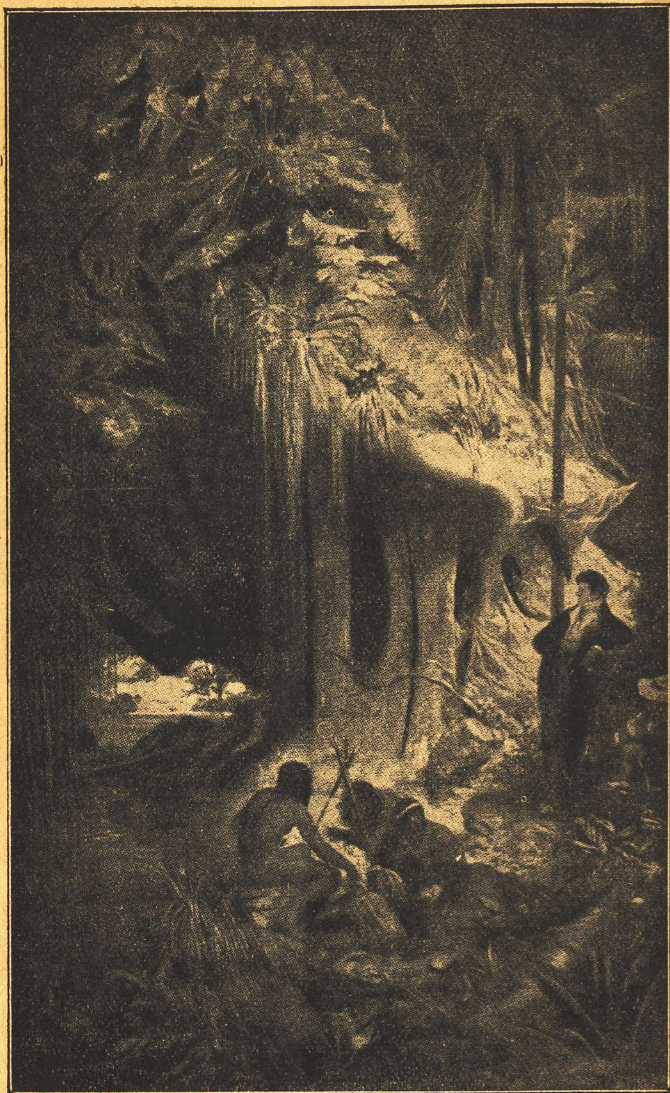
SVEN HEDIN

KROZ AMERIKU

ZB

30.

ZABAVNA BIBLIOTEKA

Humboldt na Orinoku.

ZABAVNA BIBLIOTEKA

UREDJUJE DR. **NIKOLA ANDRIĆ.**

KOLO XXVIII. KNJIGA 351.

KROZ AMERIKU

OD SJEVERNOGA DO JUŽNOGA STOŽERA

NAPISAO

SVEN HEDIN

(ILUSTRIRANO IZDANJE)

ZAGREB 1924.

NAKLADA ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA

KROZ AMERIKU

1. Kristof Kolumbo.

Ima jedna priča, koja kaže, da je godine 1000. Leifa Eirikssona, za vožnje iz Norveške u njegovu otadžbinu Grönland, zahvatila bura i bacila ga na kopno Sjeverne Amerike. Ondje, gdje se iskrcao, raslo je divlje grožđje i žito, pa je on zbog toga tu obalu nazvao »Vinland« (Vinovom Zemljom), nazivom, što ga noviji istraživači, kao Fridtjof Nansen, pripisuju današnjem Frauenlandu. Tri godine kasnije osnovao je Thorsinn Karlsevne na obali Vinlanda naseobinu, ali su ga urodjenici odande otjerali, pa je odjedrio natrag u Grönland.

Uspomena na tu smionu vožnju ljudi-sjevernjakâ i na tu priču izblijedila je u noći stoljećâ. U doba, kad je glavni grad maurske kraljevine u južnoj Španiji, Granada (1492.) pao i tako se završilo maursko gospodstvo na Iberskom poluostrvu, nije u Evropi nitko ni slutio o kakvom kontinentu na Zapadnom moru. Portugižani su težili samo za tim, da morskim putem stignu u Indiju, zemlju bogatu mirodijama i zlatom, biserjem i koraljima. Da onamo stignu, nisu znali drugoga puta osim onoga uzduž afričke obale.

U petnaestom stoljeću živio je u Fiorenci jedan učenjak, matematičar, po imenu Paolo Toscanelli. On je iz oblika zemaljske kruglje stvorio zaključak da bi se u Japan, Kinu i Indiju svakako moglo stići i tako, da iz Evrope neprestano ploviš pravo na

Zapad. Već godine 1474. pokazivao je Toscanelli karte i dokaze za ispravnost svoje tvrdnje. Njegov je dakle genij stvorio nacrt i osnovu za otkriće Amerike. No srčanosti Kristofa Kolumba bilo je sudjeno, da tu osnovu privede u život.

Kolumbo potječe od jedne tkalačke porodice u Genovi, pa je bio najstariji izmedju petorice braće. I on je poput svoje braće odabrao tkalački zanat. Budući, da očevi poslovi nisu išli, kako bi trebalo, zaključiše sinovi, da se u svijetu ogledaju za kakvim drugim, unosnijim poslom. Kristof postade pomorac i steče sve potrebno znanje i vještinu, koja se iziskivala za upravljanje brodom. Jednoć je pošao s jednom engleskom jedrenjačom u Thulu ili Island, na najdalju oceansku plovidbu, koju su pomorci u ono doba smjeli da poduzmu. Iza toga je potražio sreću u Portugalu, gdje je zaradjivao svakidašnji kruh crtanjem pomorskih zemljovida i kao mornar na portugalskim brodovima, koji su dodirivali istočne obale Sredozemnoga mora ili plovili u Gvineju. U školi vrsnih portugalskih pomoraca udario je upravo temelj svome opsežnome znanju, koje je imalo toliko značenje u njegovom kasnijem životu. U Lisabonu je imao i kuću, te se oženio jednom otmenom gospodjom.

S matematičarom Toscanellijem stupio je u dopisivanje, pa mu je ovaj poslao jednu mapu za putovanje preko Atlantskoga oceana u Japan i Kinu, te još nekih objašnjenja, što ih je fiorentinac povadio iz opisa Marca Pola. Ta su se saopćenja najdublje dojmila Kolumba. Zato je odgovorio Toscanelliju, da je čvrsto odlučio, prema njegovim podatcima, odjedriti zapadnim pravcem prema zemljama Marca-Pola. Toscanelli se vanredno obradovao, što ga je jedan suvremenik tako dobro shvatio i razumio. Takovo morsko putovanje — uvjeravao je on smionoga zemljaka — donijet će mu ne samo veliku dobit, nego će i kod svih kršćanskih naroda steći besmrtnu slavu.

No gdje da se nadje potpora, koja je bila potrebna za izvodjenje — u ono doba — tako bajoslovne osnove? Portugalski kralj i naučenjaci zemlje pažljivo su doduše saslušali Kolumba, ali su govorili s njim kao s kakvim preuzetnim sanjarom. No uza sve to neki su mislili u sebi, da bi Kolumbo ipak mogao imati pravo, pa je kralj — bez Kolumbova znanja — odaslao nekoliko brodova prema zapadu. Ali su se ti brodovi doskora vratili, a da nikakove zemlje nisu vidjeli. Dašto da je Kolumbo doznao za taj podmukli rad, pa je srdit ostavio Lisabon i otišao u Španiju. Ženu je i djecu takodjer ondje ostavio i nikada ih više nije vidio; jedini je sin Diego kasnije pošao za ocem.

Kolumbo je dvije godine putovao po Andaluziji i jednome dijelu južne Španije; išao je od grada do grada prodajući pomorske karte, koje je sam risao, samo da se uzmogne prehraniti. Tako mu je najzad pošlo za rukom da dodje na dvor španjolskoga kralja, te je u skupštini pred španjolskim velikašima i svećenstvom mogao razviti svoje osnove. No Španjolci su bili odviše zaposleni ratom protiv Maura u Granadi i Malagi, a da bi se mogli upustiti u poduzeće, kakvo je bilo Kolumbovo. I opet prodjoše dvije godine bez posla. Kolumbo je još jedanput na španjolskome dvoru, koji je tada bio u Cordovi na obalama Guadalquivira, uludo utrošio svoju govorljivost i svoj zanos. Uzalud je čekao još dvije godine. Najzad zaključi okrenuti Španiji ledja i pokušati sreću u Francuskoj.

Duboko potišten, ostavi on Cordovu i pješice krenu cestom dalje. Kako je bio siromak, jednoga dana stiže do nekoga samostana te pokuca na vratima zamolivši komadić kruha za svoga maloga Diega, koga je vodio za ruku. Dok je još govorio s vratarom, prodje onuda prior samostana, koji je odmah po govoru strančevu razabrao, da je Talijan, pa ga stao ispitivati o njegovoj sudbini i željama. Prior je bio uman i dobar čovjek, pa kad se upoznao

s osnovama talijanskoga pomorca, odmah je uvidio, da Španija ne smije propustiti tako povoljnu priliku, koja joj može donijeti nove zemlje u istočnoj Aziji. Zbog toga je sam pisao kraljici Izabeli, tako da se koncem god. 1491. Kolumbo ponovno našao pred učenjacima na španjolskom dvoru. Neki su s njim postupali kao s kakvim vjerskim raskolnikom, dok su drugi vjerovali njegovim riječima, pa kad su se poslije pada Granade španjolskoj vladi razriješile ruke, stvoren je zaključak, da se Kolumbo spremi za prvo putovanje preko Atlantskoga oceana.

No u posljednji trenutak umalo da se nije osujetio sav pothvat poradi Kolumbovih zahtjeva. On je naime tražio, da bude imenovan velikim admiralom na drugoj strani Oceana i potkraljem svih zemalja, koje bude otkrio, a osim toga tražio je još i jednu osminu svih prihoda iz tih novih zemalja za sebe i svoje nasljednike. Pošto je spomenuo, da on taj novac treba, da uzmogne Turcima oteti Jerusalem, popustili su mu i dodijelili novac za tri broda, koja su se počela opremati u luci Palos za putovanje.

2. Otkriće Amerike.

Tri broda, odredjena za Kolumba, bile su jedrenjače sa tri jarbola, no za tako smion pothvat i suviše maleni. Jedini admiralski brod »Santa Maria« imao je potpunu palubu; dok su druga dva broda — »Pinta« i »Niña« — bili pokriveni samo na pramcu i na krmi. Dva brata Pinzona, iz jedne odlične porodice, odmah su se javila kao učesnici plovidbe ali je zato s tim teže bilo naći momčad za taj put. Dabome, kad bi se, kao obično, radilo o putu uz obale Evrope ili Azije, našlo bi ih se odmah koliko god zaželiš; ali za putovanje u nepoznatu daljinu Oceana, nije se zagrijavao ni najokoreliji

pomorac. Za sva tri broda nije trebalo više od devedeset ljudi, a da se namaknu, morale se konačno otvoriti tamnice i za putovanje pridobiti izvjestan broj kažnjenika. Još se i danas čuva popis momčadi, koja je učestvovala pri otkriću Amerike, pa znamo, da su većina mornara na tim brodovima bili Kastiljani.

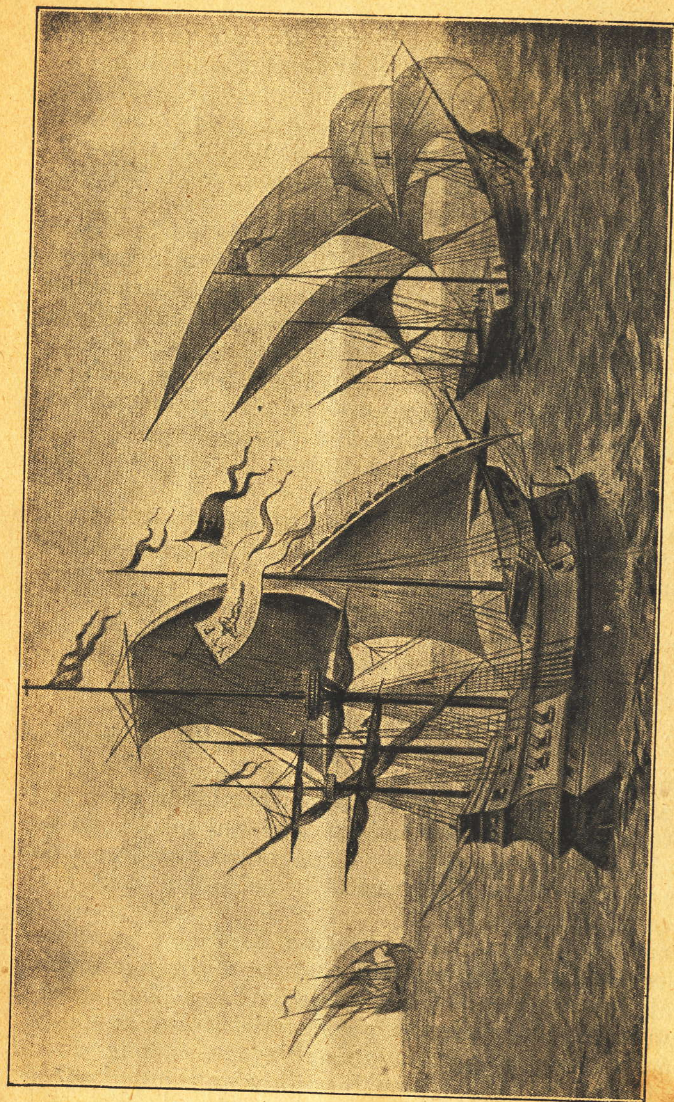
Osim dvojice liječnika poveli su sa sobom i jednoga pokrštenoga židova, koji je govorio hebrejski i arapski, te im imao biti tumačem, ako sretno stignu u — Indiju. Čudnim slučajem nije ekspediciju pratio ni jedan svećenik, ali je zato u času odlaska prior već spomenutoga samostana, prijatelj Kolumbov, sve ljude, koji su po općenitom mišljenju srljali u sigurnu smrt, ispovjedio i pričestio.

Providjen kraljevskim ručnim pismom na mongolskoga velikoga kana, ukrcao se Kolumbo na brod »Santa Maria« bili su odriješeni konopi, i 3. kolovoza 1492. godine krenula su tri broda s punim jadrima u daleki Ocean.

Kolumbo najprije zaplovi jugozapadnim pravcem, pa za šest dana stiže do Kanarskih ostrva; ondje se sa svojom malom flotom zadrža četiri nedjelje, da posvršava neke manje popravke i da na »Pinti« izmijeni prelomljeno kormilo.

Dne 8. rujna krenuše ozbiljno dalje, pa kad su Kanarska ostrva i visoka glavica Pika na Teneriffi iščeznuli pod morskim obzorjem, zaplakali su i najokoreliji pomorci, budući da su i oni mislili, da se sada zauvijek opraštaju s napučenom zemljom i da ih na Zapadu ne čeka ništa drugo, nego voda, vjetrovi i valovi.

Od prvoga dana plovidbe Kolumbo je najsavjesnije vodio dnevnik, iz kojega se vidi, da je on bio potpuno uvjeren o Toscanellijevim tvrdnjama, da će tim zapadnim vodenim putem stići pravo u Indiju, pa se potpuno pouzdavao u njegove račune. Pred momčadi je tajio i manjim prikazivao put, koji se imao prevaliti, da im se strah pred neizvjesnošću,

Tri broda Kolumbova.

koja ih čeka, ne bi još povećao saznanjem o sve većoj udaljenosti izmedju njihovih brodova i staroga svijeta. Ali su ljudi prebrzo klonuli dušom i očajali, pošto su prolazili dani, a svake zore se još uvijek na sve strane obzorja nije vidjelo ništa drugo, do beskrajne vodene pustinje... Kad su brodovi iza osmoga dana zapali u široka polja plovećih alga, bila je to za Kolumba zgodna prilika, da momčad primiri uvjeravanjem, kako su to prvi znaci blizoga kopna.

»Santa Maria« bijaše širok, zdepast brod, koji je upravo gradjen za teretno vozilo. Poradi toga je i sporo napredovao, tako da su ona dva pratilačka broda redovno odmicala napred. Ova su dva broda imala ljepše oblike i velika četverouglasta jedra, ali su mogla primiti jedva polovicu tona, što ih je primao admiralski brod. Uza sve to ostajali su neprestano zajedno, a često bili i tako blizu, da su mogli s broda na brod dovikivati i razumjeti svaku riječ. Jednoga je dana Pinzon, kapetan »Pinte«, doviknuo admiralskomu brodu, da je vidio, kako ptice lete prema zapadu, pa zato drži, da će još u noći stići do kopna. Poradi toga su oprezno plovili, da se ne bi gdjegod nasukali. Medjutim, kad su kroz morsku travu spustili dvije stotine lakata dugi konopac, s olovom na vršku za mjerenje morske dubljine, nije konop dosegao dna! Tako u bezdan propade strah, ili još više: nada, da bi se mogli neočekivano gdjegod nasukati.

Nekoliko dana bila je plovidba zadržana, jer nije bilo ni daška vjetra, a 22. rujna prestala je i morska trava plivati na površini. Brodovi su se opet zaljuljali na plavozelenoj neizmjernoj pučini, te »Santa Maria« i njene pratilice produžiše put na Zapad. Nisu mogli zaželjeti povoljnijega vjetra, jer je baš pasatni vjetar napinjao jedra i gonio brodove željenim pravcem. No taj postojani istočni vjetar još je više strašio mornare. Kad je odjednoć okrenuo duhati protivnim smjerom, zapisao je Kolumbo

u svoj dnevnik: »Taj protivni vjetar vrlo mi je dobro došao, jer se moja momčad već počela pobojavati, da na ovom moru nikada ne dušu vjetrovi, koji bi nas mogli vratiti u Španiju«.

Toscanellijeve su karte neprestano putovale od admiralova do Pinzonova broda, pa su zapovjednici razbijali glave da doznadu, u kojemu se dijelu svijeta nalaze i koliko bi još mogli biti daleko od otočja Istočne Azije. Dne 23. rujna Pinzon je sa stražnjega dijela »Pinte« viknuo Kolumbu: »Vidim zemlju!« Nato se sa cijelom posadom bacio na koljena i kastiljanski »morski medvjedi« od zanosa i zahvalnosti drhtavim glasom zapjevaše: »Slava Bogu na visini!« To je bio prvi put, što je kršćanska himna zaorila na valovima Atlantskoga oceana. Mornari »Santa Marije« i »Niñe« uzveraše se na jarbole, pa i oni, kao i njihovi drugovi, ugledaše zemlju, te zapjevaše istu pjesmu zahvalnicu.

Sutradan zorom nestalo je te toliko žudjene zemlje. Nije to bilo ništa drugo, nego golem trak magle nad morskom površinom, odraz zraka na beskrajnoj morskoj pučini.

Na početku listopada mislio je Kolumbo, da je već morao proći na Toscanellijevoj karti zabilježeno otočje, pa je bio veoma zadovoljan, što se nije morao zbog njih zaustavljati, nego dalje ploviti prama Indiji. Pod Indijom se tada razumijevala čitava Istočna Azija.

Dne 7. listopada opet je na sva tri broda bilo sve čvrsto uvjereno, da vide zemlju. Sva su jedra bila razapeta, jer je svaki brod htio da prvi stigne do kopna. »Niña« je preuzela vodstvo. Kad se diglo sunce, izvjesiše na glavnome jarbolu kastiljansku zastavu a sa pramca zabrujao je hitac iz topa. No tokom dana ponovo je iščeznula zemlja. Medjutim su se vidjele brojne ptice, koje su htjele prema Zapadu, pa je Kolumbo poradi toga izdao nalog, da se plovi pravcem za pticama. »More je, hvala Bogu, bilo tako mirno kao rijeka kod Seville«, piše on u

svom dnevniku — »temperatura je blaga kao u Sevilli mjeseca travnja, a zrak miriše, da ga je pravi užitak udisati«.

I opet se stadoše nizati dani i noći, a ništa se nije drugo ukazivalo osim vode i valova. Momčad je češće davala oduška svome nezadovoljstvu i počela mrmljati. Kolumbo ih je vazda znao umiriti, podsjećajući ih na nagradu, koja ih čeka, kad dodju na cilj. »Uostalom, jadikovke im nisu mogle pomoći«, veli on u svom dnevniku; «jer ja sam isplovio, da stignem u Indiju, pa ću tako dugo ploviti, dok je s božjom pomoći ne nadjem«.

Uto se 11. listopada u valovima opazila grana jednoga stabla, po kojoj se vidjelo, da ju je ljudska ruka odrezala, a malo kasnije grančica s malinama. Koliko je to bilo umirenje i radost za mornare! Uprli su svoje oštre poglede i neprestano gledali napred, jer je admiral obećao posebnu nagradu onomu, koji prvi ugleda kopno.

Pod večer se Kolumbu pričinilo kao da je razabrao trak plamena, kao da netko po ravnoj obali hoda s gorućom buktinjom. Kad se spustila noć, zaklinjao se jedan mornar s »Pinte«, da je pouzdano vidio zemlju. Poradi toga su spustili sva jedra i čekali, da svane dan.

Obično se u prikazivanju toga jedinstvenoga oceanskoga putovanja priča, kako su mornari zbog goleme udaljenosti od domovine postali očajni i počeli se buniti, te konačno iznudili admiralovo obećanje, ako se za tri dana ne pokaže kopno, da će okrenuti natrag. Ali je to samo mornarsko naklapanje. Dašto da su bili nezadovoljni i preplašeni, ali su se u svemu pokoravali svomu vodji i pouzdavali se u njega. A Kolumbo je opet znao, kako valja s njima postupati, te održati živu nadu i povjerenje u njima.

Najzad je osvanuo i veliki dan, kojega slava prosijeva kroz sva vremena. te ga i nakon četiri stotine godina svečano proslavismo. Kad je 12. li-

stopada 1492. izronilo sunce iz morske pučine, obasjale su njegove zrake pred očima Španjolaca ravan, travom obrastao otok! Kolumbo ga je u čast Kristovu nazvao »San Salvador« (Sv. Spasitelj), jer ih je spasio iz zarobljeništva morskoga.

Gdje je ležao taj otok? — Toscanellijeva karta je govorila: na sjeveru Japana, a Kolumbo i njegova pratnja nisu ni iz daleka mogli slutiti, da ih od Japana dijeli još jedan sasvim nepoznati, golemi kontinent i najveće more na svijetu, Tihi ocean! Taj mali otočić pripada Bahamskoj grupi, a sada se zove Watlingovo ostrvo. Pored bajoslovne obale, koju su tobože prije pet stotina godina obreli Norvežani, ovaj je otok bio prva točka novoga svijeta kojemu su se prikučili Evropljani.

Osvit toga dana proslavio se svečanim Tedeumom. Časnici su čestitali admiralu, mornari mu se bacili pred noge, moleći ga za oproštenje zbog čestog mrmljanja. Zatim spustiše u more veliku barku, u koju je stupio Kolumbo s velikom kastiljanskom zastavom u ruci, za njim braća Pinzon s krstašima barjacima. Kolumbo je, i ne znajući, stupio na tlo Amerike, koju je smatrao Indijom, te u ime kastiljanskog kraljevstva uzeo u posjed San Salvador. U znak, da se odsad otok nalazi pod kršćanskom vlasti, podignut je na jednome brežuljku na obali križ. Što su urodjenici mogli misliti, kad su pred svojom obalom spazili ona tri čudnovata broda i bijele ljude, koji su izašli na kopno! Isprva su se držali u doličnoj udaljenosti, ali su Španjolci brzo stekli njihovo povjerenje darovavši im razne predmete. Kolumbo je znao iz iskustva, kako su Portugižani postupali sa crncima na Gvineji. Malo kasnije donijeli su i njima divljaci uzdarja. U njih nije bilo drugoga oružja osim drvenih sulica; kosa im je bila ravna i dugoljasta, »ne kovrčava kao u crnaca;« hodili su goli, a tijelo im bilo obojeno bijelo i crveno. Željeza nisu poznavali, ali zato zlato, a to je baš bilo ono, što je Kolumbo najviše trebao, kako bi iz turskih

ruku preoteo Sveti Grob. Ti goli divljaci imali su u nosnicama zlatne karike, a kad su ih Španjolci raznim znakovima počeli ispitivati, otkuda im ta dragocjena kovina, pokazivali su rukama prama jugozapadu. Kolumbo ih je dakako nazivao Indijcima, te ih sedmoricu uzeo i k sebi na brod, da ih poveze u Španiju, gdje će »naučiti govoriti«, pa će na novim putovanjima služiti kao tumači.

Sada obretnici zaploviše prama drugim otocima, ali uz najveći oprez, jer su preko opasnih grebena neprestano zapljuskivali valovi. Prema znakovima divljaka morala su na jugu biti još dva velika otoka; jedan od njih bez sumnje će biti Japan! Kad se Kolumbo iskrcao na obali otoka Kube i ondje čuo za velikoga kneza po imenu Kami, bio je uvjeren, da je to mongolski veliki kan, pa nije nimalo sumnjao, da je stigao na tlo Istočne Azije. Poslao je svoga židova tumača i dvojicu divljaka na kopno, da potraže velikoga kana. Četiri dana nisu se vraćali, nego neumorno pretraživali sve poput šatora načinjene kolibice urodjenika u čitavom kraju. Dakako da se na Kubi nije mogao naći nikakav trag mongolskome knezu.

Ta obala nalikovala je na sicilsku, pa kao da se iza nje skrivao raj. Iz cvijeća i plodova izvijao se opojni miris, a sa paomâ, koje su se gibale poput nojeva perja na morskome vjetru, orio se divan pijev ptica. Španjolci su se naročito začudili, kad su vidjeli urodjenike, kako puše savijene listove neke biljke, koju su nazivali »tabaco«. Kako bi mogli i slutiti, koliki će izvor bogatstva postati ti listovi u obliku cigare u poznija vremena.

Zapovjedniku »Pinte«, Pinzonu, kao da je otkriće te čudnovate zemlje zavrtilo glavom; nestalo ga netragom skupa s brodom, da na svoju ruku potraži zemlju zlata!... Kolumbo je zajedrio prema velikomu otoku Haiti, pa je i njega, po tada običajnom načinu, uzeo u posjed u ime Kastilije. Posvuda su urodjenici dolazili začudjeni i podložni, misleći, da su stranci poslanici iz Carstva bogova.

Baš na sam badnji dan zadesila je Kolumba teška neprilika na sjevernoj obali Haita. Jedan neiskusni kormilar nasukao je »Santu Mariju« na pješčani prud, tako da se brod razbio, a momčad se morala spasiti na »Niñu«. Prigodom prenošenja tovara s broda dragovoljno su pomagali dobrodušni urodjenici, tako da nije ukradena ni jedna jedina pribadača.

No »Niña« je bila premalena, da primi svu momčad. Kako će se sad vratiti ljudi u Španiju? Kolumbo je znao i tu naći izlaz. Zaključio je, da na obali osnuje naseobinu i ondje ostavi četrdeset ljudi, koji će tražiti zlato. Dok se on opet vrati iz Španije, zacijelo će oni nakupiti barem jednu tonu te dragocjene kovine, a s tim će se onda lako osvojiti Jerusalem! Mornari odmah pristadoše da ostanu, a to s tim više, što su urodjenici bili povjerljivi, a klima izvanredna. A što bi ih na »Niñi« i čekalo drugo do pasjega života i mogućnost, da eventualno s tom bijednom ladjicom još i potonu!

Rečeno, učinjeno! Od podrtina »Sante Marije« sagradili su kuću, opskrbili se živežnim namirnicama, kuću obzidali zidom i jarcima, a pošto je urodjeničkom starješini kao počasni dar predana jedna košulja i par kožnih rukavica, digao je Kolumbo na »Niñi« sidra i odjedrio u domovinu.

Još nije bio daleko odmaknuo, kad nabasa na »Pintu«, koja se pridružila »Niñi«, pošto je Kolumbo svojeglavoga Pinzona opet primio u milost. Nato zajedno krenuše preko Atlantskoga oceana, no ovoga puta prema istoku.

3. Zahvalnost domovine.

Povratak je bio opasniji, negoli odlazak. Dne 12. ožujka 1493. podigla se užasna bura. Sva su se jadra morala spustiti, a obadva broda izgubiše se jedan drugome iz vida, jer su ih valovi bacali amo-tamo. »Niña« je tako strašno skakala, da je sva momčad imala pred očima smrt, na koju su se počeli pripremati. I Kolumbo je izgubio svaku nadu, da će moći donijeti u Evropu glas o svome otkriću. Ali da to otkriće ne propadne zajedno s njime u morskim dubinama, napisao je izvještaj na pergameni, koju je prevukao voskom i stavio u jednu bačvu, koju je bacio u valove pobješnjeloga mora. Praznovjerni mornari smatrali su to žrtvom, prinešenom za stišavanje bure, a kao da se nisu prevarili: vjetar i more opet se umiriše, a nekoliko dana kasnije stiže »Niña« sretno do najjužnijih Azora. Odande se produžio put do ušća Taja i nesmetano dalje do Lisabona.

Dne 15. ožujka odjekivalo je lučkim gradom Palos beskrajno veselje; stanovništvo je u gustim povorkama hrlilo na molo, sva su crkvena zvona zvonila: — u taj je čas uljezla u luku najslavnija ladja svih vijekova, »Niña« s Kolumbom! Navečer istoga dana stigla je i »Pinta« s punim jadrima, ali je ona bila dočekana i primljena malo drugačije. Već se znalo, da je Pinzon, koji je čvrsto računao, da je Kolumbo za one strašne bure propao u valovima, namjeravao svu slavu otkrića Amerike protegnuti na sebe; ali se nitko živ nije obazirao na njega, tako da je nesretnik za nekoliko dana umro, zacijelo od bijesa i ogorčenja.

U Sevilli dočekao je obretnika poziv španjolskoga kralja Ferdinanda i kraljice Izabele, koji su u to doba boravili u Barceloni. Njegovo putovanje kroz Španiju bijaše triumfalni pohod, jer ga je svaki grad za zanosom slavio i dočekivao. U sjajnim povorkama vodili su ga ulicama, a pred njim stupalo šest bakrenih »Indijaca« sa šarenim perjem u povezu oko čela. Talasi zanosa raznosili su ime Kristofa Kolumba kroz sve zemlje, jer je on Španiji darovao nove zemlje i otkrio povoljan morski put u daleku Indiju, a sve to baš u onaj čas, kad su

Portugižani neumorno tragali za takvim putem oko afričke obale. U Barceloni su Kolumbu svečano potvrdjeni svi naslovi i sva zatražena prava. Sada je odista bio veliki admiral nad Oceanom i potkralj Indije — pa je bio na vrhuncu ljudske slave.

No prebrzo je nastalo doba neprijatnosti.

Na drugom putovanju, što ga je Kolumbo poduzeo sa sedamnaest brodova, obreo je sjeverne Antille do Portorike, te došao u doticaj i sa ljudožderima. Na Kubi je pouzdano držao, da je stupio na tlo Azije, te je bio uvjeren, da se odande može suhim putem stići u Španiju, ako podje tragom Marka Pola. Svoje naselje na Haiti našao je razoreno, a četrdesetoricu mornara, koje je ondje ostavio, usmrtili su urodjenici. I medju njegovom momčadi zavladalo je nezadovoljstvo, jer su se urodjenici počeli žestoko odupirati stranim uljezima. Povrh toga su počeli zavidnici njegove slave nicati kao gljive iz zemlje, a u domovini se poput tamnih oblačina počele protiv njega gomilati objede.

Kad se poslije drugoga putovanja vratio u Španiju, nije ga više dočekalo nikakovo slavlje. U Portugalu mu je dotle iskrsnuo opasan suparnik: Vasco da Gama otkrio je godine 1497. pravi morski put u zbiljsku Indiju, oplovivši Južnu Afriku, pa je taj uspjeh dostajao, da potisne Kolumbova herojska djela sasvim u pozadinu. U Indiji su se našla neizmjerna bogatstva — dok su bijedni Kolumbovi otoci gutali samo novac, brodove i ljudske živote!

Sa željeznom snagom volje svladao je Kolumbo još sve zapreke, koje su mu se stavljale na putu, te je i treći put odjedrio prema svojoj lažnoj Indiji. Ovoga se puta držao južnijega pravca, pa je otkrio otok Trinidad. Ondje je utvrdio, da je voda izmedju otoka i obale Venezuelas slatka, pa je ispravno zaključivao, da se ondje mora izlijevati u more neka velika rijeka. Bila je to rijeka Orinoko na sjevernoj strani Južne Amerike.

Ljudožđersko ostrvo.

(Sredovječna slika o drugom putovanju Kolumbovom).

Na Haitima je ponovo izbila pobuna, pa su Kolumbovi neprijatelji poslali protiv njega tužbe u domovinu. Španija nato odasla jednoga kraljevskoga opunomoćenika, da provede istragu, a ovaj nije znao ništa pametnije, nego je admirala bacio u lance i tako svezanoga poslao kući! Kapetanu broda, koji ga je vozio, učinilo se ovo postupanje odviše okrutnim, pa je htio slavnoga obretnika, barem dok je na njegovom brodu, osloboditi okova. No Kolumbo nije na to pristao; on je želio ostati u lancima, koje će čuvati kroz sav svoj život »kao uspomenu na plaću za svoje zasluge«.

Tako je sada nekadašnji triumfator u željeznim lancima prolazio ulicama Cadiza. Taj je prizor izazvao neraspoloženje u pučanstvu, pa su ga na dvoru opet primili nešto prijaznije. Šta više, pošlo mu je za rukom, da isposluje sve potrebno i za četvrto putovanje, kojom je prilikom preplovio Ocean za devetnaest dana. Novi guverner otokâ, što ih je otkrio Kolumbo, zabranio mu je da se iskrca, tako da je obretnik morao krenuti zapadnim pravcem, stigao na obalu današnje provincije Honduras i produžio put južnim pravcem uz obalu Nicarague, u čvrstoj vjeri, da je to Malaka, pa bi morao dalje južno stići u pravu Indiju. No umjesto da je krenuo dalje, plovio je natrag na Kubu. Medjutim ga je bura bacila na Jamaiku, pa je ondje u najvećoj nevolji morao natjerati brodove na pličinu. Jedan od njegovih vjernika otplovi čamcem, vozeći se četiri dana i četiri noći otvorenom pučinom na Haiti, da dobije pomoć.

Dotle su brodolomci naišli na sto jada. Urodjenici ne samo da su im uskratili svaku pomoć, nego su ih počeli i ugrožavati, tako da se Kolumbo morao poslužiti jednom varkom. Baš je trebala da nastupi pomrčina mjeseca. Kolumbo izjavi urodjenicima, da će im Bog Španije zauvijek uskratiti mjesečevo svijetlo ako ne budu pritekli u pomoć njemu i njegovim ljudima. Na užas i zaprepaštenje

urodjenika domalo su činjenice potvrdile njegove riječi: sjena Zemlje širila se sve više i više preko plohe Mjesečeve. Nato se urodjenici baciše pred noge moćnoga čarobnjaka i obećaše mu dati sve, štogod zatraži. Kolumbo se isprva držao, kao da premišljava o stvari; a onda se je tobože ganuo na njihove molbe i obećao im povratiti njihov mjesec. I odista: sjena Zemlje počela se pomalo gubiti sa plohe Mjeseca, koji je ponovo zasjao srebrnim sjajem...

Iz Jamaike pisao je Kolumbo neobično pismo španjolskome dvoru. U njemu je izvještavao, kako mu je jedne noći neki tajanstveni glas govorio na uho: »O, ti ludjače ludi, koji glupo vjeruješ u Boga i služiš mu! Da li je on učinio više za Mojsiju ili Davida?... Tebi je poklonio Indiju! Ti si dobio ključeve od vrata oceanskih, koja su bila zatvorena teškim bravama. U mnogim zemljama govorilo se samo o tebi, pa si stekao preslavno ime u cijelome kršćanstvu«. Zatim je, pun ogorčenja, nastavio: »Odreci se onih, koji vazda sve samo kude i podcjenjuju, a pri tome lijepo i udobno sjede u toplom zapećku. Zašto nisi i ti ovom ili onom prilikom isto učinio? Mogu im samo jedno kazati: trebali su sami da s tobom prevale ovaj put!«

Najzad mu je Španija poslala pomoć i on se godine 1504. opet vratio kući. No sada se nije nitko više ni osvrtao na njega. Dobra su mu oduzeli, a sve naslove opozvali. Šta više, sustezali su se, da njegovoj pratnji isplate zaostalu zaslužbu. I nekadašnji njegovi prijatelji nisu ga više poznavali.

Kostobolja i pečal oboriše ga u Sevilli u krevet, pa je, ostavljen i slomljen razočaranjem i brigama, umro godine 1506. u Valladolidu. Nitko se nije ni osvrnuo na njegovu smrt. Nijedna kronika onoga doba nije nigdje zabilježila, ni riječcom spomenula smrt velikoga obretnika. U najvećoj tišini pokopaše ga u Valladolidu; poslije su prevezli njegove kosti u samostansku crkvu u Sevilli. Pola ljudskoga vijeka kasnije prevezoše njegove zemne

ostatke brodom u San Domingo na Haiti, gdje je Kolumbo 250 godina u miru počivao, dok ga nisu prenijeli u katedralu u Havani na Kubi. Kad je Kuba pripala Udruženim Državama, ponijeli su Španjolci god. 1899. kosti svoga velikoga obretnika sa sobom u domovinu. U katedrali u Sevilli podignut je prekrasan grobni spomenik nad posljednjim Kolumbovim počivalištem.

Kolumbo je bio visokoga uzrasta i snažno gradjen čovjek s orlovskim nosom, pjegave kože, svijetlomodrih očiju i crvene kose, koja je zarana posijedila od silnih misli i velikih briga. Udivljenje i — sićušnost četiriju dugih stoljeća čitav su mu život i značaj u sitnice raščinili. Neki su u njemu gledali proroka ili sveca, dok su ga drugi nazivali pustolovom, koji je ukrao Toscanellijev plan, da sebi steče slavu, moć i bogatstvo. No kad se pred trideset i dvije godine navršilo četiri stotine godina od otkrića Amerike, zapala je Kolumba preobilna zadovoljština: Čitav je svijet slavio njegovu uspomenu. I s punim pravom! Jer on je, kao nikoji drugi obretnik prošlih vremena, još nerodjenim generacijama otvorio nova područja života; on je krug zemlje proširio na neizmjerne prostore i svjetsku povijest sveo u novi kolosijek.

No kako je Amerika došla do svoga imena, koje nam danas ništa ne kazuje o obretniku toga kontinenta? ... Već dvije godine prije smrti Kolumbove izrazio je Amerigo Vespucci iz Fiorenze, koji je četiri puta preplovio Ocean, svoju sumnju, da ovdje ne može biti ni govora o Aziji, nego o jednom posve novom svijetu, oprečnom staromu. Na osnovi toga neki je njemački učitelj, koji je napisao geografski udžbenik, u uvodu knjige predložio: »Budući da je četvrti dio svijeta otkrio Amerigo Vespucci (Americus Vesputius), ne vidim razloga, koji bi nas priječio, a da prema obretniku Amerigu nazovemo zemlju Amerikom«. Taj je predlog bio svuda prihvaćen. Prekasno se opazilo, da bi se zemlja imala zapravo zvati Kolumbija.

Iza toga su slijedila daljnja otkrića, jedno za drugim, tako da su obale Amerike na zemljovidnim kartama sve više poprimile današnji oblik. Još ćemo se samo malo zadržati kod jednog od najveličajnijih putovanja svjetske povijesti. Godine 1519. jedrio je Portugižanin Magalhaes s pet brodova duž istočne obale južne Amerike prema jugu i tom prilikom otkrio morsku cestu, koja još i danas nosi njegovo ime. No što je bilo još važnije: on je u tome morskome tijesnu konačno pronašao zapadni prolaz prema toliko žudjenoj Indiji. Prešao je beskrajno more, a vrijeme mu bilo pogodno tako, da nije bilo nikakve bure koja bi ugrožavala njegove brodove. Poradi toga nazvao je on to more »Tihim oceanom«. Poslije četirimjesečne plovidbe na otvorenoj pučini, za koje vrijeme je njegova momčad stradavala od glada i bolesti, najzad su tri njegova broda stigla na Filipine. Ondje se je Magalhaes iskrcao s malom posadom, ali su ga 27. aprila 1521. urodjenici napali i sve poubijali. Samo jedan brod, i to »Victoria«, vratio se nazad u domovinu; prema tomu je to bio prvi brod, koji je oplovio svijet.

Tokom narednih stoljeća bijelci su se sve više ustaljivali u novom dijelu svijeta. Indijanci su potisnuti u divlje krajeve, tako da su danas u Sjevernoj Americi gotovo sasvim izumrli. Pod francuskim, a kasnije pod engleskim gospodstvom razvili su se dijelovi Sjeverne Amerike do neslućene moći i neizmjernoga bogatstva, premda su ih Španjolci omalovažavali u svojoj nezasitnoj požudi i gramzljivosti, ne misleći ni na što drugo, nego na zlato i bogatstvo otočja i obale, koje se još i danas nazivlju Zapadnom Indijom.

4. Iseljenik.

U polutamnoj izbi jednoga majura sjedi stariji čovjek sa svojom ženom u ozbiljnom razgovoru.

»Žalosno je«, reče žena — »što naš Fritz i opet počinje da snatri o Americi«.

»Da, ne će nam dati prije mira, dok mu ne dozvolimo, da može putovati«, odgovori suprug. »Još jučer je pripovijedao o nekom iseljeničkom agentu, koji mu obećava zlatna brda, ako kupi voznu kartu za parobrod Bremenske linije. Naše je gospodarstvo bez duga; no Fritz misli, da to ipak ne dostaje, a da se prehrani on sa svojom braćom. Tebi, oče, rekao je, bilo je mnogo lakše, ali nas je troje, koji dijelimo dobitak. On drži da je beskoristan sav trud što ga ulažemo u obradjivanje naše mršave zemlje, dok u Sjevernoj Americi ima još beskrajnih prostora, koji čekaju, da ih prvi plug zaore, a osim toga se u tamošnjim tvornicama plaća tako velika nadnica, da se za nekoliko godina može skupiti čitav imetak«.

»Da, da, znam; rodjaci su mu zavrtjeli glavom, pišući odande zavodljiva i zamamna pisma«.

»A tko ih je najviše kudio i opominjao na dužnosti spram domovine, kad su pred godinu dana onamo otputovali? Nitko drugi nego Fritz. A sada, eto, isti je kao i oni: samo misli na Ameriku! U srcu me je zabolo, kad sam neki dan pročitao u novinama, kako još i sada svake godine, na tisuće ljudi, žena i djece ostavljaju domovinu i kreću u Ameriku. Što će biti od toga iseljivanja? Samo da mi je znati, otkud dolazi tolika čežnja za tim dalekim, nejasnim ciljevima! Žalim za svakim iseljeničkim parobrodom, koji odlazi sa tako dragocjenim tovarom; čine mi se kao pogrebne povorke. Čete orača i kopača, jedna za drugom, ostavljaju naša polja, povorke spremnih radnika napuštaju naše tvornice, a satnija za satnijom vojnikâ izmiče se obrani svoje domovine. Svaki pojedini od tih bro-

dova znači gubitak naših sila, smanjivanje našega blagostanja, zapreka našemu napretku, pa je to isto, što i kakva izgubljena bitka«.

»A zar nema nikakovih sredstava, da se ti ljudi ovdje zadrže?«

»Ne, uz današnje prilike nema. Mnogi Evropljani nemaju više dovoljno izdržljivosti u svome radu, a sinovima je previše dugočasno, da idu istim putevima svojih otaca. Kad naš Fritz tvrdi, da u našem majuru za njega nema mjesta, onda bi morao i na to misliti, da ima i u Evropi golemih prostora, koji još nisu obradjeni. Sve su to puka naklapanja o nestašici prostora i prenapučenosti države. Dašto da mnoge zbiljske ili čak i izmišljene nevolje pospješavaju iseljivanje. Jednomu je, recimo, teško doći do trajnoga rada, koji mu se može svaki čas otkazati. Drugi pak odista stradava, budući da je tvornica, u kojoj je on radio, obustavila posao. Trećemu se opet čine preveliki porezi, dok se mnogi drugi uklanjaju vojnim dužnostima, pa polaze na put preko mora. No najgori su vabac zavodljivi glasovi poznanika i prijatelja, koji se već godinama zadržavaju u Americi. Iako oni tamo često provode psećji život, pa moraju raditi kao robovi, da ne propadnu u borbi za opstanak makar koliko trpjeli bijedu i nevolju i došli do saznanja, u kakovu se žalosnu realnost pretvorile njihove nekadašnje sanje o sreći i bogatstvu — oni ipak hvale i slave Ameriku, tamošnju slobodu, pa time zavaravaju i sebe i druge. Kod kuće su sve kudili i grdili, blatili domaću zastavu i podcjenjivali svoju rodjenu domovinu. Sada su pokorni gradjani Udruženih Država Sjeverne Amerike i skidaju kapu pred zastavom, koja i nije njihova!«

»Nemoj biti tako nepravedan! Ta imade ih dosta, koji još i danas misle na svoju domovinu. Pomisli samo na one milijune, što ih odande šalju svojim rodjacima u domovinu«.

»Neka bude! No poklonjeni novac podupire samo lakomislenost. Nema sumnje, da iz nekih evropskih država gone ljude u Ameriku religiozni i politički razlozi, pa je razumljivo, da im život u domovini postaje nesnosnim. Vrlo ih je malo, koji zadržavaju svoj domovinski značaj, jer većinu proguta sasvim more ljudstva na drugoj strani Oceana. Od skromnoga radnika Schmidta postaje prljavo-otmeni Mr. Smith, koji najradije govori engleski i izvješava na svome krovu zvjezdanu zastavu. Veliki transporti ovakovih odmetnika odlaze jedan za drugim u one krajeve. Njemačka, Engleska, Italija i Rusija ne će toliko osjetiti posljedice ovih iseljeničkih transporta, ali manje državice kao primjerice Švedska, Jugoslavija i t. d. i te kako osjećaju praznine, koje otuda nastaju u pučanstvu. Da li ti možeš zamisliti, da se za 90 godina iz Evrope iselilo u Udružene Države oko 30 milijuna ljudi? Iz Evrope u Ameriku pritječe neprekidna struja ljudstva iz godine u godinu, iz dana u dan; u jednoj američkoj luci danomice se iskrcava do 3000 Evropljana, da se raštrkaju u četrdeset i devet tamošnjih država i postaju sastavni dijelovi onoga golemoga državnoga tijela. Čitava svjetska povijest ne poznaje veće seobe naroda od ove. Kao da na domu ne bi bilo dosta prilike, da se razviju vrednote! No mladjarija ne će to da prizna, nego misli jedino na boj za zlato amerikansko!«

»I u taj boj imao bi da podje i naš Fritz? Da li ćeš mu odista dozvoliti, da podje?«

»A da što da radim! On ima svoju slobodnu volju. Neka dakle zapliva velikom strujom!«

»Da, možda je tako i najbolje. Kad ga spopadne čežnja za domovinom, on će se vratiti«.

»Besmislica! To on zacijelo ne će učiniti! Kod odlaska obično se govori: »Brzo ću se obogatiti i vratiti kući«. Ali već za godinu dana izblijede sve uspomene, a udaljenost se od roditeljske kuće svaki dan sve više povećava. Ja ga već sada oplakujem kao mrtvoga; nikada se on više ne će vratiti«.

5. Na palubi.

Nekoliko dana poslije toga razgovora, Fritz je presjekao sve veze, koje su ga od rodjenja vezale o rodjenu grudu. Najkraćim putem krenuo je u Bremen, prijavio se jednome iseljeničkome brodu, gdje se ponajprije uvjerio, da su bila lažna obećanja, što mu ih je nabajao iseljenički agent s obzirom na udobnost i jeftinoću prevoza. No putovanje preko mora traje samo nedjelju dana, pa se on snalazi u svojoj sudbini. Najzad ne mora čovjek baš poput sledja u bačvi ležati ispod palube; može se slobodno šetati i uživati u prekrasnom vremenu, koje za trajanja plovidbe Kanalom izmedju Engleske i Francuske olakšava iseljenicima oproštaj sa starom domovinom.

Na samoj palubi nije nipošto dugočasno. Čovjek ima na pretek prilike da se upozna s ljudima i da nadje poznanstva. Ovoga puta bilo je veoma šaroliko društvo, koje je sa svojih cipela streslo prah domovine i našlo se na palubi bremenskoga parobroda na putu u Ameriku. Tu su dva brata iz Istočne Pruske. Stariji je već deset godina živio u Pensilvaniji i dnevno zaradjivao svojih četrnaest maraka. Zatim se vratio kući, da preuzme gospodarstvo od roditelja. No to mu je sve postalo premaleno; on je za svoj pothvatni duh trebao veće područje. Zbog toga je u bescijenu prodao imanje, pa sa sobom poveo i brata u toliko hvaljenu zemlju. Ovdje je i jedan kamenolomac iz Westfala, koji putuje u Chicago, gdje ima prijatelja iz mladih dana, koji ga je nagovorio, da podje onamo, pa će bez muke mnogo zaraditi. Ondje na klupi sjedi neki stariji Bavarac, koji sa ženom i kćerkom putuje svome sinu. Sin mu je već nekoliko godina graditelj u Filadelfiji, pa se već toliko pomogao, da je mogao k sebi pozvati roditelje i sestru.

Svi ti putnici za dugih sati vožnje sjede zajedno na palubi, pa sve šumi od živa razgovora, od

pitanja i odgovora, šale i smijeha. Još nije ni posljednji svjetionik na obali Evrope iščeznuo za obzorjem, a Fritz misli, da već dobro poznaje čitavu Ameriku. Neprestano su mu u ušima ozvanjala ista imena: New-York, Filadelfija, Chicago i San Francisko, pa opet San Francisko, Chicago, Filadelfija i New-York! Ništa jednostavnije od toga! Izmedju te četiri glavne točke treba još samo umetnuti nekoliko manjih gradova, i nekoliko rijeka, brdâ i jezera, ta četiri grada spojiti željeznicom, zamisliti na sjeveru neizmjernu Kanadu, a na jugu brdoviti Mehiko, onda na uglove toga velikoga četverokuta objesiti poluotoke: Aljašku, Kaliforniju i Floridu, a četvrti ugao pomisliti s velikim otokom Novom Fundlandijom, duž zapadne obale povući nekoliko snažnih gorskih lanaca, a u istočnu polovinu gornjega dijela urisati velika jezera i Hudsonov zaliv, pa je tada — po Fritzovom mišljenju — gotova karta Sjeverne Amerike. I dijete bi ju za jedan dan napamet naučilo!

Dok je Fritz tako na palubi umovao, čuo je kako jedna žena govori:

»Uvjeravam vas, da moj sin dnevno zaradjuje šest dolara i živi kao fin gospodin!«

Fritz, čuvši za 6 dolara, zaželi još štogod čuti o tomu valjanom sinu. U tom času pristupi stariji Prus, koji je već prije bio u Pensilvaniji, i upita ga, što kani početi tamo preko? Neka ne misli, da će mu ondje letjeti u usta pečeni golubovi, makar ih još toliko razvalio.

Fritz, malo povrijedjen, odgovori: »Pomagao sam ocu u gospodarstvu, umijem orati, sijati i žeti, znadem mlatiti pšenicu i ječam, a radio sam i u kovačnici, a osim toga bio sam kočijaš kod vlastelinstva«.

»I s time se mislite ondje protući?« pitao ga je Prus i udario u podrugljiv smijeh.

Fritzovo se raspoloženje bilo pomutilo, pa se on okrene i polagano otidje u stranu. Pogledao je i

ostale suputnike. Sjedili su u omanjim hrpama, pokrivši noge otrcanim pokrivalima, te se razgovarali o svojim prijateljima, koji su ih ostavili, a koje će sada naći u Americi. Izmjenjivali su svoje nade i osnove, svi dobro raspoloženi, kao da se radi o kakovom izletu za oporavak ili o žetvenoj proslavi, koju će slaviti u Americi i kao da već imadu u džepu prevoznu kartu za povratak u domovinu. Ondje doma, gdje su roditelji i braća, mora da je sada pusto i tužno, a u susjednom će zaselku mnoga zaručnica zaplakati za svojim draganom. No to će proći! »Sada valja raditi i zaradjivati novac, pa ćemo tada ubrzo proslaviti ponovni sastanak!« Tako većina njih misli, a nijednomu ne pada na um, da bi ondje mogao ostati do konca života. Pod okriljem staroga, bršljanom obraštenoga zvonika svoga sela, želi svaki od njih, da im počivaju kosti u zemlji otaca.

Sva sreća za te bijednike, da i ne slute istinu: da nikada više ne će vidjeti svoje domovine!

Na zapadu je utonulo sunce i prosulo svoje zlato preko zemlje snova, u koju iseljenici ne prestaju gledati a noć širi svoju tamnu koprenu nad Evropom; iseljenički brod ne će više ugledati svjetlo posljednjega svjetionika na žalu Staroga Svijeta. Možda nijedan od tih putnika i ne zna, da su stupili na raskrsnicu svoga života, sa koje više nema povratka. Stari Svijet, koji im nije više mogao pružati zadovoljstva, tone za muklim obzorjem i novi, što ga još zalijevaju sunčani traci, treba da im ispuni sve želje.

Većina ovih iseljenika, medju njima i Fritz, nisu još nikada vidjeli velikoga mora, pa ih pogled na nj ispunjava tjeskobom i strahom. Svuda unaokolo voda, a usto još neprijatna tama, koja se spušta na valove. Kod kuće, na jezerima i rijekama u unutrašnjosti zemlje gdje se barem u daljini razaznavala obala, bilo je mnogo prijatnije.

Bezbrojna električna svijetla obasjavaju čitave hrpe ljudi, koje još nepokolebana vjera u budućnost

vodi preko dubina Atlantskoga oceana. U jednom kutu blizu stroja sjedi grupa poljskih židova, mladih i starih, muškaraca i žena; oni prvi sa svojim svinutim nosovima i pramenima kose, kojima se vjetar poigrava, a možeš ih prepoznati medju tisućama. Žestoko se prepiru i živahno lomataju rukama; vidi se, da govore i raspravljaju o poslu i dobitku; iz njihovih usta neprestano se kotrlja riječ »dolar«. Malo dalje od njih sjede njihova braća iz Rusije, koje je iz domovine protjerao progrom djece Izraelove.

U hodnicima na medjupalubi gotovo je stiska. Poslije uzbudjenja prvih dana vožnje svladala je putnike umornost, pa svuda unaokolo, sjedeći na klupama, spavaju muškarci i žene; jedni razmataju svoje zavežljaje i jedu kruh ili kolače, dok njihovi susjedi čitaju novine ili pisma. Prva draž novosti gotovo je sasvim iscrpena, pa se već svuda primjećuje teška dosada iščekivanja. Mnogi žudno čekaju na čovjeka sa zvonom, koji navečer obilazi palubom, pozivajući iseljenike na večeru. Potom svaki putnik potraži sebi ležaj i na klupama razmjesti svoje zavežljaje.

Tako prolaze dani na brodu, jedan sporije od drugoga. Promatra se promjenljivi izgled mora i neprestano kretanje valova, a prodje li pokraj njih kakav brod, onda se svi raduju toj promjeni. Na obzorju se pojavljuju parobrodi i jedrenjače, a uto se sve više približuje kolos od parobroda, koji postaje sve veći i plovi u sve manjoj udaljenosti pored broda iseljenikâ, koji su se sabrali u gustim redovima na palubi. Debeli dim suklja iz četiri ogromna dimnjaka, a sa svake strane palube visi po deset čamaca za spasavanje.

»Kako se zove taj brod?« upita Fritz jednoga zemljaka, koji je u Bremenu radio u brodogradilištu.

»To je jedan od brzih parobroda Bremenskoga Lloyda, a ime mu je ‚Kaiser Wilhelm II.' Dugačak

je 215 metara, gazi vodu 9 m., a plovi 23½ uzla na sat. Uzduž i popreko razdijeljen je tako, da ima 17 odjeljaka, u koje nikako ne može prodrijeti voda. Obadva brončana vijka imadu 7 m. u promjeru, a ispod parnoga kotla gori 112 plamenova. Vidiš ona četiri dimnjaka? Svaki ima po četiri metra u promjeru«.

»Gradnja takovoga broda mora stajati neizmjerno mnogo«, rekao je Fritz.

»Pa, prilično. Oko 17 i pol milijuna maraka. No zato taj brod može da primi oko 2500 ljudi; od toga broja obuhvata sama posada na brodu 600 momaka. U njemu su uredjeni prekrasni stanovi, u kojima amerikanski milijunaši plove u Evropu, kao onaj »Titanic«, s kojim je propalo mnogo Amerikanaca. U takovom je brodu život kao u kakovom velikom svratištu; glazba svira za objedom i večerom; na brodu izlaze i novine, koje dobivaju sve vijesti brzojavom bez žica. Brzina takovoga parobroda tolika je, da za pet dana i nekoliko sati prevali put do Amerike«.

»Prema tomu je to najbrža veza, koja postoji izmedju Njemačke i Amerike?«

»Barem je bila dosad. Dakako da se različita dioničarska društva raznih država takmiče, koje će postići veću brzinu, pa se i ona strašna nesreća »Titanica« ima pripisati samo toj utakmici. Njemačku, koja je dosad bila u tom pogledu na prvome mjestu, pobijedila je Engleska sa svojim brodovima na turbine: »Lusitanijom« i »Mauretanijom«. Sada se opet gradi jedan veliki parobrod »Olympia«, koji je dugačak 260 metara. Zamisli: kad bi se postavio okomito na kljun, doseglo bi mu u Parizu kormilo vršak Eiffelova tornja. Stari Kolumbo nije mogao ni sanjati, da će jednoć tolike nemani ploviti tragom njegove »Santa Marije«.

6. New-York.

Putovanje Atlantskim oceanom približava se kraju. Jednoga jutra primijetila se na brodu uzrujanost i napetost, a putnici su stali upirati poglede prema zapadu. Za jedan sat moći će se vidjeti obala Amerike! I odista: po strani broda već se odražavala na obzorju nejednaka crta, — to je Long Island (»Dugi Otok«). Još dva sata i brod će uljesti u ušće Hudsona te pristati na otoku Ellis, luci New-Yorka. Uz žal vide se bezbrojni redovi velikih parobroda; i oni su dopremili u Ameriku iseljenike iz Evrope, pa će uskoro krenuti natrag, da dopreme nove povorke ljudstva. Oni ne mogu ni časa izgubiti, nego moraju godinu za godinom ploviti tamo i natrag, da dopreme Americi svaki dan po 3000 novih ljudi.

Naš je iseljenik za vremena sakupio sve svoje stvari i osigurao si zgodno mjesto, otkud će najbolje moći promatrati svoje suputnike. Još nikada nije vidio toliko mnoštvo ljudi i toliku užurbanost. Po hodnicima natiskuju se putnici, dovikuju se u svim mogućim jezicima, vukući za sobom svoje šarolike prtljage i zavežljaje, stenjući pod teretom užetima sapetih tovara. Nijemci i Švedjani, Hrvati i Galičani, poljski i ruski židovi, sve to u metežu: jedni dobro odjeveni i s ogrtačima, drugi u dronjcima i sa grubim maramama oko vrata, umjesto ovratnika.

Iznad newyorške luke izdiže se golemi kip »S l o b o d e«: jedna ženska spodoba, koja drži u desnoj ruci baklju. Kad se na zemlju spusti tama, prospe se talas električnoga svijetla morskom površinom, po luci kućama i brodovima.

No čim je Fritzova noga prvi put stupila na tlo Amerike. odmah je opazio, da tu nema ni izdaleka one toliko razvikane slobode. On i svi njegovi suputnici, kao ono u domovini vojnički konji, dobili su svaki svoj broj i u velikim povorkama strpani su u jednu golemu dvoranu. Zatim ih stadoše redom

prozivati, kao na stavnji, svakoga ispitivati za vrstu zanimanja i cilj putovanja, dok ih najzad nije jedan liječnik pregledao. Tko je sušičav ili inače bolestan, ili zbog duboke starosti nesposoban za posao, taj bez milosrdja dobiva nalog, da se s prvim parobrodom vrati natrag u domovinu!

Ostali, koji su sretno položili ispit, voze se u malenim parobrodima iz luke u New-York, gdje se medju pet milijuna stanovnika raspršе poput pljeve na vjetru. Došli oni iz koje mu drago zemlje, uvijek će u New-Yorku naći dosta svojih zemljaka. jer je taj grad knjiga uzoraka svih narodnosti čitavoga svijeta. Ondje se govori ništa manje nego sedamdeset jezika, a trećina čitavoga stanovništva rodjena je u inozemstvu. Ima cijelih ulica, koje nastavaju gotovo isključivo Nijemci, kao primjerice Avenue A; u Brooklynu, dijelu grada, koji se nalazi na Long Islandu, ponajviše su nastanjeni Švedjani; gradska četvrt »Mala Italija« broji gotovo više Talijana, nego Napulj; u kineskome dijelu grada živi 5000 Kineza, a isto tako i židovi iz Rusije i Poljske imadu svoje naročite četvrti. Sve je to tako golemo, da se kako je to i Fritz brzo razabrao, usprkos jednoličnosti i jednostavnosti gradske osnove, čovjek teško snalazi u metežu i vrevi, a ne kako je to Fritz zamišljao snatreći na palubi parobroda i ljuljajući se na valovima Atlantskoga oceana.

Odlučio je najprije, da stvar mirno promotri, a to je mogao, jer na sreću nije došao u Ameriku bez novaca. Najprije se mora priviknuti na život, a u prvom redu naučiti toliko jezik, da se može sporazumijevati, pa da se tek tada upusti u borbu za opstanak. U svome konačištu našao je dosta svojih zemljaka, a neki željezničarski radnik iz Breslave, koji je bio baš bez mjesta pa želio praznikovati nekoliko dana, jedva je dočekao, da ga uzmogne kojekuda provesti i »zelenokljunca« uvjeriti o svojoj američkoj mudrosti.

»New-York je zacijelo vrlo star grad«, reče Fritz — »jer inače ne bi mogao toliki narasti«.

»Nipošto! Uporedjujući ga s evropskim gradovima, pravo je dijete. Prije 300 godina nije imao ni 100 stanovnika. A danas je jedini London veći od njega«.

»Čudnovato! Pa kako onda, da se tako rasprostranio? Bremen je spram njega prava igračka. Još nikada nisam vidio takovoga života i vreve. Svuda se vide cijele šume od jarbola i parobrodskih dimnjaka, a na žalu se s najvećom žurbom utovaruje i istovaruje roba«.

»To dolazi odatle, što se čitavo pučanstvo Udruženih Država s neopisivom brzinom umnožavalo. Tokom prošloga vijeka svakih se dvadeset godina podvostručio broj stanovništva. Sada gotovo polovica čitave inozemne trgovine Unije ide preko New-Yorka. Ovdje se pretovaruje žito i meso, duhan i pamuk, petrolej i manufakturna roba i bezbroj drugih stvari. Prema tomu nije nikakovo čudo, što je ovdje potrebno šezdeset kilometara dugo obrežje sa skladištima, šupama, dizalima i da se u New-Yorku stječe preko sedamdeset parobrodarskih linija. Povrh toga je New-York i sam sobom velik industrijski grad. Koliko je bogatstvo ondje nagomilano, ne može se naprosto ni zamisliti. Sam grad ima dvjesta banaka. A osim toga još taj položaj i luka! Na istoku Atlantski ocean s prugama prema Evropi, a prema zapadu bezbrojne željezničke tračnice, od kojih pet presijeca čitavu Sjevernu Ameriku sve do obala Tihoga oceana«.

»Reci mi nešto o tim željeznicama«, molio je Fritz, koji je namjeravao, da se prvom povoljnom prilikom zaputi na zapad.

»Veoma rado, jer sam i sâm radio na više pruga. Već godine 1840. imale su Udružene Države 4500 kilometara željeznice, a dvadeset godina kasnije bilo je već oko 50.000 km. Sada iznosi željeznička mreža 400.000 kilometara; kad bi se sve te tračnice postavile u jednu crtu, dosegla bi ta pruga

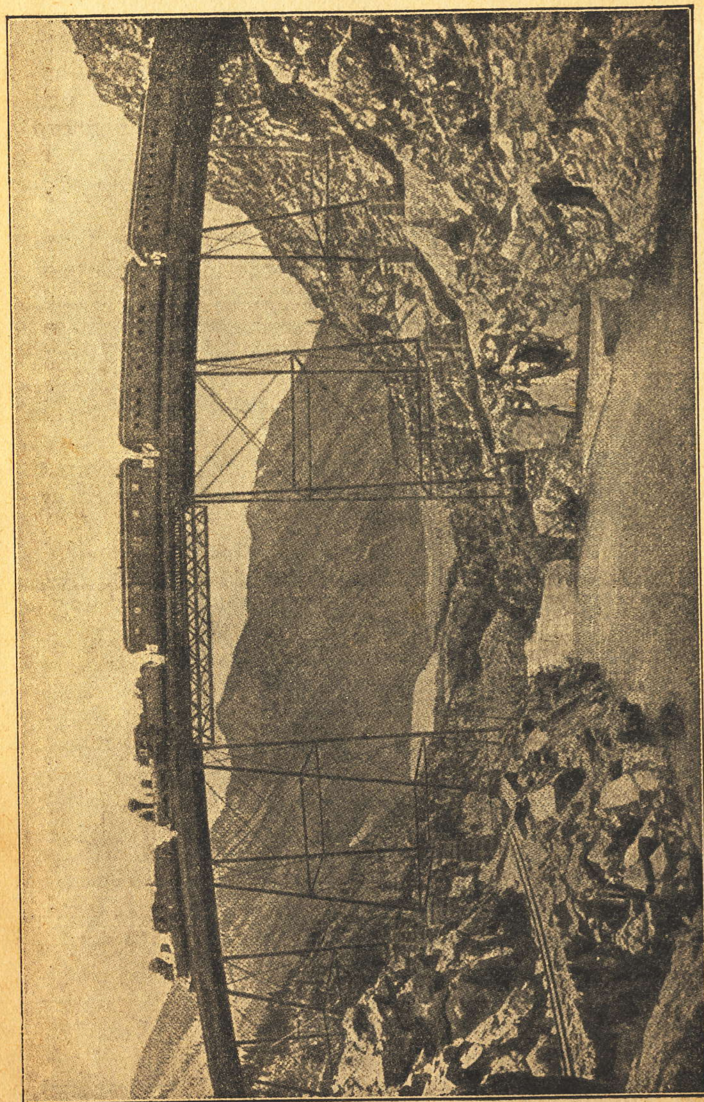
željeza do mjeseca ili bi njom mogao deset puta opasati ekvator. Cijela Evropa nema toliko željeznica koliko same Udružene Države, iako je od prilike ista površina prostora i premda je pučanstvo Evrope pet puta veće«.

»Čime se objašnjava toliko napredovanje željezničkoga razvitka?«

»To je nastalo ovako: U prvi kraj išlo se samo za tim, da se prugama ispune praznine izmedju vodenih putova. Zatim su tokom godina medju sobom spojene već nastale pruge, pa se na sve strane postavljale nove pruge, tako da sada ogromna željeznička mreža prekriva četrdeset i devet država. Inače su i ovdje državne ceste tako jadne, da ih moraju naknaditi željeznice«.

»Da se predju sve goleme rijeke Sjeverne Amerike, mora da je ispodizano veliko mnoštvo mostova?«

»Dabome, a Amerikanci su majstori u gradnji mostova! Željeznički mostovi preko rijeke Mississippi, Missouri i ostalih golemih rijeka prave su umjetnine nečuvene smionosti. Ondje, gdje željeznice prelaze duboke usječene gudure, gradili su se prije drveni mostovi poput zidarskih skela, koje sežu u nebesa, a na najgornjem spratu položene su tračnice. No takovi mostovi sve više iščezavaju te ih izmjenjuju željeznima, koji iz daleka izgledaju kao niti ili paučina, a ipak preko njih jure vlakovi s najvećom brzinom. Pogledaj samo malo nalijevo! To ti je jedan od najveličanstvenijih mostova na svijetu: viseći most izmedju New-Yorka i Brooklyna. Neizmjerno je velik, a ipak se čini tako tanak i nježan, kao da izmedju svoja dva stupa lebdi u zraku. Ispod njega nesmetano prolaze brodovi s najvećim jarbolima; postavljen je u visini od 41 metra iznad rijeke. Pored toga je dugačak dva kilometra, pa je upravo nevjerojatno, kako su ljudi mogli postaviti te željezne grede iznad vode. No pokazat ću ti i najneobičniju željeznicu«.

Željeznički viadukt u Sjevernoj Americi.

Rekavši to, odveo je prijatelj našega Fritza do jednoga kolodvora i s njim unišao u kola željeznice, koja vodi iznad New-Yorka. Začudjenje stranca prelazi sve granice, kad preko ulica i slobodnih trgova juri željeznicom, koje su tračnice postavljene na bezbrojne željezne stupove, pa iz te visine pod sobom promatra onaj bučni život.

»Ova se željeznica goni elektrikom«, objasni mu zemljak. »Mi ovdje imamo mnoštvo takovih željeznica«. — On veli »mi«, i to s ponosom, ne bi li ga Fritz smatrao rodjenim i nepatvorenim Amerikancem.

»To mi je najčudnovatije, što sam ikada vidio«, doda Fritz. Od brze vožnje i onoga silnoga komešanja ispod njega, počelo mu se vrtjeti u glavi.

»Željeznicama, koje idu prama zapadu, zacijelo se još brže vozi«, zapita Fritz nekako bojažljivo s obzirom na svoje daljnje putne osnove.

»Pa i nije tako strašno«, mirio ga je željezničar. »Obično se vozi s umjerenom brzinom; tek se rijetko dešava, da se prevali 85 km na sat; no ima i kraćih pruga, na kojima se vozi sa 90 km. brzine. Inače se vozi veoma oprezno, pa je vrlo udobno putovanje u velike gradove na zapadu. Neki vlakovi za San Francisco slični su putujućim hotelima, pa je odista veličajna vožnja u njima, ako samo čovjek ima za to potreban — sitniš. Tu se ne sjedi kao u Evropi u uskim i natrpanim odjelima, nego se može slobodno kretati i hodati, pa se čovjek kraj širokih prozora izvali u udobne naslonjače i gleda desno i lijevo u beskrajne prerije. Kad se već zasitiš gledanja, sjedneš za stol od mahagonija i pišeš prijateljima pisma ili karte. Tako je put u San Francisko doduše dug, ali nimalo naporan. U vlaku imaš sve, što god zaželiš. Čitaš, spavaš, jedeš, kupaš se, upoznaješ se s drugima i živiš u svakom pogledu dobro. A kad stigneš do kamenitoga gorja na Zapadu tada ima promjene i odviše. Tu se vlak uspinje, ulazi i izlazi iz gudura, vere se vratolomnim galerijama na

ivici planine, kotrlja se kroz klance s prekrasnim vidicima, te juri preko zvonkih željeznih mostova. Na zapadnoj strani Kamenitoga gorja spušta se u divljim zavojima prama obali. Često se putnicima zamagli pred očima, pa pomisle, da im je došao posljednji čas. No vlakovodja ima u svojim rukama moć nad lokomotivom, koja ga još nikada nije ostavila, makar se kola ne znam koliko nagibala nadesno i nalijevo, već koliko je zavoj dugačak. Tada je, dakako, malo teža šetnja u vlaku. Prije nego što i pomisliš, već si tresnuo o stijenu kolâ. Ako su u taj čas putnici u jedaćim kolima, tada treba da vidiš, kako crnci-konobari balanciraju sa tanjurima noseći juhu. Oni znadu tako prilagoditi svoje kretanje drmusanju kola, da im se ne prolije ni jedna kapljica, iako ti se čini, da će svaki čas ljosnuti i zaplivati u juhi.

»To se lijepo sluša i ulijevá mi srčanosti za moje putovanje na Zapad. No sada ćemo zacijelo morati izaći?«

»Da, pa ću ti pokazati Centralni park. Zar ovdje nije prekrasno ovo sjenovito drveće i hladna jezera? Ljeti vlada u gradu nesnosna žega, da padneš s nogu; tada je pravi užitak provesti jedan sat u hladu ovoga drveća! Ali je zato zimi strašna hladnoća u New-Yorku. Tada duvaju s istočne obale ledeni, oštri vjetrovi. — No čekaj malo! Evo, tu ti je V. (Fifth) Avenue, najfinija ulica New-Yorka. U tim palačama stanuju milijunaši i milijarderi, kraljevi željeznica, čelika, petroleja i kako se već mogu zvati. Oni se u pravom smislu riječi valjaju u zlatu, koje su izmuzli u golemim količinama za željezničke karte, šećer, petrolej i t. d. U onome dvoru s velikim portalom, s velikim tornjem i osobito ukrašenim prozorima na krovu, stanuje čovjek, koji ima tisuću milijuna. On kupuje u Evropi slike, gobeline i kipove neprocjenjive vrijednosti, daje objede, kod kojih se za svaku osobu potroši neko-

liko tisuća maraka. Povorke bijednika pred njegovom palačom udešavaju mu muziku za objedom«.

»No s tolikim novcem mora da čini i kakvo dobro? Nije moguće, da bi sâm mogao potrošiti na godinu 50 milijuna kamata?«

»Da osnuje prigodice po koji univerzitet. Takovih ima veoma mnogo u Udruženim Državama, jer se ovdje neobično mnogo čini za znanost i prosvjetu. No ako još i s tim počnemo, možemo se utopiti u tolikoj izobrazbi. Zato ćemo radije pogledati onaj dio grada, koji leži na Hudsonu«.

»Dakle New-York leži na Hudsonu?«

»Da, ili bolje reći: na ušću rijeke otoka Manhattana. Sada stojimo na Manhattanu. Nije li prava lakrdija svjetske povijesti, da su pred tri stotine godina taj cijeli otok Indijanci prodali Holandjanima za devedeset maraka? Danas se ne bi mogao tako jeftino dobiti. Pogledaj samo te strašne nebodere sa dvadeset i tri sprata!«

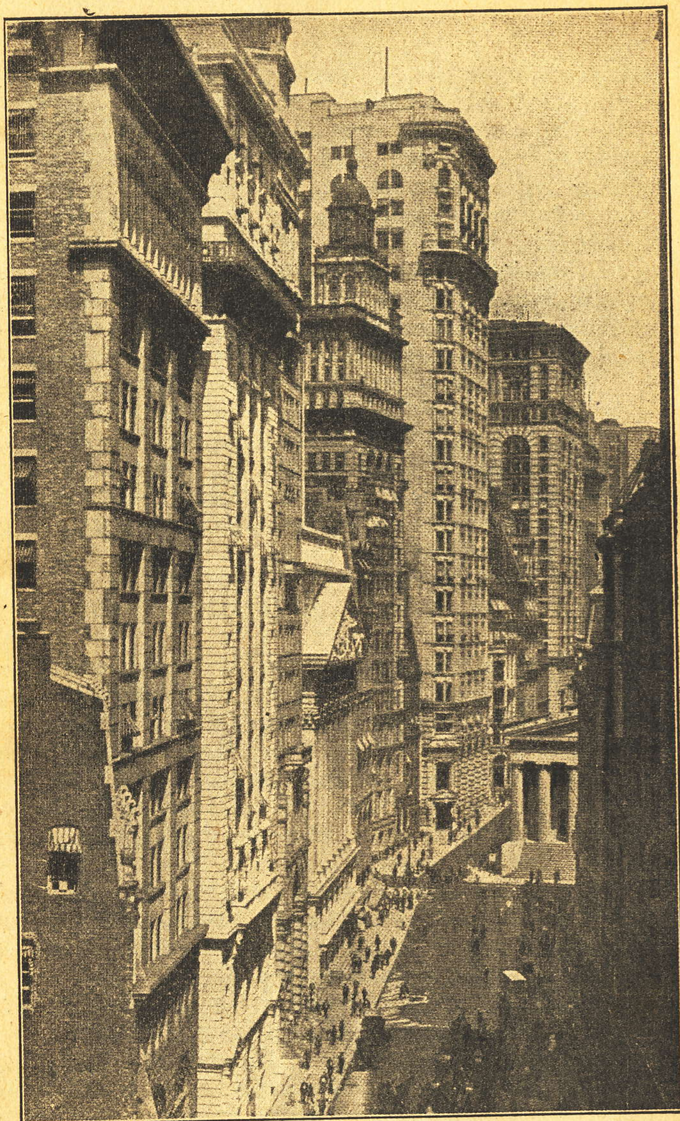
»A zašto se ovdje grade tako užasno visoke kuće?«

»Zato, što su ovdje gradilišta neizmjerno skupa. Budući da se grad ne može širiti na sve strane, onda se ide u visine, nebu pod oblake, gdje ima i odviše prostora. Pogledaj samo te redove od kuća; neke su od njih još pristojne, ali one druge strše u visine poput golemih dimnjaka. Zar ti se fronta takovih kuća ne čini poput reda tipaka, na kojima sviraju nevidljivi prsti?«

»Jedno je pouzdano: da ne bih htio stanovati u takovoj kući. U dvadesetom spratu moralo bi mi se zamagliti, a u prvome bi se vazda bojao, da će se sva ta težina survati na mene«.

»Kod nas u Brooklynu mnogo je bolje, jer kuće nisu tako visoke. No što da ti još pokažem?«

»Za danas je dosta; ne mogu dalje vrludati. Obojica smo zaslužili da pojedemo po jedan beefsteak i ispijemo čašu piva, pa zato hajdemo u restaurant«.

Neboderi u New-Yorku.
(Kuće, koje tobože svojom visinom zadiru u nebo).

»Dobro, onda ćemo se parobrodom prevesti u Brooklyn. Sutra ću ti pokazati nešto, što nije manje zanimljivo i čudno od ovoga grada bogatuna. Poći ćemo u »Kineski grad«. Ondje se u zamazanim ulicama motaju ljudi s perčinima; iz zamazanih rakijašnica izbija smrad luka, duhana i rakije; ondje se nalaze tajnovite kartašnice i špilje, u kojima se puši opium, a pred čajnim kućicama njišu se na prutu lampioni od papira baš kao usred Kine. Zatim ćemo pohoditi »Malu Italiju«, jedan naskroz talijanski grad u američkom New-Yorku. Tamo su u knjižarskim izlozima same talijanske knjige, u crkvama gore svijeće pred slikama Madonne, a na prašnim cestama igraju se crnokosa djeca juga. I konačno ne smijemo zaboraviti na »Malu Rusiju«, židovsku četvrt. Stanovnici toga grada odista su čudni ljudi. Gotovo se nikada tamo ne vidi pijan čovjek, a isto se rijetko kada čuje, da je tko od njihovih počinio kakovo zločinstvo. Oni žive siromaški, povučeno i štedljivo, pa je nadasve zabavno vidjeti ih, kako trguju u svojim tržnim budama na cesti«.

»Ali, molim te, reci mi, gdje se zadržavaju svi ti iseljenici, što danomice dolaze u Ameriku. Ako se na otoku Ellisu dnevno iskrcava po 3000 duša, onda New-York na godinu dobiva porast od milijun ljudi!«

»Da, no koliko ih ostaje u New-Yorku? Većina ih odlazi u nutrašnjost zemlje ili na Zapad. Neki se od njih u prvi mah nekako protuku, a kasnije traže drugo polje rada. No najveći dio ostaje ipak ovdje, tu propadaju ili povećavaju broj pučanstva »Slum«, kako ovdje nazivaju najsiromašnije. Tko dodje u Ameriku bez novaca, taj radi u tvornicama uz bilo kakovu plaću. Dakako da je ta plaća još uvijek veća od plaće u Evropi, ali se od toga ne može živjeti u Americi. Ti evropski iseljenici potiskuju američko radništvo, pa zato i ima u Udruženim Državama dva milijuna besposlenih radnika. Ako si voljan, možemo večeras otići u kuću »Ponoćne

misije«. Ondje u gustim redovima čekaju siromasi, da im se otvore vrata. S lica im se čita bijeda, ali stoje u tupoj ravnodušnosti i čekaju, dok se ne otvore vrata, a onda jurnu unutra i za trenutak zapreme brojne klupe u velikoj dvorani i ondje spavaju, kako se tko namjesti«.

»A zar ondje ništa ne dobivaju?«

»Kako ne bi dobivali! Svim tim skitnicama i besposličarima, profesionalnim prosjacima, lupežima, ljenivcima i neuposlenim ljudima drži jedan misionar — propovijed. Svi su oni po danu prosjačili ili krali, pa su umorni i gladni, te se ispavaju u dvorani te Ponoćne misije. Čim odjekne propovjednikovo »Amen«, oni svi jurnu u noć, da potraže gdjegod hrane. Tako ti nesretnici žive s dana u dan i padaju sve dublje«.

»To je prema tomu talog, koji preostaje iza odtoka plemenitih kovina. Zanimljivo je, da se jedan narod toliko povećava neprestanim prirastom ljudstva. Što će najzad biti od svega toga?«

»Na to pitanje ne zna nitko odgovoriti. Nijemac je uvijek Nijemac, Švedjanin je Švedjanin, a svi skupa su Amerikanci. Oni su mješavina engleske, njemačke, skandinavske, nizozemske, talijanske i slavenske krvi, samo da spomenem glavne sastavne dijelove. I iz te će mješavine jednoć, kad otok Ellis konačno zabrani iskrcavanje evropskim iseljenicima, proisteći amerikanska rasa. Uostalom, u ovoj neobičnoj zemlji ima još i drugih mješavina: mulata, odvjetaka crnaca i bijelaca, te mestiza, djece indijanaca i bijelaca. Ženidbom s bijelcima sve se više utanjuje crna i bakrena krv«.

»Reci mi još nešto: Zašto nije New-York glavni grad države?«

»Zato, što je grad, koji nosi ime velikoga Washingtona, imao zgodniji položaj medju raznim državama prvobitnoga državnoga saveza. Prema broju stanovništva nije Washington ni napolak tako velik kao Hamburg, a Udružene Države Sjeverne Amerike imadu petnaest gradova, koji su veći od Washingtona. I unatoč tomu zemljom se upravlja odande. U Bijeloj kući stanuje predsjednik, u tamošnjem senatu drže se kongresi četrdeset i devet država, a iznad jednoga dijela grada uzdiže se na golemoj vladinoj zgradi obelisk Washingtonov. No vidim, da si počeo zijevati. Umoran si, mladiću! Hajdemo na počinak, pa spavaj dobro prvu noć na tlu Amerike!«

7. Jedna sjeveroamerička priča.

Naš iseljenik Fritz, razigran tolikim novim dojmovima, nije prve noći mogao odmah zaspati, jer su mu se glavom motala imena: Hudson, Washington i t. d. Možda je i mojim čitateljima tako, pa će im zato dobro doći, ako nešto čuju o nekim važnijim dogadjajima iz povijesti Sjeverne Amerike. Umjesto da vam nabrajam suha povjesna data, ispripovjedit ću jednu priču, koju je zapisao u jednoj od svojih veoma proširenih knjiga sjeveroamerički pisac Washington Irving, koji je živio od 1783. do 1859. To je pripovijest o dobrom Rip van Winklu, čija se kućica još i danas pokazuje u njegovom mjestu.

Tamo, gdje se Catskilska brda odrazuju u krasnoj širokoj »Američkoj Rajni«, rijeci Hudson, nalazi se u zelenom i brdovitom kraju jedno seoce, što su ga još pred trista godina osnovali nizozemski naseljenici, koji su bili upravo toliko hrabri, koliko i marljivi. Godine 1602. osnovala se holandska »Istočno-indijska Kompanija«, trgovačko društvo s opsežnim povlasticama, koje je imalo trgovati sa već dobivenim kolonijama i onima, koje će se istom osvojiti. U službi te kompanije otkrio je engleski pomorac Henry Hudson god. 1610. rijeku, koja se po njemu i prozvala, a nekoliko godina kasnije pro-

drli su holandski trgovci s juga u to novo područje. Od Indijanaca su uz bescijenu otkupili golema područja, te na obalama Hudsona ispodizali naselja.

Još u devetnaestom stoljeću stajale su iz tih drevnih vremena ondje stare kućice sa šiljatim zabatima i uskim prozorčićima, okovanima rešetkama, koje su vjetrovi rasklimali, a žuta opeka, donešena u davno doba iz Holandije, bila im je kao draga uspomena na daleku domovinu. Od god. 1664. postala je ta zemlja uzduž i popreko engleska pokrajina, a potomci hrabrih Holandjana postadoše, hoćeš ne ćeš, engleski podanici. Engleski zrak nije nikako prijao tim udobnim kućicama od opeke; glave su bile objesile, šiljati se zabati sve više sagibali, a lijepe žute opeke sasvim su popucale i pocrnjele od vremenske nepogode.

U takvoj jednoj holandskoj kućici, koja je bila još više razrušena nego ostale, stanovao je nekako oko god. 1770. dobroćudni Rip van Winkle, odvjetak neustrašivih Van Winklesa, koji su nekada pod Petrom Stuyvesantom kolonizirali svu zemlju unaokolo. No dobri Rip nije s kućicom naslijedio i srčanost, a još manje marljivost svojih predaka, nego baš protivno: on je bio već od poroda neprispodobivi ljenivac, ali inače dobrodušni vragoljan i idealni »junak pod papučom«. Žena mu je bila vanredno stroga, ali uza sve to nije mogla postići ni to, da joj muž posvršava barem najnužnije poslove na farmi. Jadni taj Rip kao da je bio rodjen pod nesretnom zvijezdom: možda na čitavome svijetu nije bilo toliko drača i korova, kao na njegovim poljima; njegova su goveda uvijek odlutala, da ih je jedva mogao naći, a staje i šupe, što ih je jadnik teškom mukom podigao, prijetile su da će se svaki čas srušiti. Ako ga je gdjekada spopala želja da radi, onda je svakako na taj dan počela padati kiša ili se dogodilo još štogod gore. Pa tko da mu zamjeri, što je najzad sve ostavio, neka ide kako hoće!

Ali je zato u svojoj dobroćudnosti rado svakomu pritekao u pomoć, ako ga je tko zamolio. Djeci je osobito rado pravio igračke ili pripovijedao priče; svi psi u selu bili su njegovi prijatelji, pa su mahali repom, čim su spazili njega. Samo u dvjema stvarima odavao je Rip nevjerojatnu izdržljivost: znao je sate i sate sjediti na obali i čekati, dok ulovi ribu ili s puškom u ruci juriti za divljim golubovima ne obazirući se na to, da li je njegov hitac pogodio cilj ili nije.

Djeca su mu bila isto onako zapuštena, kao i on. Sin, slika i prilika očeva, vazda je išao u očevim poderanim hlačama za majkom koja je uvijek psovala, ali je bio baš kao i otac, dobrodušan, nehatan i lijen. Pa i kućni pas Wolf potpuno je pristajao u društvo svojih gospodara. On je bio najbolji Ripov prijatelj, pa je mogao po čitave sate ležati na suncu i gledati, kako mu gospodar drži udicu, ili lajati na golubove, koji su proletavali. Pred bujicom snažne govorljivosti, koju je gazdarica znala i na njega sasuti, on bi oborio glavu, zavukao ponosni svoj rep medju noge i kad bi opazio i najmanji pokret njezin, da traži metlu ili kuhaču, on bi se zaletio i jurnuo bilo kroz vrata ili kroz prozor.

To su bila rdjava vremena za siromašnoga Ripa i njegovoga psa, pa je zbog sve veće virtuoznosti ponosne supruge u čitanju bukvice, postajalo stanje sve nesnosnije. Uzalud se Rip van Winkle utjecao svojim gostionskim drugovima, koji su se svako popodne sastajali u jedinoj malenoj krčmi u selu. I ta krčma bila je jedna od onih starih holandskih niskih kućica: natpisna ploča imala je crvenom bojom namaljani portret kralja Gjure III., koji je od godine 1760. vladao Engleskom, pa prema tomu i engleskim kolonijama u Sjevernoj Americi. U debeloj hladovini granate lipe sjedili su ondje seoski mudraci, koji su se sakupili oko gostioničara i seniora, debeloga Nikole Veddera, živo politizira-

jući o državnim dogadjajima, koji su se odigrali prije više mjeseci, ali ih je tek sada iz nekih starih novina pred njima pročitao učitelj Derrick van Bummel. Bila je to prijatna, mirna i umna skupština časnih gradjana, koji su, ovijeni oblacima dima iz velike lule Nikole Veddera, bili svijesni o svom značenju i važnosti. A Rip van Winkle pristajao je u to društvo kao malo tko. Dakako da žene to ne shvaćaju, pa je tako jadni Rip zbog navalâ i žestokih pogrda svoje nadžak-babe najzad protjeran i iz toga skloništa.

»Živimo kao psi«, jadao se Rip svome drugu Wolfu. Pas je samilosno pogledao svoga gospodara, te u znak shvaćanja mahnuo repom.

U tako melankoličnom raspoloženju tumarali su obojica jednoga lijepoga jesenskoga dana prama Catskillu, da izvrše barem neki posao, koji im nije mogao biti osobito unosan: — lov na vjeverice. No tako su barem preko cijeloga dana bili izvan dohvata strašnoga jezika i batinâ temperamentne gazdarice.

Kad se spustila večer, bacio se umorni Rip van Winkle na okrajak jednoga visokoga brda u travu i stao zuriti u duboku guduru, prepunu kamenja. Na drugoj strani pucao je pogled sve do dalekoga, šumovitoga kraja, gdje se, poput srebra, bjelasao Hudson.

Duboko uzdišući mislio je Rip, da bi se već trebalo vratiti k ženi, gdje će ga opet dočekati bujica riječi zbog dugog izbivanja. Uto odjedanput začu, kako netko dovikuje njegovo ime, a da nigdje u blizini nije spazio ni živoga stvora. On pažljivo prisluhne i opet začu glas:

»Rip van Winkle! Rip van Winkle!«

I pas je čuo dozivanje; nakostrušivši se, priljubio se uz gospodara i gledao u guduru.

Uto se pojavi neka čudna spodoba, teško stenjući pod bremenom i verući se uz kamenite pećine. Van Rip, kako je uvijek bio spreman na

uslugu, pohrli prema strancu, pa se zaprepasti, kad je ugledao njegov lik: došljak je izgledao, kao izrezan iz okvira kakove stare holandske slike, koje su visjele u selu kod seoskoga starješine i kod gostioničara u sobici. Onizak, plećat i širok momak s velikim brkom, obučen u starodrevnu nošnju i široke hlače, koje su u koljenima bile vezane vrpcom. Na ledjima je nosio oveliku bačvu rakije, pa je zato davao znakove Ripu, da mu pomogne.

Rip se nije dao dugo moliti. Najprije je morao poći uz brdo, a odande se spustiti u drugu guduru, koje Rip nije nikada ranije vidio, iako je izvrsno poznavao svu okolicu. Odozdo se čula kao neka daleka grmljavina.

Šuteći i teško dišući jedva su stigli u guduru, gdje je Rip najednoć spazio čitavo društvo stare gospode neobično ukočenog lica, koji su se, ne govoreći ni riječi, kuglali, te došljaka pogledali tako neprijatno ozbiljnim pogledima, da je Ripu zapela riječ u grlu. Svi su bili u staroj holandskoj nošnji, kao i Ripov pratilac, te su, i ne osvrćući se na njega, rušili čunove, da je štropot teških kamenih kugala poput mukle grmljavine odjekivao od pećina. Znakovima su nagovijestili Ripu, neka u pripravljeni vrč natoči rakiju i ponudi prisutne. Svaki od stare gospode dobro je potegao iz vrča i opet šuteći nastavio kuglanje.

Rip je dvorio nijemo društvo i promatrao igru, ali se nije mogao suspreći, a da od časa do časa ne potegne iz vrča, u komu je bila najizvrsnija rakija od borovice. Pomalo mu se počelo vrtjeti u glavi, pa je konačno morao s praznim vrčem sjesti na travu, gdje je uskoro zapao u dubok san.

Sunce je već visoko odskočilo kad se Rip probudio i sjetio sinoćnjega društva, koje se kuglalo, kao i one vanredne borovičke. No sada je bilo već krajnje vrijeme da podje kući! Brrrr! Kako će ga žena dočekati! Rip je već sada rezignirano slegnuo ramenima i zafićuknuo svome psu, protežući

umorna uda. No Wolfa nije bilo, a umjesto sjajne puške, s kojom je dan prije pošao u lov na vjeverice, našao je jednu staru, zahrdjalu pušku! »Dakle je starima bilo stalo do njegove puške i psa?« razmišljao je klimajući glavom, te se uzalud osvrtao, da vidi to čudno društvo, ali nikome nije bilo ni traga.

I čitav kraj mu se danas činio sasvim drugim: ondje, gdje su se još sinoć starci kuglali, rušila se iz visine divlja gorska rijeka u dolinu! Rip je razbijao sebi glavu tom neobičnom promjenom. Još nikada nije na njega tako snažno djelovala rakija.

Kako je bio ogladnio, počeo se polagano spuštati u selo. Tamo ga je čekalo novo iznenadjenje: on, koji je na milje uokolo poznavao susjede, sretao je danas sve neka nova, strana i nepoznata lica! Svi su psi počeli na njega lajati a djeca trčala za njim, sve neka strana djeca, smijući se i upirući prstom u njegovu bradu. Uto se Rip uhvatio za čeljust i opazio, da mu je za te čudnovate noći izrasla duga, sijeda brada, koja je dopirala do prsiju.

Njegovo se začudjenje obratilo u strah, kad je razabrao, da se i njegovo selo promijenilo; nije više prepoznavao ni ulicâ, ni kuća. Pa gdje su one stare, ruševne kolibice, u kojima stanuju njegovi prijatelji i susjedi? Ta to su sve nove, strane, tudje zgrade. Samo je još njegova stara kućica ostala na istom mjestu, ali pusta i zapuštenija nego ikada ranije, premda ju je još jučer ostavio urednu i prikladnu za stanovanje. Sada je prazna, sasvim prazna! Ma koliko bojažljivo zazivao ime svoje žene i djece — nije dobivao odgovora. Njegov je dom bio tako propao i ostavljen, kao da već davno nitko u njemu ne stanuje.

Jeza ga je potresla i potjerala u seosku krčmu; tamo će mu u lipovu hladu vjerni drugovi zacijelo moći što reći o toj golemoj promjeni u jednoj noći. Ali da! Na mjestu stare, udobne seoske gostionice, sada se diže drvena zgrada s velikim prozorima i

golemim napisom nad vratima: »Union Svratište Jonathana Thuweniga«. Nestalo je i one lijepe lipe, koja je nekada tamo bila, a na vrhu jednoga tankoga kolca koči se zastava sa čudnim zvjezdicama i crtama... A što je sa dobrim engleskim kraljem Gjurom na starom portretu na zabatu! On ima na glavi trouglasti šešir, crvenu odoru premaljali su u plavu, a odozdo napisali: »General Washington«. Šta to ima da znači?

Medju mnoštvom dokonih ljudi pred gostionicom nije Rip vidio ni jedno poznato lice. Pa i dobro mu poznati običaji stanovnikâ u selu kao da su se sasvim promijenili. Svi govore glasno i bijesno se svadjaju medju sobom. Neki mladi, siloviti momak, drži pače žestok govor i raspreda o gradjanskim pravima i slobodi, o članovima kongresa i junacima iz 76. godine i mnoštvo takovih besmislica, od kojih Rip nije razumio ni slova.

Jadnoga Ripa spopade neobičan strah, kad su svi ti strani ljudi počeli znalično i podrugljivo u njega zuriti. Prestrašeno je uzmaknuo, kad trojica od onih ljudi s trouglastim šeširima pridjoše k njemu i počeše vikati pitajući ga, da li je demokrat ili federalist, pa neka se odmah odluči, u koju će stranku pristupiti.

»Ah, draga gospodo«, produži Rip — »ja sam siromašan, miran čovjek, rodjen u ovom mjestu i vjerni podanik kraljev! Bog ga blagoslovio!«

Nastade graja i svi se počeše gurati prema njemu. »Torijevac!« vikali su — »Uhoda! Dolje s njim!«

Jedan ga čovjek oštro pozva pred sebe i zapita, što želi ovdje?

Hoće da posjeti svoje prijatelje, rekao je Rip, pa je uzbudjena srca zapitao za staroga Nikolu Veddera.

»Taj je već prije osamnaest godina umro!« glasio je odgovor.

Ripu se poče kostrušiti kosa od zaprepaštenja.
»A Brom Dutscher?« pitao je dalje.

»On je pošao u rat i pao u jednom jurišu«.

«O, Bože! A van Bummel, školnik?«

»I on je bio u ratu, a sada sjedi u kongresu Udruženih Dršava Sjeverne Amerike«.

Taj je odgovor sasvim smeo jadnoga Ripa, pa je očajan zavikao: »Pa zar više nitko ne poznaje siromašnoga Rip van Winkla?«

»O, da«, zaori sa svih strana smijeh — »eno ga kraj stabla!«

Rip se okrenu i pričini mu se, da će od straha propasti o zemlju: tamo je stojala, lako prislonjena uz stablo, njegova slika, baš onako, kako je bio jučer, kad je pošao u goru, isto onako dronjav i dobroćudan, njegov rodjeni nadobudni odvjetak!

Onaj surovi čovjek zapita ga, tko je on upravo, te ga tako trže iz začudjenja.

»Bog zna!« odgovori Rip drhćući, — »onaj ondje sam ja — »ne, bio sam ja, kad sam jučer zaspao na planini! No danas? Odakle bih to znao?«

Svi prisutni čudno se pogledaše i uzeše kuckati prstom po čelu; zatim se svi skupiše oko njega i radoznalo stadoše promatrati svaku njegovu kretnju.

Uto se je kroz gomilu svijeta protura neka mlada, ljepušna ženica, koja se Ripu učinila poznatom. Bojažljivo ju upita za ime njenoga oca.

»Otac mi je bio Rip van Winkle! Jadni taj čovjek iščeznuo je prije dvadeset godina; pas je došao kući bez njega, pa tako ne znamo, da li se ustrijelio ili su ga Indijanci sa sobom odveli«.

»Hm!« zamišljeno reče Rip. »A gdje je vaša majka draga gospodjo?«

»Nedavno je i ona umrla«.

Nato Rip van Winkle duboko uzdahnu, ponosno se ispravi i reče: »Ja sam tvoj otac! Valjda će me ovdje još tkogod poznati!«

I doista, baš je u taj čas od nekuda iskrsnula neka starica, koja ga je prepoznala i nakon dvadeset godina pozdravila. Gdje se, za ime božje, skrivao tako dugo?

Nato je bijednik ispripovjedio svoju kratku povijest. Svi su klimali glavom i slušali, što govori, a da ni sami nisu pravo znali, što bi držali o svemu tomu. Uto su konačno doveli Petra Vanderdonka, koji je u Ripu prepoznao svoga staroga druga, te potvrdio njegovu čudnovatu pripovijest; njegov je djed često uvjeravao ljude, da u Catskilskim brdima nije sve u redu i da se veliki Hendrik Hudson, obretnik rijeke i zemlje, od vremena do vremena sa svojom holandskom momčadi s broda u toj guduri kugla. I njegov ga je otac vidio, a za lijepih ljetnih dana može se čak dovde čuti kotrljanje teških kamenitih kugala.

To je morala dakle biti istina, kao i ona borovička, koju je Rip tako neoprezno uživao, i koja je urodila tako strašnom posljedicom, da je Rip od nje spavao dvadeset godina! Bilo kako mu drago, Rip se barem riješio svoje stroge nadžak-babe i brzo se udobrovoljio, kad je došao u uredno kućanstvo svoje kćeri i zeta, gdje je mogao mirno uživati zasluženi mir, a da nije trebao drhtati pred bujicom psovaka svoje žene.

No i sada mu je bilo najmilije boravište ono mjesto, gdje je prije bila stara seoska krčma, »Hotel Union« gospodina Thuweniga. Iako je stara lipa posječena, a vjerni drugovi ili su već poumirali ili živjeli negdje daleko, Rip je kao stari i prokušani političar imao pravo, da i on kaže koju riječ i da se uputi u nove prilike u domovini.

A bilo je mnogo koječega, da se pripovijeda i raspravlja: kako se Engleska nije zadovoljavala samo tim, da od svojih kolonija ubire velike poreze, nego je naposljetku udarila visoku uvoznu carinu i na sve živežne potrepštine, naročito na čaj. Budući da je godine 1773. došlo do ustanka protiv

majke zemlje, sastadoše se godine 1774. trinaest kolonija Engleske u Sjevernoj Americi na kontinentalni kongres. Hrabri kolonisti složili su zemaljsku milicu, te se junački borili za slobodu i samostalnost protiv plaćeničkih četa, koje je Engleska za novac sakupila po svim božjim zemljama. Kongres je imenovao generala Washingtona vrhovnim zapovjednikom vojske, te je nakon brojnih pobjedonosnih bitaka dne 4. Jula 1776. potpisan dokumenat o neovisnosti.

Engleska je poslala veliku flotu pod zapovjedništvom admirala Howe-a i kopnenu vojsku od 55.000 momaka pod zapovjedništvom njegovoga brata. Isprva je milica podlegla školovanim četama; no njemački general von Steuben, koga je Washington imenovao generalnim inspektorom vojske, tako je izvrsno organizirao američke čete, da je u boju kod Saratoge 17. oktobra 1777. potukao englesku vojsku i prisilio je na kapitulaciju; tom je prilikom zarobljeno 6000 momaka britskih četa. Francuska i Španija pristadoše uz Udružene Države, te objaviše Engleskoj rat, dok su Holandija i Švedska, Danska i Rusija zaključile neutralni savez.

Nakon brojnih krvavih bitaka mlade države s moćnom materom zemljom napokon je 3. septembra 1783. sklopljen mir u Versaillesu i priznata neovisnost Udruženih Država Sjeverne Amerike. Četiri godine kasnije dobile su te države zajednički ustav, a George Washington jednoglasno je izabran prvim predsjednikom mlade republike.

Sve se to odigralo za onih dvadeset godina, što ih je Rip van Winkle prespavao, pa se samo trebate sjetiti ove priče, da nikad ne zaboravite najvažnije dogadjaje iz povijesti Sjeverne Amerike.

8. Pittsburg.

Iseljenik Fritz dotle se donekle snašao u vrevi milijunskoga grada; nagledao se sijaset čudesa, nešto malo naučio engleski i naposljetku nakon dosta dugog naprezanja našao jedno prilično mjesto u nekoj tvornici, gdje je nastojao da privede u djelo svoje primitivno poznavanje kovačkoga zanata. Ostao je ondje samo dva mjeseca, pošto je sa još jednim svojim zemljakom dobio ponudu iz Filadelfije, koju je dakako smjesta prihvatio. Namjera mu je bila, da ide s jednoga radnoga položaja na drugi i tako prodje cijelu Sjevernu Ameriku. Kad dodjem u Chicago, mislio je, tada mi ne će biti teško doći i do San Francisca, gdje se, kako je čuo, plaćaju najveće nadnice.

Tako je neko vrijeme radio u jednoj radionici u Filadelfiji, gdje se na godinu izradjuje preko tisuće lokomotiva. Ta je radionica poput grada bila sama za sebe. U golemim pećima razbjeljuje se željezo, zatim kuje i tanji, a ljudske ruke s ogromnom snagom pretvaraju tvrdi čelik u parne kotlove, kotače, osovine i dijelove strojeva, od kojih se kasnije sastavljaju lokomotive. Cijela je tvornica u svim pravcima isprekrižana tračnicama, a gotove lokomotive voze tamo-amo, po čitavoj željezničkoj mreži Udruženih Država. Posao, što ga je ovdje vidio Fritz, nije ništa osobito; bili su to tek neki mehanički zahvati, koji od njegove inteligencije nisu iziskivali bogzna kakovih napora. No baš ta neprestana jednoličnost postaje u redovitom prekoradnom vremenu, koje je ondje konstantno, mnogo napornija, negoli najteži radni dan u domovini.

Malo je vremena i volje preostajalo za proučavanje grada i za zabave. Fritz je od svojih prijatelja doznao, da je Filadelfija jedan od najznamenitijih gradova na zemlji sa podrug milijuna stanovnika i da su u Americi samo New-York i Chicago veći od

njega. Preko jedne petine stanovništva sami su radnici.

Poslije nekoliko mjeseci nije se Fritzu više svidjalo u Filadelfiji, pa je kupio voznu kartu za Pittsburg, glavni grad čelika i željeza, gdje snažan radnik, kako su ga uvjeravali, ne treba dugo čekati na uposlenje.

Vlak iz Filadelfije vozio ga je u Pittsburg, a da nije nigdje trebao prelaziti, kroz čitavu državu Pensylvaniju. Od glavne pruge na sve su se strane odvajale priključne pruge i u svim mogućim pravcima bili su gradovi i općine. Ovdje ide jedna željeznica u rudnik ondje druga u kraj, gdje se na nepreglednim poljanama sadi kukuruz i duhan, treća opet vodi u neku golemu pilanu. Na kolodvorima stoje čitavi vlakovi sa žitom, drvom, petrolejem, pamukom, strojevima i kamenim ugljenom, ukratko: sa svim mogućim blagom, koje dočarava snagu zemlje, a ljudske ruke ga u svijet privode.

Kolika brzina i spretnost! mislio je Fritz za sebe. Kako je to marljiv i poduzetan svijet! No doskoro se opaža, da se ovdje misli samo na tri stvari: dolar, dolar i opet dolar! Tko još nema nikakvoga imetka, taj će raditi, makar umro od napora, samo da postane bogat, a tko već ima stotinu tisuću dolara, uništit će svoj duševni mir, samo da još više steče. A ipak nitko ne može svoga blaga ponijeti sa sobom u grob! Sasvim lijepo zvuči rečenica, da ta zemlja ima da bude »Savezna republika«; ali ona ipak ima kralja, gorega od svih despota, a njegovog svemoćno Veličanstvo zove se — Dolar!

Zemljište s obje strane željeznice malo je brdovito, a vlak juri u zavijutcima kroz najsjevernije dijelove Alleghany gorja. Dok je Fritz napeto promatrao tamne šume, daleka zatalasana polja i dim, koji se izdizao iznad sela i zaselaka, sjeo mu je sučelice neki yankee. Fritz se odmaknuo od prozora, jer je njegov susjed u dalekome luku počeo pljuckati, što je ružni običaj ne samo neobrazovanih nego i bolje odgojenih Amerikanaca.

Yankee je primijetio njegovu kretnju. »Goddam« kliknuo je smijući se — »vidim, da ste novajlija u Americi!« A kad je Fritz klimnuo glavom u znak potvrde, rekao mu je:

»Onda ćete se vi ovdje morati još koječemu priučiti! Uostalom, bez zamjerke!«

Fritz je već dosad u radionicama, gdje je bio uposlen, imao prilike vidjeti i zgražati se nad najvećom nečistoćom, pa se donekle pravio i nevješt, a to s tim više, što se njegov pratilac pokazao kao prijazan i dobro upućen čovjek u mnoge stvari, kako se Fritz i inače imao prilike uvjeriti, da se američki radnik, gdjegdje i zatucan, ipak umije snaći u svim životnim prilikama, pa o zemlji i ljudima, državnim i socijalnim uredbama znade mnogo više, nego što to obično znadu u Evropi.

»Ono, što ondje vidite«, rekao je suputnik, kad je Fritz s velikim zanimanjem promatrao okolicu — »to su vam lanci Alleghany-gorja, koje je složeno od granita i škriljevca, te tvori razvodje izmedju Atlantskoga oceana i Mississippia. Uostalom, ne mislite, da planine svuda izgledaju tako prijatne kao ovdje! Dalje na jugozapadu, primjerice u Sjever. Carolini, nalazite vrhunaca preko 2000 metara. U dolinama se obradjuje kukuruz i voće, a polja se izmenjuju crnogoričinom i lisnatom šumom. Ima ovdje i širokih područja, obraslih guštarama, u kojima možete zalutati. Ima jazbinâ, u koje još nije stupila ljudska noga, ali zato ondje obitavaju vuci i medvjedi izmedju klisura i povaljenih dubova. Od vremenâ, dok su se još medju sobom klala indijanska plemena, nije se ovdje ništa promijenilo. No danas se više ne trebate bojati Indijanaca. Ali se zato čuvajte žutih zmija čegrtuša s tamnim pjegama na ledjima. One su mnogo opasnije. Na sreću, one imadu na repu čegrtaljke, pa kad se vuku i polaze po zemlji, zvrči to kao da suh pasulj tresete u loncu. A kuda vi, druže, upravo putujete?«

»Idem u Pittsburg da tražim posla; bio sam doma kovač, pa sam već opazio, da se ovdje s takovim zanatom bolje prolazi, nego kao zemljoradnik na kakvoj farmi«.

»To može biti. Ali u Pittsburg? No, hvala lijepo! Znate li vi, kako se Pittsburg zove u zimsko doba? »Pakao!« Za ljeto nema nikakvog imena, jamačno poradi toga, što ni nad zemljom, a ni pod zemljom nema strašnijega gnijezda od toga groznoga grada željeza i dima, usijenih Bessemerovih peći i neizmjerno bogatih kraljeva čelika«.

»Pa vi kao da dobro poznajete Pittsburg?«

»Kako ne bih! Bio sam ondje u jednoj tvornici čelika dvije godine zaposlen kao radnik prednjak. Pittsburg je kao čarobnim udarcem izniknuo iz zemlje, otkako su se tamo pronašli petrolejski izvori, pa je danas najveći industrijski grad na svijetu, a što se tiče željeza i čelika, svakako je prvi u Americi. Tamo se na godinu producira u vrijednosti od pola milijarde. U susjedstvu se pak nalaze gotovo neiscrpljivi rudnici ugljena, tako da se u Pittsburgu stječe dvadeset željezničkih linija. Izim toga stoje na raspolaganju tri rijeke, od kojih se dvije kod Ohia združuju sa trećom, koja utječe u Mississipi. A povrh svega toga sve su te rijeke spojene velikom mrežom kanala. Predgradja u Pittsburgu prâve su tvornice strojeva, ljevaonice željeza i staklane. Pittsburg broji preko pola milijuna stanovnika; trećina su od toga inostranci, od veće česti Slaveni, ali ima i Talijanâ i Madžara. Velim, da ćete se zasititi Pittsburga, ako samo jedanput iz visine pogledate na onu šumu od tvorničkih zgrada i ako pomislite na one nesretnike, koji se pod tim crnim oblacima dima od kamenoga uglja moraju sasušiti. Ovdje se ništa drugo ne čuje osim lupe kladivaca, vječito soptanje i zvuk čelika i željeza, a teško natovareni vagoni kotrljaju se tračnicama. U prenagrijanim pećima pišti i vrije, a ispod željeznih batova vrcaju iskre. U noći bi čovjek mislio, da se spustio u najdublju provaliju vulkana, gdje ključa lava pod pepelom, te svaki čas prijeti da će se razliti i sve uništiti. Iz tisuće dimnjaka suklja neprijatno žutocrveno svijetlo osvjetljavajući dolnje rubove gustih oblaka dima, koje poput divovske kape pokrivaju Pittsburg. Vjerujte mi, da bih radije podivljao u šumama Alleghanskoga gorja, nego se ispekao medju talionicama Pittsburga«.

»Vi nemate najbolje mišljenje o tom gradu, pa ipak hvalite njegovu marljivost i bogatstvo«.

»Da — bogatstvo, koje ostaje u samo nekoliko rukû, dok mnoge tisuće radinih ljudi, kao u kakovom neumornom mlinu, bivaju upravo samljeveni. U tome mlinu propadne na godinu petnaest tisuća ljudi! Poznato mi je, kako se to dogadja; i ja sâm dobivao sam posebne honorare, da kao radnički prednjak takove družbe iscijedim iz ljudi i posljednji ostatak snage u njihovom tijelu. Poslodavci bez ikakova obzira obaljuju zaradu, a neupućeni iseljenici, koji se ovdje sabiru, nisu se još naučili, da se ujedine u svrhu zajedničke obrane svojih interesa. Njihovi su prednjaci zato plaćeni, da jadnu raju podbadaju i gone, kako bi radili što god je moguće u ljudskim silama. Neka mi Bog oprosti, što sam i ja jednoć bio nadglednik robova!«

»To mi je sasvim novo, što govorite! Ja sam mislio, da je Pittsburg i za radnike prava zemlja zlata!«

»Zamislite jednu tvornicu sa deset tisuća radnika. Da taj broj ostane uvijek isti, mora poslodavac na godinu namještati oko dvadeset tisuća radnika, pa se u takvoj tvornici neprestano dolazi i odlazi, tako da se čovjek jedva snalazi i uz svoga najbližega druga. Samo jedna dobro plaćena temeljna grupa ima potrebnu stručnu spremu. Ogromna masa radi poput stroja i ne treba da misli. A mislite li, da je poskrbljeno za njihovo zdravlje i sigurnost? Svake godine umire preko pet stotina radnika i to naprasnom smrću pod strojevima, a

još veći ih broj ostaje osakaćeno kroz čitav život. Tada ostaje porodica bez kruha i samo u rijetkim slučajevima smiluje im se poslodavac. A tek da vidite stanove, u kojima moraju radnici da žive! To su sramotne jame, ruglo od čistoće i higijene! U tom pogledu je u Evropi mnogo bolje! U radničkim vojarnama živi nerijetko po deset i više ljudi u istoj sobici. Zamazanost, gamad okuženi zrak, nevaljala voda, nedovoljan mir, bijedna hrana i prenaporan rad, sve to u najkraće vrijeme uništava i najjačega čovjeka. A pored toga još i sjedenje u krčmama, da se barem nešto uhvati od života! Zbog toga strašno hara živčana groznica medju tim ljudima«.

»I to može da bude u Americi, zemlji slobode i budućnosti?«

»Dabome da može; barem je tako bilo još pred nekoliko godina. Sada su se, čujem, neki ljudi zauzeli za stvar, pa ima nade, da će i za radničke gomile doći bolja vremena. No tako brzo opet ne ide. Jednoć će ipak izbiti na javu sva ta sramota, koja je tako dugo u tami sabirala zlato. Da sam ja na vašem mjestu, ne bi me ni deset volova odvuklo u Pittsburg, nego bi se odvezao dalje u Chicago. ne možda zato, što bi Chicago bio nekakav raj, nego zato, što biste tamo imali više izgleda za posao i došli bi bliže Zapadu i njegovim neiscrpljivim pomoćnim izvorima«.

»Hvala vam na dobrom savjetu! Ja sam i tako namjeravao kasnije poći u Chicago, pa ću zato odmah s vama krenuti dalje«.

»Dobro! Evo nas baš na kolodvoru u Pittsburgu! Možete odmah kupiti voznu kartu; no pazite, da zabunom ne uhvatite za Saint Louis«.

9. Mississippi.

»A gdje leži taj Saint Louis?« zapita Fritz, kad se je opet našao sa svojim suputnikom.

»Na Mississippiju« odgovori yankee — »iz Pittsburga ide onamo ravno željeznica. To je križište, kakovih nema mnogo. Tamo se sastaju brojne glavne željezničke pruge, a bezbrojne parobrodarske linije idu odande uz Mississippi i Missouri, te pored svih velikih gradova uz njihove pritoke. Kod Saint Louisa utječe Missouri u Mississippi, koja je uz onu prvu najveća rijeka na svijetu, računajući od njezina izvora u krševitom gorju; što se tiče vodene mase, nadmašuje ju jedino Amazonska rijeka u južnoj Americi. Njezina dolina vanredno je plodovita; na obalama raste dosta žitarica, dovoljnih da prehrane milijune ljudi; neiscrpljiv je to izvor bogatstva za našu zemlju. No kad ta orijaška rijeka u proljeće nabuja, tada sve poplavi i razlije se kao najveće jezero na krajnjem sjeveru Kanade. Koliko je god neizmjeran blagoslov, što ga Mississippi donosi ljudima, toliko je strašniji harač, što ga ta rijeka u proljeće oduzima. Snažna, sivo-zamazana vodena masa često odrezuje oštre zaokrete i probija nove pravce i putove. Takovi prodori smanjuju često duljinu rijeke za 20 i više kilometara. Ne možete ni zamisliti, kakove promjene prouzrokuje ta poplava. Grad, koji leži na takovoj jednoj krivulji Mississippija, nadje se jednoga lijepoga dana 10 km. daleko od obale, dok opet kakav drugi grad koji je bio daleko od rijeke, odjednoć dolazi svaki čas u opasnost, da mu se stanovnici ne utope kao mladi mačići. Odjednoć se željeznički most ispne iznad suhoga korita, dok je rijeka u neposrednoj blizini provalila željeznički nasip i otplavila tračnice. Čitava vojska inžinjera bavi se problemom, kako će da svlada hirovitu proljetnu ćud rijeke Mississippi i da zaštiti ljudske gradjevine. Ali uza sve to ne prodje gotovo ni jedna

godina, a da Mississippi ne počini strašna opustošenja i stanovnicima na obali nanese golemu štetu; naročito se i utopi mnogo stoke«.

»Pogledajte samo tu vodu, pa ćete moći zamisliti, kako goleme mase zemlje, pijeska i mulja ona svake godine otplavi i naplavi. I sav taj mulj nanosi rijeka u nizini delte ispod grada New-Orleansa. Poradi toga se i ta delta svake godine pomiče sve bliže u Mehikanski zaliv«.

»Na taj se način lako povećava zemljišno područje!«

»No mi bi se rado odrekli tih nekoliko kvadratnih milja, kad bi u proljeće bili poštedjeni od tih strahovitih poplava«.

10. Chicago.

Vlak, u kom su sjedila naša dva putnika, prešao je granicu Pensylvanije, te je vozio zapadnim pravcem kroz države Ohio i Indianu. Prama sjeveru i jugu protežu se beskrajne ravnice, zasijane kukuruzom, pšenicom, zobi, sijenom i duhanom. No najviše je zasijano kukuruza, nepregledno more požutjelog ploda. Baš se započela žetva žita; golemi strojevi za koje su potrebna krda konjâ, da ih pokreću, ostavljaju za sobom čitave plastove, koje opet drugi strojevi bacaju na kola. Radnici zapravo nemaju ništa drugo da rade, nego da upravljaju s konjima; sve ostalo svršavaju strojevi. Pored tolikih neizmjernih količina žita — pravo je mislio Fritz — ne bi same ljudske ruke nikada ni bile gotove; čitave vojske od radnika iščeznuli bi poput miševa pod tim silnim klipovima kukuruza.

Sada juri vlak duž obale Michiganskog jezera, kojega se plava površina proteže na sjever, i za čas

stiže u Chicago, kraljicu Kanadskih jezera. Ovdje se Fritz oprostio od svoga suputnika, stisnuvši mu čvrsto ruku, da sada sâm potraži sreću.

Ponajprije je pošao u ured nekoga njemačkoga društva, koje se bavilo zauzimanjem za doseljene zemljake i priskrbljivanjem posla.

Od svih gradova Sjeverne Amerike ima Chicago medju svojim stanovništvom od dva milijuna ljudi najviše Nijemaca; ovdje je svaki četvrti čovjek Nijemac, pa se u dvjesta i pedeset škola u gradu uči njemački. Schiller, Alexander von Humboldt i Fritz Reuter imaju ovdje spomenike, a čitav karakter grada sa svojim prekrasnim javnim zgradama, sa svojim velikim parkom ima se ponajviše svesti na mar i umjetnički smisao svojih njemačkih stanovnika.

No i kod zavoda za posredovanje bila je veća ponuda, nego potražba, pa je naš Fritz morao trčkarati tamo-amo, prijavljivati se i propitkivati; borba s udaljenošću i veze vozila, što je sve morao najprije upoznati, mnogo su mu u prvo vrijeme smetale, pa je svuda zakasnio. Chicago, najmladji svjetski grad, zauzimlje površinu osam puta veću nego Berlin. Tvornice nisu koncentrirane u naročitim dijelovima grada, nego svuda razasute, a dugačke i neizgradjene ceste razdjeluju grad u kotare. Još pred stotinu godina bio je taj kraj šumovit i močvaran; godine 1818. stanovali su ovdje četiri bjelca naseljenika, pa je tek god. 1829. tu osnovano selo. Pošto se od tada izgradnjom kanala olakšala veza sa rijekom Chicago, počeo se grad vanredno brzo razvijati; godine 1848. imao je 20.000, a godine 1870. već preko 300.000 stanovnika. No godine 1871. buknuo je strahovit požar, koji je uništio gotovo čitav grad. I kao da je ta nesreća podeseterostručila radnu snagu i poduzetni duh stanovnika, Chicago je za godinu dana nanovo izniknuo, pa su namjesto prijašnjih daščara osva-

nule palače od kamena. Kad je god. 1893. otvorena svjetska izložba u Chicagu, nisu se posjetioci, kojih je bilo na milijune sa svih strana svijeta, dosta mogli nahvaliti i napripovijedati čudesa, što su ih vidjeli u Chicagu.

Danas je Chicago po veličini peti najveći grad na svijetu, a promet robe iznosi na godinu 11 milijardi maraka. No svako lice ima i naličje. Chicago ima preko sedam tisuća gostionica, pa potroši na godinu piva i rakije za 500 milijuna maraka. Poradi toga je u mnogim dijelovima grada život kao u razbojničkim špiljama. Redarstvo je nemoćno, tako da čovjek na ulicama nije siguran za svoj život. Pri tomu se mnogo nastoji oko pučke prosvjete, te osim pučkih vrtova i zabavišta ima mnoštvo knjižnica, pače i dječjih, koje su pune dječice.

Tražeći posla Fritz je brzo uvidio, da već davno nema onih sjajnih izgleda, koji su za vrijeme svjetske izložbe toliko Nijemaca namamili u Chicago i da su već odavna bez vrijednosti riječi predsjednika Udruženih Država: »U Americi posao traži čovjeka, a ne čovjek posao«. Poslije dugoga čekanja i traženja od nekoliko tjedana, najzad mu je poslužila sreća. Našao je zaposlenje u velikoj klaonici u Chicagu, u kojoj se danomice kolje 60.000 komada marve, ali se nije mogao odlučiti na taj rad, iako je već bio pri kraju sa gotovinom, što ju je ponio iz domovine. On je već kod kuće čuo kojekakvih strašnih stvari o poslovanju u američkim klaonicama. Uzalud je tražio posla u brojnim tvornicama vagona i vršaćih strojeva, kojih se dogotavlja na tisuće svake godine. Napokon mu je pošlo za rukom da udje u neko veliko splavarsko poduzeće, koje je iz neiscpljivih šuma na obrežju velikih kanadskih jezera dopremalo bezbrojne balvane i gradjevno drvo. Chicago je i u trgovini drva znamenit grad na zemlji. Taj se posao s tim više svidio Fritzu, što je čitav dan radio na čistom zraku, pa mogao upoznati zemlju i ljude.

11. Kanada i Velika jezera.

Nekoliko dana kasnije bio je Fritz namješten na velikom tovarnome parobrodu, koji je iz kanadskih šuma dopremao drvo u Chicago, te plovio Michiganskim jezerom. Njegov najbliži suradnik bio je neki Englez, koji mu je na dugo i široko pričao o beskrajnom području, koje obuhvata gotovo cijelu sjevernu polu Sjeverne Amerike.

»Treba da znate, da je Kanada britska kolonija, koja je iza Indije i majke zemlje najdragocjeniji alem-kamen u kruni Velike Britanije«.

»Poradi čega je Kanada tako dragocjena? Koliko sam imao prilike čuti, ona je dosta rijetko naseljena«.

»Imate pravo, da nije bogata pučanstvom. U svemu ima sedam milijuna i dvjesta tisuća stanovnika«.

»Pa toliko ima gotovo sâm London!«

»Da, a ipak je Kanada skoro tako velika, kao cijela Evropa i veća od Udruženih Država Sjeverne Amerike. Zemlja se proteže na istok i na zapad toliko, da tvori četvrti dio okruga zemljina. Ako se vozite pacifičkom željeznicom u Kanadi od Montreala u Vancouver, prevalit ćete 4700 km.! Sad možete zamisliti, koliko je neizmjerno blago takova zemlja za onoga, koji ju posjeduje«.

»Pa tako je i u Sibiriji; i ondje je pučanstvo dosta narijetko posijano«.

»Upravo tako. No u Kanadi odbacuju polja, oranice i bregovi, šume i vode, bajoslovni prihod. Iz Kanade se samo žitaricâ otprema svake godine u vrijednosti od pola milijarde. A onda, koliko ima zlata! Da i ne govorimo o ribama i krznenoj robi. Englesko gospodstvo u Sjevernoj Americi proteže se, tako reći, izmedju dva zlatna rudnika. Na krajnjem istoku je Nova Fundlandija, a na krajnjem zapadu Klondike. Nikada ne ću zaboraviti one zlatne

groznice, koja je zahvatila pustolove gotovo svih zemalja, kad se saznalo, da se na prudovima i pijesku rijeke Jukon naplavljuje zlato u gomilama. I ja sam bio jedan od njih. Čovjek je besmisleno jurio onamo, samo da na vrijeme stigne i da si osigura ma i najmanji dijelak zemljišta, u komu se skriva zlato. Bio je to pravi razbojnički život! Pa kako nam je bilo zlo! Za jedan dvopek plaćali smo jednu marku, za kutiju sardina deset maraka! Kako smo bili sretni, kad je koji lovac ustrijelio jelena ili soba, pa nam meso prodao za neznatnu cijenu — zlatnih zrnaca. Stanovali smo zbijeni pod šatorima, podnoseći strašnu zimu. Snježne vijavice harale su zimi preko cijele zemlje a toplomjer padao na 25 stupnjeva ispod ledišta. Pa tek posao, dok čovjek dodje do tog bijednog zlata! Tamo gore površina je zemlje gotovo redovito zamrznuta, tako da se mora najprije naložiti vatra, da se malo razgrije, ako želiš raditi.*) Prilike su se tek polagano počele popravljati; na zlatnom polju nastao je mali grad, pa je mnoga godina donijela dobit od čitavoga zlata oko stotinu milijuna maraka«.

»A drugi zlatni rudnik?«

»To je Nova Fundlandija! Pouzdano poduzeće, ali isto tako opasno kao i Klondike. Hladna polarna struja dogna svake godine morske pse, tulanje, pastrve, sledjeve i jastoge (rakove) u velikim količinama u Novu Fundlandiju gdje se nalazi do pedeset tisuća ribara. Budući da taj ribolov donosi godišnje dvadeset do pedeset milijuna, i taj je istočni otok Sjeverne Amerike takodjer zlatni majdan. — Osim toga obuhvata Kanada i silna područja, koja su prilično bezvrijedna. Obala Sjevernoga Ledenoga mora, gdje stanuju Eskimi, ne donosi nam baš mnogo radosti«.

---

*) Ovaj je život najsjajnije opisao Jack London u svom romanu »Kći snijega« (knjiga 317. Zab. Bibl.). Uredništvo.

»Čudnovato je, da baš Engleska drži u svojoj vlasti tu polovicu Sjeverne Amerike«.

»U Udruženim Državama ima još više ljudi, koji misle tako kao i vi, te požudno zirkaju na Kanadu. Najbolje bi bilo, da nam oduzmu čitavo područje, kao što smo ga mi jednoć oduzeli Francuzima. No zasad ćemo još pridržati za sebe taj dragocjeni posjed«.

»Vama su zacijelo dobro poznata jezera?«

»Kako ne, kad se već deset godina vozikam po njima, pa poznajem sve zalive i znam, kad se voda smrzava, kad se led topi i kad prijeti bura«.

»No ovdje valjda ne mogu biti bure tako opasne?«

»Da vam pravo kažem: bura znade i ovdje biti baš tako opasna kao i na Atlantskome oceanu, pa kad dune izvjestan vjetar, tada svaki brodar nastoji da nadje siguran kutić. Ubrzo ćete imati prilike, da na rodjenoj koži osjetite, da vidite i čujete, kako bjesne valovi na žalu, baš kao i na morskoj obali. A ta su jezera svojom površinom velika, za polovicu veća od Istočnoga mora. Najsjevernije, t. zv. Gornje jezero, najveće je jezero na svijetu. Onamo napred, iza onoga šiljka, nalazi se Huronsko jezero. Zar to nije divna slika? Da li ste već kada vidjeli ovako tamno-plavu površinu, tako tamno-zelene šume i tako veličajno, svečano tihe obale? Tako šta nemate u vašoj maloj domovini! Da ste mi zdravo!«

12. Niagara.

Šteta što ne plovimo po jezeru Erie«, reče jednoga dana Englez Fritzu, kad su zajedno doručkivali — »budući da se na njegovome istočnome šiljku nalazi jedno od svjetskih čudovišta i najveća znamenitost Sjeverne Amerike«.

»Jamačno mislite na slapove Niagare? O tomu sam već mnogo slušao«.

»Da. Zamislite, da sjedite i vozite se parobrodom na jezeru Erie pa dalje u rijeku, koja utječe u Ontarijsko jezero. To jezero leži sto metara niže od jezera Erie, a od prilike na polovici puta izmedju obadva jezera ruše se u dubljinu goleme mase vode preko jednog kosoga praga. Sam prag širok je 900 metara, a sastoji se od golemih naslaga vapnenca. Medju kamenjem ima i mnogo škriljevca. Škriljevac se lakše rastvara, nego tvrdi vapnenac, koji zbog toga visi kao preko neke ravne ploče, a sa rubova se ruše mlazovi vode. Kad mase škriljevca postanu do izvjesnoga stupnja prhke i šupljikaste, tada na rubovima ne podnose težinu vode i počnu se krhati komadi, koji se uz zaglušni šum valjaju u ponor. Tako izjeda slap svoj prag, pa se Niagara pomiče sve bliže jezeru Erie«.

»Ali to valjda ne ide baš tako brzo?«

»Dakako da ne ide, jer za svaki kilometar treba od prilike dvadeset hiljada godina«.

»No pa onda će zacijelo biti još na svom starom mjestu, kad ja kasnije opet jedanput dodjem ovamo!«

»Mislim, da hoće, pa ćete se lako snaći. Već u daljini od 60 kilometara čuje se strahovit šum i grmljavina vode, a kad pridjete bliže, opazit ćete ogromne oblake pjene od vode, koja iz dubokoga ponora štrca u vis pedeset metara ispod praga vodopada. Odista je Niagara nešto najveličajnije, što sam ikada vidio. Na čitavome svijetu nadmašuju Niagaru samo Viktorijini slapovi u Sambesi, koje je otkrio Livingstone. Nemate pojma, kako čovjek izgleda sićušan, ako se odvaži na jedan od tih mostova nad padom ili ispod njega i vidi onih 8000 kubičnih metara vode, koje se u jednoj sekundi nečujno poput ulja prelijevaju preko praga, da se već u narednome trenutku uz gromovit tresak rasprše u pjenu vode«.

»Zacijelo ne bi bio osobit užitak, kad bi ta golema vodena struja povukla čovjeka u ponor?«

»Pa ipak je jedan nebojša poduzeo taj vratolomni lijet.

»Poradi veće sigurnosti zavukao se u jednu čvrstu bačvu, koju je iznutra obložio jastucima. Ovako opremljen, pustio je bačvu, da ju nosi struja; kliznula je preko praga i okomito se survala u vodenu grobnicu. Stvar nije bila opasna, dok je plovio mirnom strujom, pa još i onda, kad je sa jednim slapom vode jurnuo na stranu. No tada, kad je pao na površinu vode i tresnuo o nju, pa zapao u vir, koji ga je kao kakovu loptu vukao na dno gdje su stršile kamenite pećine, da ga odjedanput s neizmjernom brzinom pogna kroz jame i tunele ispunjene vodom! Ali ta je vožnja brzo protekla, pa kad je bačva opet stigla u mirne vode, tada su je izvukli na kopno«.

»Pa kako je bilo pri duši tomu nebojši, kad su mu prijatelji otvorili dno bačve? Jamačno se dotle pretvorio u dobro istučeni beefsteak?«

»Nije, samo je bio omamljen i, kako vele, izgubio je pamćenje. Kad je izašao iz bačve, uvjeravao je, da ne bi htio još jednoć poduzeti takovo putovanje!«

»Da li i preko rijeke Niagare ima mostova, kao na ostalim ovdašnjim rijekama?«

»Dabome da ima! Ispod vodopada je most na luk od čelika, koji jednim jedinim svodom presvodjuje četvrt kilometra. Na čitavoj zemaljskoj kruglji nema veličajnijega mosta. Jedanput se neki čovjek proslavio na taj način, što je proplesao na zategnutome užetu preko Niagare. On je s jednoga kraja obale na drugi pričvrstio i napeo uže od žice, te je s motkom za ravnotežu prešao na drugu stranu«.

»Volio bih znati, kako mu je bilo pri duši, kad su posljednji crni izdanci pećina ostali iza njega i kad je učinio prve korake povrh bijelih uskipjelih

vodenih masa! Mirna krv i sigurno oko, inače propade! A što bi tek bilo, da je uže puknulo i on se stropoštao u slapove? A da li je sretno prešao preko?«

»Jest, i u taj je čas postao slavan čovjek. Tisuće gledalaca kratko su se vrijeme zabavljale, a poslije toga se jedan cijeli dan nije govorilo ni o čemu drugomu, već samo o njemu«.

»Još vas nešto molim: što biva s tom silnom vodom ispod slapova?«

»Ona utječe u jezero Ontario, baš naspram Torenta, drugoga najvećega grada u Kanadi. Zatim iz sjeverozapadnoga kuta toga jezera teče dalje i tvori vijugave vodene putove oko mnoštva otoka, koji se nazivaju »Tisuće otoka«. Poslije toga je rijeka uska s brojnim riječnim brzicama, a na mahove i poput jezera. Kasnije se zove rijeka Sankt Lorenzo, te kraj velikoga grada Montreala mirno protječe. Nedaleko od grada Quebeca ponovo se proširuje i poprima oblik lovačkoga roga. Tok rijeke je tako slab, da se svake zime smrzne; led je mjestimice tako debeo, da na njega postave tračnice, kojima voze teški teretni vlakovi. Ali kad se u proljeće počne led kretati, veoma je opasno biti u blizini, jer se često dogadja, da u dolnjim dijelovima grada Montreala valovi izdignu čitava ledena brda«.

»Zar je u Montrealu tako hladno?«

»Da, do 35 stupnjeva, a u Sjevernoj Kanadi je zima još i oštrija. Ljeta su ondje uopće veoma kratka. U ljetno doba nije neugodan rad na jezerima, ali zato kad počne zima, dobro ćete učiniti, ako drugdje potražite toplo skrovište«.

13. Indijanci.

Nakon više unosnih vožnja po Michiganskom i Huronskom jezeru Fritz je toliko zaslužio, da je mogao izvesti svoju osnovu i otputovati na krajnji Zapad. Namjeravao je, da svoje dolare potroši na željeznice, pa kad se do sita nagleda američkih velikih gradova, nastanit će se u kraju, koji mu se pričini najzgodniji. Tada će ondje ostati dotle, dok ne zaradi toliko, koliko mu je potrebno, da u staroj domovini kupi kakav posjed.

Otputovao je iz Chicaga, prošao već i Saint Louis, te krenuo dalje pacifičkom željeznicom na Zapad kroz Missouri i Kanzas, gdje se protežu beskrajnje prerije.

Ondje je unišao u vlak neki dakotski Indijanac i sjeo na klupi naprama Fritzu. Fritz ga je pomno motrio, kao da si je htio razjasniti, što je čudnovatije: beskrajne prerije unaokolo ili taj Indijanac bakrene boje. Ovaj je dugo sjedio miran i ozbiljan. Napokon je rekao:

»Toliko zuriš u mene, kao da još nikada nisi vidio Indijanca?«

»Naprotiv, vidio sam već mnogo crvenokožaca i uvijek me je nešto privlačilo k njima. No zašto si tako smrknut i ozbiljan?«

»Ozbiljnost je značajka našega naroda. Mi se ne smijemo i ne vičemo kao vi bljedunci. I u časovima, kad u nama kipi i vrije, zadržavamo spoljašnji mir i dostojanstvo. Pa zar imademo razloga veseliti se? Od takovih i tebi sličnih primili smo kršćanstvo, plug i škole, ali ujedno i boginje, te mnoštvo drugih bolesti, rakiju i vatreno oružje. Od toga vremena nam je odzvonilo. Mene u mome plemenu zovu »bizonom«. U prijašnje je doba bilo to časno ime. Danas znači nesreću. Moj bijeli brat je sigurno čuo, da je bizon ili bivol nekada na milijune živio izmedju pećinastoga pogorja i Mississippija, izmedju Kanade i Mehičkoga zaliva. Danas

je osim nešto malih krda u Narodnome parku u Yellowstonu i u Texasu, gotovo sasvim iskorenjen. To će se isto dogoditi s indijanskim plemenima«.

»Crvenokošče, ja dijelim tvoju bol. Ti imaš razloga, da se zgražaš. Da li svi Indijanci tako jadikuju kao ti?«

»Zar se moj bijeli brat ne bi žalostio, kad bi vidio, da izumiru i ostatci ostataka njegovoga naroda? Ako ima crvenokožaca, koji se ne tuže na svoju sudbinu, ti mora da su se već sasvim poživinčili. Oni su odbacili od sebe svoju vjeru u Velikoga Duha i odrekli se svake nade. Nekada su prerije vrvjele bivolima. Oni su poput Indijanaca u bezbrojnim krdima putovali od jednoga pašnjaka na drugi. Na tisuće ih je propalo; svladala ih hladnoća; snijeg je sakrio travu. Putovali su dalje i tražili bolju pašu. Morali su prelaziti velike rijeke po nesigurnom ledu; prelazila su čitava krda u redu jedan za drugim; led se prolomio, stražnji su redovi pritiskivali prednje, pa su se tako potopile cijele mase životinja. — I moji su očevi tomu mnogo doprinijeli. Jašući na poludivljim konjima, progonili su mlade bikove i debele krave. Konj je točno znao, koju je žrtvu njegov jahač odabrao iz dotičnoga krda. Indijanac drži u desnoj ruci jahaći bič i do krajnosti goni svoga konja, a u lijevoj ruci luk i svežanj poput noža oštrih strelica. Kad se dosta približio, izbacio je strelicu, koja se sve do pera zabila u meso životinje. Potom je odabrao novu žrtvu, a Indijanac prestaje loviti tek onda, kad krdo izgubi svoje najbolje životinje i kad mu se konj od umora gotovo sruši. Zatim se vraća oborenim životinjama, oko kojih su se već sakupile žene s golim noževima. Kože se obradjuju za odijela, a prave se od njih i postelje, sedla, šatori i čamci; tetive se upotrebljavaju za žice na luk i za šivaći konac, od kopita se kuha ljepenka, od kostiju se prave kožarski noževi od vratnih žlijezda prave se konopi, a meso je kao poslastica... No štu su naši

lovovi spram lovova bljedokožaca! Kad su oni došli sa svojom strašću za ubijanjem i sticanjem, svake je godine bivalo sve manje bivola. Nije to ni tako davno! Najveće je zlo nastalo od pacifičke željeznice, jer su bijeli lovci mogli brzo projuriti prerijama, odabrati najbolja stada, te se na dvije stotine metara udaljenosti postaviti u zasjedu i sve ih potući. Bilo je lovaca, od kojih je svaki znao u jednom satu oboriti stotinu bivola. I ja se još dobro sjećam vremena, kad su se ovda-onda, mogli opaziti manji čopori bivolâ, kako bježe preko tračnica, kad je vlak jurio dalekim prerijama«.

Fritz je pomno promatrao toga stasitoga i snažno gradjenoga »bizona«, koji je u trošnom, žutosivom ogrtaču preko pleća pred njim sjedio s kraljevskim dostojanstvom. U vrpci na čelu, koja je obvijala dugu, razbarušenu kosu, bilo je nekoliko šarenih pera, smedja boja njegove kože crvenkasto se caklila, lične kosti se izbočile, a čelo se zavalilo unazad, pogled njegovih očiju bio srdačan, sanjarski i bolan. Nausnice ispod smionog orlovskog nosa nemaju ni maška od kakovih brkova. Oblik njegova lica mnogo podsjeća na mongolsku rasu. Tko zna, nije li nekada u pradavna doba njegovo pleme poteklo od iste loze kao i Mongoli. Ta na Beringovoj prevlaci pružaju si ruke Azija i Amerika.

»Šteta je takovoga naroda, kao što je vaš. Zar nema sredstava, da se još spase ti jadni preostatci?«

»Ja sam kroz dugi niz godina razmišljao o tom pitanju. Indijanci nisu u borbi s bijelcima tako žilavi kao crnci. Pred četiri stotine godina bilo je u Sjevernoj Americi najmanje pet milijuna Indijanaca. Uto je došao prvi bljedunjavi čovjek, onaj Kolumbo, čije ime još i danas proklinju dusi mojih otaca pod svojim zračnim šatorima na drugome svijetu. Već on i njegovi najbliži sljednici iz zemalja s druge strane mora postupali su sa crvenokošcima kao sa stokom, odvodili u ropstvo muškarce, žene i djecu, te od njih učinili robove, omastivši oštrice svojih ma-

čeva našom krvlju. Kad bi zemlja mojih otaca mogla govoriti — njezin bi osvetnički krik zaglušio i sam šum Niagarinih slapova!«

»Želiš li time reći, da je ovdje prije dolaska Evropljana vladao mir i zadovoljstvo?«

»To ne. Naša su plemena, još prije nego su znala za bijelce, medju sobom ratovala. Bilo je ovdje utvrda i bojnih jaraka, koje je jedno pleme protiv drugoga gradilo kao obranbenu zaštitu. Već su tada bili razni indijanski narodi istrijebljeni u ratovima sa svojim susjedima«.

»Da, sada se baš sjećam, da se u svoje vrijeme mnogo govorilo o starodrevnim nalazima u Arizonama i Novome Mehiku, iz čega se zaključilo, da je neki izumrli narod na kamenitoj visoravni Mesa Verde imao svoje gradove i razne utvrde. Da su Indijanci bili složni, ne bi Evropljani tako lako osvojili Ameriku«.

»To je naša najveća nesreća! Mi nismo imali uredjenih država kao vi. Jedina plemenska veza, koja je bila slična državi, bijaše država Montezuma, u Mehiku. Ali što je to koristilo, kad su osvajača Corteza podupirali neprijatelji, koje je Montezuma imao u svojoj rodjenoj zemlji. A kako je tek bilo na istočnoj obali! Bijelci su prevarom, vjerolomstvom i silom zaposjeli naše zemlje i zemljišta. Za zlato i rakiju zamijeniše naša lovišta. Lijepo su se ondje udomili i potiskivali nas korak po korak. Hrabri i ratoborni Irokezi na gornjem Hudsonu i na Ontariju bili su najmoćniji medju Indijancima, ali su uza sve to i njih otprhnuli. Što je još preostalo od toga plemena, pretvorilo se u zemljoradnike. Oni imadu svoje strogo omedjašeno područje i govore svojim starim jezikom. Delavari na dolnjemu Hudsonu bili su jaki pedeset tisuća ljudi, kad su bijelci ušli u zemlju. Potom su se povukli prema zapadu na velike rijeke i danas ih nema više od osam stotina! Mohikanci u Novoj Engleskoj sasvim su istrijebljeni. A moje rodjeno pleme, Diakota ili Sioux-Indijanci,

tako se srozalo, da ga ima jedva još dvadeset i pet tisuća ljudi. No mnogi od nas, i razna plemena u pećinastom pogorju, u Arizonama i Coloradu žive još i danas nekadašnjim slobodnim, velikim i divljim životom. Neki stanuju u kožnim šatorima čunjastoga oblika, te kao u starim vremenima idu u lov po prerijama i planinama. Istrebljivanje je medjutim toliko uznapredovalo, da danas nema više od dvjesta i sedamdeset tisuća Indijanaca, od kojih preko jedne trećine žive u Kanadi. I u Mehiku ima još mnogo Indijanaca, samo što se ondje sve više miješaju s potomcima Španjolaca, pa će uskoro čitav Mehiko postati država melezâ. U Texasu potiskuju Indijance Cowboy-i, oni poludivlji pastiri, koji lutaju prerijama sa svojim nepreglednim čoporima goveda, ovaca i konja. Na zapadu od Mississippija sve više napreduje poljodjeljstvo, pa se prerije preoravaju. Bijelci dolaze kao jata skakavaca, a Indijanci uzmiču korak po korak pred njima, poput prerijskih pasa i antilopa, kad bukne strahoviti požar prerijske trave«.

»Pa ipak imadu Indijanci dosta prijatelja medju bijelcima. Sjećam se iz svoga djetinjstva, da smo se uvijek najradije igrali Indijanaca«.

»Znadem. Poznato mi je i to, da bijelci rado pišu i čitaju knjige o Indijancima. Možda je to utjeha za nas, kad znademo, da će i onda, kad se posljednji crvenokožac odazove glasu Velikoga Duha Manitova i nadje se u krugu svojih otaca, biti još uvijek knjigâ, koje će bijelce podsjećati, da su baš oni iskorenili naš narod. Da li je moj bijeli brat pročitao Cooperovu knjigu »Zatornik jelenâ?« Tako, nije! Iz nje se razabire, kako su prvi naseljenici ovdje gazdovali i prodrli u zemlju Indijanaca. Indijanci su vazda bili vjerni i pouzdani u miru, ali užasni i lukavi u ratu — baš kao i bijelci. Bilo je bijelaca, koji su se od nas naučili odsijecati glave neprijateljske! Njihova je vlada plaćala svaku skalpiranu glavu«.

»Da li je i »Zatornik jelena« bio medju tim ljudima?«

»Ne, on je bio pošten naseljenik, koji je poradi svoje hrabrosti i čestitosti medju Irokezima bio nadaleko i široko čuven. U čitavoj zemlji bio je najvrsniji strijelac, pa su ga zato i prozvali »sokolovim okom«. On se pridružio jednoj naseljeničkoj porodici, koja je usred nekog malog jezera sagradila drveni čardak, koji su prozvali »kulom«. Stanovnici su čamcima dolazili na obalu, gdje su Irokezi u zasjedi čekali. Čitava knjiga piše o njihovim pustolovinama i borbama s Indijancima. »Velika zmija« i njegova zaručnica Wah-ta-Wah ili »Stiltch-Stil« pripadali su stranome plemenu, te su pristajali uz naseljenike.

»Jednoć su Indijanci ulovili »Zatornika jelena«, koji je znao, kakva ga sudbina čeka: najprije će izgubiti glavu, a potom će ga peći na laganoj vatri. Prije toga su mu još dozvolili, da može posjetiti svoju kulu, ako dade poštenu riječ, da će se sutradan vratiti. Njegovi prijatelji u kuli navalili su na njega, da ostane kod njih i da se ne vraća krvožednim neprijateljima; no on je držao zadanu riječ, pa se u odredjeno vrijeme vratio Indijancima. »Raskoljeni hrast« poglavica indijanskoga tabora, rekao je zatočeniku: »Ako se oženiš Indijankom, kojoj si ubio muža, ostat ćeš u životu i možeš biti s nama. Ne ćeš li, onda će ti još večeras pasti glava!« No on nije htio na to pristati. Nato je »panter«, udovičin brat, bijesan zbog povrijedjenoga ponosa, skočio i zamahnuo svojom tomahawkom prema njegovoj glavi. Zatočenik je munjevitom brzinom uhvatio oružje u zraku i bacio ga na napadača. Panter se raskoljene glave srušio na zemlju.

»Dok su se Indijanci natiskivali oko mrtvaca, upotrebio je zatočenik pogodan čas i udario u bijeg. Indijanci potekoše za njim, proganjajući ga preko brda i dolina, a da ga nisu mogli stići. Najzad je stigao do obale, gdje mu je bio čamac. Bez daha i izmučen, stigao je napokon do cilja — a njemu za petama kao krvožedni psi, jurili su Indijanci; no kakav ga je strah obuzeo, kad je vidio, da su oni promišljeno sakrili vesla. Natrag nije mogao! Ne promišljavajući dugo, skočio je u čamac — odgurnuo ga u jezero, legavši potrbuške u čamac. Malo zatim stigli su i Indijanci na obalu, pa je hitac za hitcem udarao u rebra čamca, ali njega nije nijedan ozlijedio, a kad je laki vjetrić potjerao čamac sve bliže sredini jezera, nisu ga hitci više mogli doseći poradi velike udaljenosti. Malo zatim nastala je tišina, pa je on već mislio, da se spasio.

»Uto je vjetar okrenuo i na smrt osudjeni odjednoć spazi nad svojom glavom krošnju hrasta, te osjeti, kako mu se čamac približio obali i još prije nego što se potpuno razabrao, bio je opet u rukama neprijatelja.

»Sada mu je kucnuo posljednji čas, a Indijanci ga, veselo kličući, povedoše u svoj tabor, gdje ga čvrsto privezaše o jedno stablo. No prije nego što su ga usmrtili, htjeli su u natjecanju ispitati njegovu postojanost. Mladi Indijanci s tomahawkom u bakrenastim rukama počeli su igru, koja se sastojala u tomu, da su tako spretno bacali to smrtonosno oružje, koje se zabijalo u stablo, u neposrednu blizinu osudjenikove glave, a da ga nisu ozlijedili.

»Oko osudjenikovih ušiju zviždale su sjekire jedna za drugom, pa je mnoga od njih pribila njegove pramenove uza stablo. No on nije ni trenuo okom, tako da je njegova hladnokrvnost nagnala u čudo i same Indijance, koji su bili vični ovakvome mučenju. Zatim su izvršeni isti pokusi s hitcima iz pušaka. I sada je ostao postojan.

»Kad su se mučitelji već umorili tom utakmicom, počeli su podizati oko njega lomaču. Već su počeli šiljiti ražanj, koji će mu zabiti u tijelo i baš su htjeli da potpale gomilu drva — kad al nešto zabljesnu iza drveća: četa engleskih vojnika opko-

lila je tabor. Još prije zalaza sunca ležali su Indijanci, poput samljevenog zrna, povaljeni u šumi.

»Tako je bilo onda, a tako je i uvijek. Što su mogli naši ocevi protiv bijelaca, koji su u sve gušćim povorkama poplavljivali našu zemlju? Dakako da su Indijanci znali biti okrutni, kad se radilo o tomu, da se uhvaćene žrtve muče i skalpiraju. No u bijelcima su i u tom pogledu našli svoje majstore. Velim ti, bijeli čovječe, s nama je kao i s bivolima, samo što je nama utvrdjeni rok nešto dulji. Domala će i posljednji crvenokožac završiti svoj život. Tada će izumrijeti jedna cijela ljudska rasa i nestat će joj traga s lica zemlje. Možda će kakav bijeli misionar sjesti na log crvenoga čovjeka, da otme posljednji oproštaj velikoga Manita iz doline mrtvih. Ili će posljednji Indijanac, kad osjeti, da mu se približava smrt, poći u duboku šumu i sigurnom rukom zabiti oštru sjekiru u hrastovo deblo, pa onda, osamljen poći tragom svojih otaca u carstvo duhova?«

14. Kamenito gorje.

Upravo kad je »bizon« dovršio svoj govor, stao je vlak na jednoj stanici. Indijanac ustade i laganim, dostojanstvenim naklonom oprosti se, te se za trenutak izgubi u vrevi ljudstva na kolodvoru. Kad je on otišao, ušao je u vlak neki njemački prirodoslovac i sjeo na mjesto Indijančevo. Sav je bio zaprašen i bez daha, pa se radovao, što će se moći malo odmoriti, čim namjesti i poslaže svoju prtljagu u vlaku.

Kao prirodoslovac, naučen na oštro promatranje, odmah je u svome saputniku Fritzu upoznao zemljaka i još prije nego što je prešao granicu izmedju Kanzasa i Kolorada, već se dao opširno izvijestiti o sudbini i osnovama Fritzovim.

Na zapadnoj strani okolice ukazao se svijetloplavi zid, kojemu su vršci bili obaviti oblacima. Fritz opet oživi, kad je spazio svježe, hladne visine Kamenitoga gorja, jer ga je melankolična Indijančeva pripovijest i mukla jednoličnost beskrajnih prerija i suviše umarala, pa je počeo ispitivati novoga suputnika, što je njega dovelo u ove daleke krajeve Zapada.

»Dobio sam stipendij heidelberškoga sveučilišta«, — rekao je naučenjak — »da u zapadnim državama sabirem biljke i životinje, a da mi novac što duže potraje, putujem što jeftinije i kako se dade. Ja volim ovu veliku, prekrasnu Ameriku. Nije li vam udarilo u oči, kako je ovdje sve lijepo i gorostasno, uredio to dobri Bog ili zločesti ljudi! Nabasamo li na kakav gorski lanac kao što je ovo Kamenito gorje i njegovi južnoamerički nastavci, Ande, onda je to najduže gorje na zemlji. Vozimo li se rijekom, kao što su Mississippi-Missouri, čujemo, da je to najdulja rijeka od svih rijeka na svijetu. Krenemo li parobrodom preko Kanadskih jezera, doznajemo, da na svijetu nema tako velikoga slatkovodnoga jezera. A onda ovi bezbrojni velegradovi, koji su postali iz ničega za stotinu ili dvije stotine godina. Te željeznice, ti čudesni mostovi, ta neiscrpljiva prirodna bogatstva i ta trgovina, koja obuhvata cijeli svijet! Kako je samo taj narod osviješten i radin. kako se ovdje brzo sve razvija, grozničavije pulzira život, nego u Starome Svijetu, u umornoj, preživjeloj Evropi, iz koje na milijune ljudi dolaze ovamo, da si poboljšaju sudbinu«.

Fritz je u sebi mislio, da se njegov učeni zemljak ipak malo zaletio; nakon njegovih dosadašnjih iskustava, znatno je ohladio Fritzov nesazreli zanos za Novi Svijet. No on se još stidio, da to prizna, pa je izbjegavajući odgovorio: »Izgleda doista prekrasno, kako se sve bolje razaznaju razni lanci i kose toga Kamenitoga gorja, što god mu se čovjek više približava«.

»No, dakako! Već po vožnji vlaka možete razabrati, da se uspinjemo. Pogledajte samo, kako se prerije sve više stapaju s podnožjem planine. Za čas ćemo stići u carstvo patuljastih hrastova i gorskog mahagonija. Sasvim gore nalaze se pristranci, puni prekrasnih šuma crnogorice, a uz potoke i rijeke uspijevaju vrbe i jalšovina baš kao i kod naše kuće«.

»Budući da ste vi prirodoslovac, znat ćete mi reći: Da li je istina, da ovdje na Zapadu, kako mi je pričao jedan brodar na Michiganskom jezeru, ima stabala, koja su visoka preko stotinu metara?«

»Živa istina. Vaš je poznanik zacijelo mislio na one dvije vrste crnogorice. koje se nazivaju »mamutova stabla«, jer pripadaju divovima u bilinskom carstvu, kao što je nekada mamut spadao medju divove životinjskoga carstva. Oni rastu u Kaliforniji i na zapadnim obroncima Sierra Nevade. Kad čovjek pogleda ta stabla, koja se uzdižu pod nebesa, gotovo bi pomislio, da je njihova životna svrha uzdignuti se tako visoko, da im krošnje preko gorskoga sljemena obalnoga lanca slobodno zagospoduju Tihim oceanom. Jedan od takovih divova, koji je već davno oboren, dosegao je pače 144 metra visine, a baza mu je obuhvatala 35 metara. Zvali su ga »ocem šume«. Deblo je bilo šuplje. Isti je slučaj i kod nekoga drugoga mamutova stabla, koje su nazvali »jahačkom školom«, jer se u njegovoj šupljini moglo nesmetano jahati. Ta su drveta stara po nekoliko tisuća godina. Kad bi mogla govoriti! Ili kad bi njihovi godišnji kolutovi poput starih kronika. sadržavali u sebi upisane sve one doživljaje, kojima su ti divovi bili svjedoci pod zaštitom svojih grana! Gledali su, kako dolaze i odlaze jedna generacija za drugom, kao i plemena crvenokožaca. Napokon su došli bijelci. »Onomadne su došli«, rekla bi ta mamutova stabla — jer što je, prema njihovoj starosti, nekoliko stotina godina! Onaj kraj u Sierra Nevadi, gdje još ti posljednji

šumski divovi počivaju na svojem prastarom korenju, zove se »Šuma branjevina«, te je vlasnost čitavoga naroda. Nitko ne smije dirnuti u nju. Da ju ne štite zakoni, zadesila bi je ista sudbina kao i bizone i Indijance«.

»A nema li i u ovom Kamenitome gorju takovih branjevina?«

»Ima, Nacionalni park na Yellowstonu u državi Wyoming. To je pravo čudovište! O tomu su napisane čitave debele knjige. U njegovim dolinama ima oko četiri tisuće toplih izvora i na stotine vodoskoka. Jedan od njih »Gorostas« baca vodu gotovo sto metara visoko. a »Stari, dobri vodoskok«, skače svakoga sata. Osim toga ima ondje još sva sila drugih prirodnih čudesa: krdo bivola, sobova, antilopa i jelena. I dabar je u rijekama toga parka našao utočište«.

15. Medvjedina.

Da li u Kamenitom gorju ima i grabežljive zvjeradi?« pitao je Fritz prirodoslovca, dok se vlak. stenjući i pišteći, vukao uz neku tamnu uzvisinu.

»Dakako da ima. Najveća je medju njima medvjedina, takozvani medvjed »Grisli«. On sam po sebi i nije tako opasan, kao što je razvikan. Ako ga ne diraju, ne će nikomu ništa učiniti, pače i onda, kad se na njega navali, bojažljiv je kao zec. No ako je ranjen, a napadač mu je u blizini, tada se užasno osvećuje. On je najjača životinja u tome kraju, pa je u prijašnja vremena bila najveća čast i slava junaštva, tko je od njegovih zubi i čaporaka imao gjerdan oko vrata.

»Lijepo je vidjeti tu životinju kad se provlači šumama i šikarama, gdje se smatra neograničenim gospodarom svih životinja na zemlji. Ti su medvjedi ili smedji ili sivi, ali su sivi mnogo opasniji od

smedjih. Veći je od švedskoga medvjeda, a često je dugačak 2 pol metra. Inače živi kao i običan medvjed: zavuče se u svoj brlog, hrani se jagodama, voćem, orasima, korenjem, ali usmrćuje i životinje, a vele, da je i spretan ribolovac. Baš sam se sjetio neke male lovačke pripovijesti.

»Neki bijeli lovac želio je jednoć ustrijeliti takvu medvjedinu, pa ga je jedan mladi Indijanac odveo na mjesto, gdje se zvijer običavala zadržavati. Obadva su se lovca sakrila iza jedne stijene, a prije toga su kao mamac nastavili jelena, koga su čas prije oborili. Indijanac, komu su bile poznate medvjedove navike, nije se prevario. Domala se iz šume dovaljao golem medvjed; hodajući izgledao je tako smiješan, da se bijeli lovac nije mogao suspreći od smijeha. Indijanac je ostao miran i ozbiljan. Medvjed je češće zastajkivao, njuškao okolo i ogledavao se na sve strane, ne prijeti li mu kakova opasnost. Na jednom mjestu iskopao je zemlju, onjušio svoje prednje šape i legao na ledja, te se počeo valjati po zemlji; jamačno je htio da si natare ledja kakvom mirisavom biljkom, koje ondje u izobilju rastu.

»Iza toga je polagano pošao dalje. Za kratko vrijeme je stao, sjeo na zemlju i počešao se, pogledao svoje prednje noge i oblizao tabane. Potom se stražnjim nogama počešao iza uha. I kad je tako dovršio toailetu, odjurio je trkom do onoga mjesta, gdje je ležao jelen. Kad je pred sobom opazio životinju, bio je kao zapanjen, ispravio se u svoj svojoj veličini i propeo na stražnje noge, naćulio uši, namrštio čelo i neodlučno promišljavao. Kad mu je bilo jasno, da je jelen mrtav, pošao je oprezno do njega i onjušio ga. Zatim ga je prevrnuo na drugu stranu i ponovno onjušio, da se uvjeri, da li je i s te strane jelen mrtav . . .

»U svojim refleksijama nije stigao dalje, jer je lovac ispalio hitac, medvjed se prevalio, ali se u isti mah opet propeo na stražnje noge. Lovac se

poveo za njegovim primjerom i lakomisleno se podigao iza svoga zakloništa, ne slušajući savjete Indijančeve, da se opet brzo sakrije, jer će ranjeni medvjed preći u navalu. No već je bilo kasno. Tek što je ranjena zvijer spazila svoga neprijatelja, već je pojurila prama njemu. Lovcu nije preostalo ništa drugo, nego da potraži spas u bježanju, pa je, dok bi dlanom o dlan udario, zajedno s Indijancem sjedio na debeloj grani jednoga hrasta. Ovdje su iznova nabili puške, dok se ranjeni medvjed na tri noge dovukao do drveta i počeo penjati. Pogodjen sa dva hitca, stropoštao se na zemlju, šapama raščupao zemlju i travu, i konačno se prevalio mrtav na ledinu«.

»Ipak nije pravo, da se iz puke lovačke strasti ubijaju ti kraljevi Kamenitoga gorja. Možda je i njima sudjeno, da podju istim putem, kao Indijanci i bivoli«.

»Dotle će proteći još dosta vremena! Oni će se još dugo zadržavati u nepristupačnim gorskim krajevima i nenapučenim dijelovima Kanade. No svakako je nepravedno, da se bez potrebe uništavaju. Ova medvjedina ima u sebi i nešto viteško. Slušao sam, da je neki putnik ponio sa sobom u Evropu jednoga ovakvog medvjeda, pa su ga na brodu svi zavoljeli. Jeo je i pio, što su mu dali, a osim toga se i sigrao s mornarima. Osobito je bio nježan sa jednom malom antilopom, koja je s njim putovala. Kad je brod pristao u luci, te su antilopu vodili ulicom, navalio je jedan buldog na sirotu životinju. Medvjed, koji je iza antilope išao vezan na lanac, kad je spazio opasnost, jednim se zamahom otrgnuo od svoga vodje i oborio na buldoga s takovom snagom, da je pas zavijajući i krvave kože pobjegao . . . Nije li to krasna crta jedne nerazumne životinje? Neka se lovci ugledaju u taj primjer«.

16. Jaguar i puma.

Poslije kratkoga vremena reče Fritz: »Vi bi mogli imati pravo, da je u Americi sve kolosalno. Samo što se to ne može primijeniti na životinjsko carstvo: ovdje nema lavova i tigrova!«

»To doduše nema, ali zato ima ovdje jaguarâ i pumâ, i to više u južnoj, negoli u Sjevernoj Americi. Jaguar je potisnut u jugozapadne države i u Mehiko. Ove dvije zvijeri žive na ivicama šumâ i u visokoj travi »pampasa«, gdje poludivlji jahači kao na trci za njima jure i love ih lasosima, pa ih onda dotle vuku uz konja, dok ih ne zaguše. Jaguar se rado zadržava u šipražju riječkih obala i u močvarama. On ostaje miran na zemlji, dok se smiona puma vere i na drveća te progoni majmune. Uz strašnu dreku i zaglušni krik, opominjući jedni druge, bježe majmuni s jednoga stabla na drugo, no puma juri za njima, kliže se do krajnjega vrška grane, a onda skoči na drugu granu najbližega drveta. Obadvoje su krvožedna zvjerad, samo što je jaguar jači, veći i divljačniji. On se nikada ne može ukrotiti i nikada ga ne ostavlja podmuklost. Naprotiv puma se može pripitomiti kao pas, iako joj se gospodar mora dobro čuvati, kad se s njom igra. Puma običava, da se iz šale sakrije pred svojim gospodarom i kad se on najmanje nada, skoči na njega; na takovoj bi se nježnosti svatko brzo zahvalio.

»Puma medjutim, nikada ne napada ljude; ali se zato valja dobro čuvati jaguara. Obadvije zvijeri su neprijatelji stada; puma nikada ne razdire veće mirne životinje osim ovaca, dok se jaguar zalijeće i na konje, mule i mlada goveda. U lov polazi samo u cik zore, za sutona ili za jasne mjesečine; puma pak lovi samo pred večer i u noći. Puma je tamne, crvenožute boje, a jaguar žarko žute sa crnim pjegama i kolutima na koži oznaka, koja mnogo podsjeća na izvjesne zmije otrovnice. Mladunci od

pume dražesna su mala stvorenja, slična mladim mačkama, ali samo nešto veća. Progledavaju tek deseti dan. Zatim se počnu veoma teško micati, pa se kod svakoga drugoga koraka prevrnu i veru se na ledja majci. Veoma brzo ojačaju i onda se, baš kao i mačići, igraju s majčinim repom.

»Jaguar je prevejani lovac, neobične strpljivosti i ustrajnosti. Utaji se poput mačke i iz zakloništa u šikari pažljivo motri i vreba na odabranu žrtvu. Neobičnom okretnošću šulja se i nečujno vuče, a kad je siguran za svoju stvar, onda skoči i razdere vratne žile antilopi, ovci ili već kojoj bilo životinji, našto odvuče plijen u šikaru. Manje životinjice proguta zajedno s kožom i dlakom. Od konja pojede toliko, da se gotovo raspukne, a onda se zavuče u šikaru i odabere skrovito mjesto za spavanje. Kad se probudi, ponovo se vrati strvini baš kao i tigar u Indiji.

»Na jednoj cesti u Južnoj Americi rastrgali su jaguari dvadeset Indijanaca u toku od nekoliko godina. Ako čovjek ne izgubi prisutnost duha, može zvijer otjerati vikom i krikom. Inače je čovjek izgubljen, jer i onda, ako mu podje za rukom da spasi goli život, ostaju mu užasne i opasne rane od tupih čaporaka i jaguarovih zubi. U Južnoj Americi ima Indijanaca, koji ovako love jaguare: omotaju lijevu ruku kožom od ovce, u desnoj ruci drže dugačak, s obadvije strane naoštreni nož. Tako naoružani traže jaguara i draže ga psima. Kad se jaguar poput medvjeda propne na stražnje noge i podje prama Indijancu, ovaj mu ispruži lijevu ruku, da se u nju zagrize, a u isti mah zabode mu oštri nož u srce.

»Jedan mi je putnik pripovijedao veoma zanimljivu priču o jaguaru. Na obali jedne rijeke u Južnoj Americi iskrcali su se neki evropski pomorci, da se malo odmore. Odjednoć opaziše, kako sa suprotne obale prama njima pliva jaguar. Oni brzo pograbiše puške, udjoše u čamac i zaveslaše spram nemani. Ispališe jedan hitac, koji je ranio jaguara,

ali ovaj nije htio okrenuti natrag. Naprotiv, on se je uzverao na čamac, ne plašeći se mornara, koji su po njemu veslima udarali. Kad je jaguar preko ruba skočio u čamac, mornari su učinili, što je jedino bilo moguće: poskakali su u vodu i otplivali što brže do obale. Jaguar je ostao u čamcu i pustio, da ga voda nosi. Dalje su se niz rijeku drugi mornari prikačili uz čamac, iz kojega je nato iskočio jaguar i sakrio se u šikaru. Svakako, junačko djelo, jer se spasio, pošto je dvjema skupinama mornarâ naprkosio«.

17. Jaruge rijeke Colorado.

Vlak je produžavao svoju zaglušnu vožnju kroz planine. S obje strane otvarale su se tamne, divlje doline. Jednolično udaranje željeznih kotača na tračnicama uspavljuje, pa su se i naša dva putnika povela za primjerom ostalih putnika i zadrijemali svaki u svome kutu.

No kad je neumorna lokomotiva s teškim svojim vagonima prelazila preko mosta u vrtoglavim visinama, pa je štropot kotačâ odjekivao jasnije i slobodnije, nego u uskoj dolini, opet je sve oživjelo u vlaku. Sve je jurnulo na prozore i stalo promatrati duboke gudure i ponore ispod sebe, dok je vlak lebdio u zraku kao da se nalazi na putu u nebesa.

Prirodoslovac zapali smotku i poče svomu zahvalnome suputniku iznova predavati.

»Sada se vozimo preko izvorâ rijeke Colorado. Jedino ovi ne pristaju uz moju tvrdnju, da je u Americi sve kolosalno. Usprkos tomu možete se uvjeriti, da se na cijeloj zemlji ništa ne može usporediti s velikim jarugama rijeke Colorado. Možete govoriti o visokim brdima, koja rigaju vatru i o Koralnim grebenima, o vršku Mont Everesta i o velikim morskim

dubinama, o jasno plavim Alpama u Evropi i o mračnim prašumama Afrike, možete me voditi po čitavoj zemlji, kamogod hoćete, ja ću vazda tvrditi, da na svijetu nema ni bribližno veće ljepote, ni ništa veličajnije od jaruga i ždrijela rijeke Colorado.

»Slušajte! Ta rijeka, kojoj se voda izlijeva u Kalifornijski zaliv, prima u sebe bezbroj potoka, koji dolaze iz kršnih, visokih krajeva Kamenitoga gorja. Ostavivši udruženu rijeku Utah i prešavši u Arizonu, prolazi suhu, kišom oskudnu visoravan, gdje su se te silne mase vode usjekle do dva kilometra duboko u vapnenac. Kamenite naslage su koso položene, pa je snaga vode, poduprta šljunkom i odvaljenim kamenjem, koje se neprestano kotrlja, s vremenom podlokala čitave slojeve naslagâ. Od prvog perioda povijesti zemlje — taj se najraniji stupanj znanstveno nazivlje »pliozen« — taj je posao nesmetano napredovao; računa se, da je od toga vremena proteklo milijun godina. Pa ipak se to vrijeme od pliozena do današnjih dana u geologiji smatra ništicom, ako ga uporedimo s duljinom predjašnjih većih geoloških perioda. Tada moramo priznati, da šest tisuća godina, koje smatramo povjesničkim vremenom, nije više od jedne sekunde na satu vječnosti«.

»Oprostite, no ja ne mogu tako lako pratiti tok vaših misli«.

»Dakle pazite: ondje, gdje povjesničar, u pomankanju dokazâ izgubi svaki oslonac za pradavno vrijeme, počinje geolog. Ono što povjesničar nazivlje »pradobom«, to je najnovije i najmladje od svih posljednjih perioda geologije. Dok se povjesničar kreće samo izmedju jadnih 365 sunčanih dana, geolog se zadovoljava tek s tisućljećima i milijunima godina. I sami ćete priznati, da za vodu tekućicu nije malenkost probiti se do dvije tisuće metara u dubljinu kroz najčvršće kamenje. A ta jaruga — koju su Španjolci nazvali »cañcon« — dugačka je preko sedam do osamnaest kilometara!

»Rijeka je svojim radom na licu zemlje izrezala krajobraze, koji promatrača čine malodušnim i sile ga na što dublje razmišljanje. Što su spram toga sve slike, koje je dosele vidio! Kad je stajao na podnožju Alpa, gledao je u snijegom pokrivene glavice visova i golemih kamenitih masa. Kad stoji na rubu jaruge rijeke Colorado, pogleda ispod sebe i spazi strašnu prazninu. No zato na suprotnoj strani te vrtoglave dubljine izdižu se ili okomite stijene ili blagi pristranci. Čovjeku se čini kao da stoji pred umjetnički ukrašenim fasadama golemih kuća i dvorova u nekom orijaškome gradu. U stijenama su probijene špilje i udubine, koje podsjećaju na polukružnicu cirkusa s uzdignutim redovima klupa. Sa strane od tih špilja izdižu se rubovi pećina poput visokih tornjeva i altanâ. Ispod snažnih ukrasa dižu se u stijenu zataknuti ili sasvim slobodno stojeći stupovi: sve to u jednakom divovskom omjeru. Kosi zidovi stijena najtamnije su obojeni, dok sve ostalo odsijeva ružičastim, žutim, svijetlocrvenim i toplim smeđim bojama, a sunce prosipa svoje zlato povrh te veličanstvene pustoši. Nikakova travka, ni vegetacija ne daje tim ravnim ili kosim plohama ni tračak zelenila. Tek tu i tamo po gdjekoja jela izdiže svoju krunu ponad ruba ponora, a kad joj padaju češerike, zaustavljaju se dolje u dubokoj dolini.

»Ranom zorom, kad je zrak poslije noćne hladnoće čist i jasan, a sunce se tek pomolilo, leži jaruga u najdubljoj tišini, a iza jarko osvijetljenih glavica stupova padaju sjene mrke i crne kao garotina od ugljena. Tada smiona skulptura polagano zasja u svemu svome sjaju. — Za tihe noći, kad pun mjesec razapinje svoj most od svjetlosti nad zemljom, carstvuje nad jarugom grobna tišina; poradi velike udaljenosti ne čuje se ni šum same rijeke. Posjetnik zapadne u čarobno raspoloženje. Čini mu se, kao da je zapao u začarani svijet i kao da mora

preko ruba ponora koraknuti, te na nevidljivim krilima poletjeti u sjajne i blistave dvorove priča«.

»To mora da je prekrasno! No za četvrt sata bit ćemo već u gradu slanoga jezera, a tamo vi želite izaći. Nikada ja ne ću vidjeti Colorada. Svakako sam vam zahvalan i zbogom!«

U ljepotu svojih fantastičkih slika zadubljeni učenjak složio je svoje stvari i izišao; veliko slano jezero i glavni grad Mormona prve su postaje njegovoga istraživalačkoga putovanja. Fritz se vozi dalje brdovitim krajevima Nevade i Kalifornije, pa kad je vlak konačno stigao u San Francisco, bio je on na cilju svojih želja. Ovdje je vidio jedan od najljepših gradova na zemlji, sazdan na jednom poluotoku, sred dubokoga, mekoga, brdinama okruženoga morskoga zatona. Tragovi strašnoga zemljotresa od prije nekoliko godina, koji je grad do temelja razorio, gotovo su sasvim iščeznuli, te se iz nekadašnjih ruševina ponosno koče i uzdižu prekrasne zgrade od kamena i željeza. Putnik je ubrzo shvatio, da je San Francisco kao grad svjetske trgovine za beskrajne vodene putove Tihoga oceana isto tako važan, kao i New-York za Atlantski ocean.

Za sada je iseljenik još uvijek u glavnome gradu krajnjega Zapada. Mi ćemo ga sasvim prepustiti njegovoj sudbini, zaželjeti mu najbolji uspjeh, što ga on sâm sebi može poželjeti, u nadi, da je on jedan od onih rijetkih, koji će ipak jednoć ponovno ugledati zemlju svojih otaca.

18. Abraham Lincoln.

Pored Georgea Washingtona, utemeljitelja neovisnosti Udruženih Država i njihovoga prvoga predsjednika, nema Amerika nijednoga narodnoga junaka, koji bi pošteno zasluživao iskazivano mu poštovanje i ljubav, nego što je Abraham Lincolu.

Gdje ste samo vidjeli to ime? No, vi, tisuće sabiratelja poštanskih maraka, koji se nalazite medju mojim čitateljima, zacijelo se sjećate američkih plavih maraka od pet centi, koje vam tako često dolaze u ruke. Zar vam nikada nije udarila u oči ona značajna glava s dostojanstvenim crtama, širokim, ispupčenim usnama, malom mornarskom bradicom, jakim ušima i dobroćudnim pogledom očiju? Zamislite k tome još isto tako nezgrapno, golemo tijelo s dugim rukama, neobično velikim nogama i tvrdim kretnjama, odjeveno u staromodno odijelo, pa ćete imati »oca Abrahama« ili »Abe Lincolna«, kako su ga intimno zvali njegovi poznanici i prijatelji iz mladih dana, kao i mali ljudi iz cijele Amerike, kad ih je slučaj nanio u Washington, te su u »Bijeloj kući« imali prilike govoriti sa šesnaestim predsjednikom Udruženih Država, da mu stisnu ruku ili da mu kažu ovo i ono, što oni misle o vodjenju vladinih poslova. »Abe Lincolnu« nije bilo nikada teško da prihvati i prodrma ruke, koje su mu se pružale i da sasluša sve one nazore i dobro mišljene savjete, iz kojih je njemu ozvanjao — glas božji!«

Lincoln nije bio samo izvrstan otac svoga naroda, koji je svojim promišljenim razborom za vrijeme četirigodišnjega predsjedništva sretno proveo brod Unije kroz burne valove bratoubilačkoga rata. On je ne samo svojoj domovini nego i cijelome čovječanstvu učinio neprocjenjivih usluga, jer je u Americi dokinuo ropstvo i pobjedonosno navijestio jednaka ljudska prava za crnu i bijelu rasu. Taj je boj izmedju barbarstva i civilizacije stajao golemih žrtava u krvi i imetku, ali je bio potreban, snažan korak na putu kulture, a onaj, koji ga je učinio, junak je ne samo Novoga, nego isto tako i Staroga Svijeta.

Engleskoj pripada žalosna slava, da je u Americi uvela ropstvo. Godine 1620. iskrcao se na američko kopno prvi brod s robljem iz Afrike, pa su od

toga vremena transporti robova postali najunosnija trgovina engleskih trgovaca. Čitavo poslovanje, osobito u južnim dijelovima Sjeverne Amerike, obavljali su robovi. Godinu dana nakon uvedenja »crne slonove kosti«, počeo se u Americi proizvoditi prvi pamuk, a plantaže šećera i riže donijele su tek zbog jeftinoga rada robova željenu zaradu posjednicima. Sa crncima se postupalo kao sa stokom, te su ih na sajmovima prodavali onomu, koji je najviše nudio. Tko ne poznaje sudbinu »Čika Tome«, dobroga staroga crnca, koji je išao od jednoga gospodara drugomu, te morao raditi kao živinče, bez milosrdja otrgnut od svojih, da konačno kao najgori čovjek umre pod batinama. Rijetko je koja knjiga tako obratila na sebe pažnju čitavoga svijeta, kao ova, iz strašne zbilje prenesena pripovijest jedne hrabre američke gospodje po imenu Jelisave Beecker-Stowwe, pa je dvanaest godina iza izdanja knjige »Koliba čika Tome«, za Sjevernu Ameriku bilo riješeno pitanje robova! Danas ima robova još samo u Africi i zapadnoj Aziji!

Već od proglašenja neovisnosti Sjeverne Amerike od Engleske, bila je izmedju Sjevernih i Južnih Država Unije stalna preporna točka ukinuće ili zadržavanje ropstva. Čitavo blagostanje južnih država osnivalo se na ropskom poslovanju, dok su prilike Sjevernih Država, s jakom industrijom, zahtijevale slobodu rada. Od godine do godine taj se spor zaoštravao, pa je svaki put, kad god bi koja nova država pristupila Uniji, dolazilo do sve većih nesuglasica u pitanju postupanja sa crncima. Sve dotle, dok predsjednik Unije, koji se, kako je poznato, bira svake četvrte godine, nije bio izraziti protivnik ropstva, dale su se južne države utišati, jer se nisu trebale bojati novih zakona protiv sebe. No kad je godine 1860. općim izborom došao na čelo Udruženih Država Sjeverne Amerike Abraham Lincoln, opazile su južne države, da je došao čas, koje se one u tišini već dugo željele: istupile su

iz Unije, stvorile nov ustav i imenovale svoga vlastitoga predsjednika! To odcjepljenje nisu mogle podnijeti Sjeverne Države, pa je nastupni govor novoizabranoga predsjednika Lincolna dne 4. ožujka 1861. bio ujedno i početak gradjanskoga rata izmedju juga i sjevera.

Amerika ima dosta državnika i vojskovodja, koji su se rodili u potleušicama; no onako bijedne mladosti nije nitko imao kao Abraham Lincoln. U jednom pustom kraju države Kentucky posjedovao je njegov otac neznatnu farmu, na kojoj je Abraham ugledao svijet dne 12. veljače 1809. U Lincolnovoj je kući bio život od prilike onakav, kao u kolibi Rip van Winkle-a, pa bi djeca možda u bijedi sasvim propala, da se poslije smrti njihove ogorčene majke nije za njih zauzela energična i praktična im maćuha, koja je i oca gonila na rad. U to se vrijeme porodica preselila u groznicom zaražene prašume Indiane, pa je Abraham već kao osamgodišnji dječak morao poput nadničara raditi na očevom polju ili na susjednim farmama, da tako doprinosi za porodično uzdržavanje. Po katkad je bio zaposlen i kao sluga u jednom dućanu, te je sa devetnaest godina poduzeo prvi izlet u svijet pošavši kao brodski sluga na nekoj splavi niz Mississippi u New-Orleans. Kad se god. 1830. njegov otac ponovno iselio, ovaj put u Illinois, pomagao mu je njegov snažni sin pri gradnji kućice, da se iza toga rastane s roditeljima i vlastitim rukama, kako može i umije, zaradjuje svakidašnji kruh.

O kakvom školskom obrazovanju u tim prilikama nije bilo ni govora, pa bi Lincoln jedva naučio čitati, pisati i računati, da mu nije prirodjena želja za znanjem naknadjivala pomanjkanje učevnih sredstava. Poput psa njuškao je za knjigama, koje su slučajno zalutale kojemu naseljeniku ili trgovcu, pa je gotovo gutao svaki štampani list, koji je našao. Iz Esopovih basana zarana se naučio pripovijedati kratko i jasno, pa je kasnije bio kao go-

vornik pravi majstor, a povijest Udruženih Država i životopis Washingtonov već su u najranijoj mladosti probudili u njemu domovinsko-politički interes. Potreba da razvije svoje lične nazore, očitovala se već tada, kad je za tezgom u dućanu posluživao mušterije, pa je svojim živim humorom postigao to, da je bio rado vidjen i na daleko poznat kao šaljivdžija, koji nije smio uzmanjkati ni u kojoj zgodi, a to s tim manje, što se i u svakoj tučnjavi umio najspremnije zauzeti za svoga čovjeka.

S vremenom su se prijatelji i znanci priučili, da u njemu gledaju nešto neobično, jer je on ovdaonda imao svoje časove zamišljenosti, u kojima ga nije smio nitko smetati. Tada je drvenim ugljenom pisao po bijelo oličenom drvetu ili na daščicama lipova drveta, budući da je rijetko mogao doći do papira, koji je za njega bio vrlo skup, pa je već poradi toga u svojim književničkim pokušajima bio prinuždjen, da se što kraće i zbijenije izražava o svojim iskustvima i zapažanjima dnevnoga života.

Kao punoljetan mladić, opet je pošao za brodarskog slugu u New-Orleans, gdje je doživio nešto, što je bilo od odlučnoga utjecaja za njegov kasniji razvitak: prvi put je prisustvovao smaknuću jednoga roba, pa se najdublje zgražanje nad tom barbarskom uredbom duboko usjeklo u njegovu dušu i ostalo ondje kao miraz za čitav daljnji život.

Iza toga su došle godine, kad je napola kao skitnica, napola kao nadničar, služio danas na kakvom parobrodu na Mississippiju, sutradan u kakvom mlinu, onda je opet u kakvoj rakijašnici ispomagao točiti i prodavati, ili je oborivši kakvog poznatog razbijača, skupio oko sebe četu mišičavih drugova, s kojima je osnovao dobrovoljačku četu za rat s Indijancima. Ali on nije zlorabio svoju snagu, počinjajući grozote na crvenokošcima, nego je više puta bio u položaju, da uz opasnost vlastitoga života zaštiti njih od bijesa svojih bijelih drugova.

Poslije svršenoga rata otvorio je svoj vlastiti dućan, što mu ga je medjutim doskoro zatvorio sudbeni izaslanik, pa su mu se isto tako izjalovili i drugi slični pokušaji, da si osnuje gradjansku eksistenciju. No on zato nije gubio glave. Neprekidno se dalje naobražavao, pa znao ići milje daleko, samo da od kojega učitelja posudi gramatiku, te se znao zadupsti u proučavanje zakona, bez kojega znanja, kako se brzo uvjerio, nije mogao razviti javnu djelatnost, za koju je u sebi osjećao toliko poziva. Već 1834. godine izabraše ga u upravu države Illinois; dvije godine kasnije otvorio je odvjetničku pisarnu u gradu Springfieldu, gdje je poradi svoga pravednoga značaja i umiljate originalnosti svoje osobe uskoro postao tako uvažen, da je godine !846. kao zastupnik Illinoisa izabran u kongres Udruženih Država.

Oči cijele Amerike uprle su se u njega tek tada, kad su se pedesetih godina zbog ropskoga pitanja svi duhovi raspalili do neobične žestine, te je Lincoln u tim raspravama bio najsretniji i najpošteniji protivnik ropstva. Što je u mladosti sâm stekao svojom izobrazbom, jasnoću, kratkoću i oštrinu izražaja, sada mu je dobro došlo kao govorniku, jer su poradi neumoljivih logičkih dokaza, koje je umio začiniti sa sijaset prikladnih anegdota, postali sofistički branitelji ropstva tako maleni, kao nekada razbijači pod rječitim govorom njegovih šaka i rukû. Svak je osjećao, da je njegovo mišljenje niknulo u njegovom srcu i da on ne bi mogao kazati ni jedne riječi, ako nije bio čvrsto uvjeren o njenoj istinitosti. Kod njega se pretvorila u strast mržnja protiv ropstva, koja ga je cijeloga prožimala i nije mu dala mira, dok narod ne protrese u njegovoj ravnodušnosti, da se odluči: za ropstvo ili protiv njega! Narod za koga je on toliko godina radio, odgovorio mu je izabravši ga predsjednikom!

Za njega kao čovjekoljuba bilo je s tim strašnije, kad je njegovo ime postalo lozinkom za gradjanski rat, koji je razdvojio Uniju i progutao na stotine tisuća ljudskih žrvata, uništivši na milijarde imetka. Najzad je nakon četirigodišnjega ogorčenoga boja pobijedila pravedna stvar, te su južne države poražene, no do posljednje velike bitke kolebala je bojna sreća, pa je predsjednikovo pouzdanje u Boga često dolazilo do teških iskušenja. Medjutim je taj jednostavni čovjek, koji se ni u Bijeloj kući u Washingtonu nije odricao svoga niskoga porekla, te vazda izgledao kao drvocijepac u nespretnom nedjeljnom odijelu, vodio državne poslove s tolikim mirom i diplomatskom razboritošću, da je mnogi izučeni političar pred njim ustuknuo. Vrhunac njegovoga predsjednikovanja bijaše dan 22. rujna 1862., kad je Lincoln proglasio slobodnima sve robove Sjeverne Amerike i tako barem moralno pridobio kao saveznike čitav civilizirani svijet. Broj crnaca i melezâ u Sjevernoj Americi iznosio je devet milijuna, koji su od sada takodjer imali riječ kod vlade Udruženih Država.

Lincoln medjutim nije doživio, da vidi plodove svoje pobjede. Baš su ga — pošto su prošle prve četiri godine njegova predsjednikovanja — po drugi put izabrali predsjednikom, pa je Washington još sav bio pod dojmom posljednje velike pobjede, jer je glavna vojska južnjaka dne 9. stravnja 1865. položila oružje — kad je 14. travnja, za vrijeme jedne predstave u kazalištu, Lincoln usmrćen hitcem iz revolvera! Ubojica je bio glumac, neki fanatični južnjak, koji je poraz svoje domovine htio osvetiti na pobjedonosnome predsjedniku; tako je »oslobodilelj robova« poginuo junačkom smrću za veliku ideju svoga života!

Glasan krik bola i zgražanja odjeknuo je svijetom zbog zlodjela jednoga mahnitca, te se osobito kosnuo vojnika, koji su još bili na ratištu, radujući se konačno izvojštenome miru. Bila je još sva sreća, što je dokončan bratoubilački rat! Jer da su ti ljudi još jednoć morali krenuti u neprijateljsku zemlju,

osveta bi zbog prolivene krvi njihovoga dobroga »oca Abrahama«, urodila djelima, od kojih bi se stoljeća zgražala! No brzo je stigla osveta Lincolnovoga ubojicu. Bio je pobjegao u Virginiju ali su ga progonitelji našli sakrivena u hambaru jedne farme. Premda je na bijegu prebio jednu nogu, stavio se on s puškom u ruci na obranu, tako da nije ništa drugo preostalo, nego hambar zapaliti; pri žaru plamena prkosno je dočekao osvetničku kuglu. Kod ubijenoga našao se dnevnik, u kojemu se on sâm uporedjivao s Brutom i Vilimom Tellom, te se gorko tužio, da ga progone kao divlju zvijer, dok se oni slave kao junaci u svjetskoj povijesti! Njegovi drugovi zavjerenici svršili su manje teatralno, jer su ih naprosto — objesili!

Jedan od zanesenih pristaša i prijatelja Lincolnovih bio je Karlo Schurz, koji je kao dvadesetogodišnji mladić sudjelovao u revolucionarnom pokretu god. 1849., a koga je radi istoga prestupka uhvaćeni pjesnik Gottfried Kinkel oslobodio iz kazemata u Spandau-u, pa je onda pobjegao u Ameriku, gdje je postigao velike časti. On je neiscrpljiv u svojim sjećanjima, kad se radi o tomu, da se osvijetli i prikaže državničko oštroumlje, dobrota srca i neutaživi humor opće ljubljenoga predsjednika. Baš svojoj dosjetki ima Lincoln da zahvali veći dio svoje popularnosti, pače i kod onih, koji nisu imali prilike izbliže upoznati njegovu vrijednost kao čovjeka, tako da još i danas kolaju o njemu brojne priče od usta do usta po čitavoj Americi. Dvije od njih spominje i Karlo Schurz u svojim »Uspomenama«. Kad je Lincoln na početku gradjanskoga rata sakupljao dobrovoljce, navalila je bujica Nijemaca, koji su mu dobro došli kao izvježbani vojnici, te su mnogi zapremili visoke položaje i oružanim djelima Unijine vojske doprinijeli mnogi slavan čin. Medju njima je bilo dosta visokoga plemstva, pa je često gdjekoji gradjanski general

Unije imao punokrvnoga kneza ili baruna za pobočnika.

Jednoga dana javio se jedan njemački grof, koji je tražio da bude primljen u službu u vojsci Unije, ali je uporno zahtijevao ličnu audienciju kod predsjednika. Kad se najzad našao pred njim, nije ništa drugo rekao, nego samo istakao, kako su njegovi predji već preko stotinu godina njemački grofovi. Predsjednik ga je neko vrijeme mirno slušao, a onda utješio svoga gosta:

»No poradi toga si ne trebate razbijati glave! To vam kod nas ne će smetati, samo ako budete valjan vojnik!«

Grof je bio zapanjen tim odgovorom i još je dugo razmišljao, što je upravo Lincoln mislio reći tom svojom neobičnom napomenom.

Nekom drugom prigodom, došao je jedan mladi Englez, koji je proputovao Udružene Države i posjetio Lincolna, pa ga izmedju ostaloga u čudu zapitao, kako to, da si u Americi mnogi ugledni gospodin kod kuće sâm čisti cipele.

»Pa to je sasvim u redu«, odgovorio mu je Lincoln — »zar kod vas doma ne bi ugledni ljudi to isto činili?«

»Ne, nipošto!« odvrati Englez.

»Tako?« mirno doda Lincoln — »pa čije cipele oni onda čiste?«

19. „Merrimac“ i „Monitor“.

Kad je u proljeću god. 1861. buknuo rat izmedju sjevernih i južnih država Unije, bilo je na obje strane silnih teškoća zbog nestašice velike, stalne vojske, koje bi izvojštile odluku. Iako su pridolazili brojni dobrovoljci, nisu to ipak bili boju vični ratnici, nego ljudi, koji su se istom trebali priučiti vojnoj službi i disciplini, prije nego što se od njih

uzmogne očekivati bilo kakav uspjeh i uporabivost. Tu je pored isluženog njemačkog vojnika, odgojenog u najstrožem vojničkom zaptu, vježbao kakov fantastički kostimirani lovac, koji je došao sa dalekih prerija ili iz prašume, da se bori za svoj stijeg, a za njima su u taktu — sjeveroameričke narodne pjesme »Yankee Doodle« — stupali razni zuavi, turkosi ili Arapi, tako da je često ovakova satnija bila slična grupi statista, koji su u svojim pozorišnim kostimima pobjegli s pozornice. No i zapovjednici su bili isto tako šareno društvo. Mnogi od njih nije nikada ni sabljom zamahnuo, nego su ravno od svoga gradjanskoga rada došli k zapovjedništvu, gdje su tek morali koješta učiti. To je bio američki princip, kojemu se klanjao i sâm predsjednik Lincoln, držeći da se sposoban čovjek mora na pravom mjestu i u svim prigodama snaći, pa i u samom ratu biti majstor krvavoga djela.

Poradi toga je trebalo dosta vremena, dok se na obje strane razvilo vodjenje rata po nekoj osnovi, pa je proteklo preko godine dana u besmislenom čarkanju, koje je stajalo brojnih ljudskih žrtava, a koje nisu značile ništa za konačnu odluku. U prvoj polovici rata bili su vojnici južnih država u premoći, budući da su se u njihovoj šarenoj vojsci sakupili štokakvi pustolovi, koji su od najranije mladosti obiknuli bojevanju s divljim životinjama prašumâ, pobjeglim Indijancima ili Mehikancima, te su lako podnosili svaku oskudicu, kišu i buru, glad i žedj, zimu i rane, samo kad su imali u ustima mrvicu duhana i nisu morali skrštenih ruku ležati pod šatorima, nego se razbijali pod vrhovnim zapovjedništvom bilo kojega smionoga gerilskoga vodje, koga su bez ikakova predomišljavanja imenovali generalom konfederirane vojske južnih država. Dašto da se pri tom nije nitko ni osvrtao na ikakove osnove ili zapovijedi vrhovne ratne uprave. Te bande, sastavljene od kojekakovih zlikovaca, najradije su na svoju ruku vodile rat i bez obzira na

to, da li su u prijateljskoj ili neprijateljskoj zemlji, svuda su krali i ubijali.

Nadmoć Unijinih četa sastojala se donekle i u tomu, što su imali mornaricu, za koju su trebali cijelu godinu dana da je opreme, tako da se tek u proljeću god. 1862. bilo moglo zagaziti u tok dogadjaja. Počeli su stoga blokirati luke »Konfederiraca«, kako su se rado same nazivale južne države, te im presjekli dovoz živežnih namirnica i na mnogim točkama neprijateljskoga područja uhvatili čvrsta uporišta. Zbog toga je ubrzo pao u opasan položaj Richmond u državi Virginiji, koji je bio odabran kao glavni grad Konfederiraca, budući da su neprijateljski brodovi mogli lako do njega prodrijeti rijekom James, pa se tako i neprijatelj počeo spremati na skoru pomorsku bitku.

Južno od Richmonda leži na ušću rijeke Elizabete grad Portsmouth s velikom lukom Norfolk i velikim brodogradilištem. Južne države domogle su se za vremena toga arsenala, pa se sada razvila izvanredna djelatnost.

Dan i noć su radili strojevi, iz dimnjaka su se izvijali stupovi dima, a u radionicama odjekivao neprekidni koncert od udaranja čekićâ po željezu i čeliku. Goleme ploče željeza putovale su u Portsmouth, gdje su se preradjivale. No nitko nije znao, što se u tim zadimljenim špiljama kuje i radi; vlada južnih država držala je to najvećom tajnom. Tek su nejasne glasine kolale od usta do usta o nekome brodu, koji će sav biti obložen željezom, tako da mu ne će moći nahuditi ni najteži topovski metci. Ali su se i sami stanovnici Portsmoutha, koje je radoznalost privlačila brodogradilištu, smijali toj priči i predbacivali vladi, što na takove bezizgledne eksperimente trati teške milijune.

Dne 8. ožujka 1862. konačno je tajna postala javnom: ratno ministarstvo južnih država dalo je u najvećoj brzini sagraditi jednu oklopnjaču, pa se

skorih dana trebala spustiti u more. Okrstili su je imenom »Merrimac«. Bezbroj znaličnika sakupi se, da pribiva predstavi, koja će se odmah naći sred krvave ozbiljnosti rata. Pred lukom Norfolka već su se bili usidrili ratni brodovi Unije.

Tek pred nekoliko godina počele su se — najprije u Francuskoj, zatim u Engleskoj — graditi oklopnjače, a »Merrimac« je imao da dokaže njihovu uporabivost u pomorskom boju.

Jedan očevidac toga nezaboravljenoga događjaja veli, da se poput crne aveti valjao taj željezni kolos u otvorenom zaljivu. Na toj plovećoj tvrdjavi nije se vidjelo živoga stvora; oko njega su kružile topnjače poput morskih galebova, prokušavajući svoju snagu i u brzom lijetu preko valova opet se vraćale u zaštitnu blizinu oklopnjače. Uzbudjena svjetina na obali motrila je kretanje malene konfederativne flote, koja se, izim »Merimaca« i njegovih topnjača, sastojala još samo od dva korvetna broda.

Na neprijateljskim brodovima Unije primijetilo se živahno kretanje, te je »Minnesota« ispalila jak hitac u znak opasnosti. Svi su ostali manji brodovi poput preplašenih ptica potražili zaštitu ispod jakih utvrda blize utvrde Monroe. Svi topnički prozori neprijateljskih brodova najednoć su se otvorili, pa su se opazile topovske cijevi u znak, da je sve spremno prihvatiti izazov.

Kad se brodovlje Konfederacije približilo na domak hitcu, zaostala su obadva drvena broda i topnjače, a jedini je »Merrimac« polagano i mirno kretao napred, kao da se želi sâm upustiti u borbu s neprijateljskim brodovljem. I kad se našao naprama »Congresu«, brodu Unije, otvorio je strašnu paljbu. »Congres« je vatru uzvratio, pa su i kopnene baterije otvorile živu vatru na »Merrimac«. Ali bez uspjeha! O željezni oklop odbila su se sva taneta, a »Merrimac« je bezbrižno produžavao svoj put, kao da je tko na njega bacao snježne grude.

Krenuo je izravno na neprijateljsku fregatu »Cumberland«, a kad se približio na četrdeset koračaja, njegova je posada mogla čuti svaku riječ, koja se govorila na neprijateljskome brodu.

»Što je to. što dolazi? Kako, do djavola, ta stvar izgleda? Što želi?«

U taj mah na »Merrimacu« odjeknu zapovijed i u isti čas golem naboj preleti preko palube »Cumberlanda«, uništavajući sve, što mu se našlo na putu. Zatim »Merrimac« promijeni pravac i kljunom uperi prema boku neprijateljskoga broda. Kapetan »Cumberlanda« otvorio je iz svih topova vatru protiv ploveće nemani. No hitci su ostali bez učinka i već je »Merrimac« svojim kljunom dosegao stijene neprijateljskoga broda. Nastao je prasak i lomljava i taj još pred nekoliko časaka lijep brod, počeo je glavinjati poput kakovoga pijanca, nakrenuo se na jednu stranu i počeo tonuti: valovi su zalili sve topničke otvore, koji su do posljednjega trenutka rigali vatru; zatim se »Cumberland« nagnu na stranu i valovi ga progutaše zajedno s junačkom posadom, od koje se nije čuo ni jedan krik!

Sada su ostali brodovi Unije vidjeli, što znači »Merrimac« i kakova ih čeka sudbina. »Congres« je još bio na svom mjestu i nije uzmaknuo. našto je »Merrimac« pošao ravno na njega. Plitka voda priječila mu je, da probije i »Congres;« zato je na njega otvorio tako strašnu paljbu, da je kapetan, samo da spasi brod od potpunoga uništenja, izvjesio zastavu u znak kapitulacije. Budući da prigodom predaje nisu obalne baterije prestale s vatrom, zapovjedio je kapetan »Merrimaca«, da se užarenim nabojima obaspe »Congres«, pa je za čas i drugi neprijateljski brod potonuo na morsko dno.

Pobjedničko slavlje zahvatilo je sve gledaoce na obali. Oklopnjača je za kratko vrijeme, kao za šalu, uništila dvije ponosne neprijateljske fregate, a sutradan će doći na red i ostali neprijateljski brodovi, tako da će jednim udarcem biti luka očišćena

od neprijatelja. Te noći nije nitko mogao spavati, većina ih je provela noć pod vedrim nebom na obali, nestrpljivo iščekujući zoru i nastavak boja.

Napokon je svanulo, a daleko u luci pružao se neobičan prizor. Od neprijateljskoga brodovlja ostala je još samo »Minnesota«; svi ostali brodovi povukli su se iza utvrda tvrdjave Monroe. No pored korvete »Minnesote« nalazila se neka neobična malena stvar, koja je jedva bila nalik na brod; neki su mislili, da je prevaljeni čamac za lov na kitove, a drugi se počeli smijati toj »kutiji za sir«, koja je ondje plovila. Nešto je malo uzrujanosti bilo samo poradi toga, što je na toj »kutiji za sir« bio posve maleni toranj, iz koga su stršila dva golema topovska zjala.

»Merrimac« je uz gromko klicanje svjetine na obali pobjedonosno plovio protiv neprijatelja. Opreza radi poslao je kapetan napred dva svoja topnička broda, da promotre onaj neobični neprijateljski brod. No tek što su se približili na dohvat hitcu, obadva su topa sa »sirove kutije« izbacila dva strahovita metka. Obadvije topnjače krenule su smjesta natrag.

Uto je »Merrimac« krenuo prama drskome neprijatelju. Već mu se bio približio na trideset koračaja i za tren mogao ga probiti svojim kljunom — kad al neprijateljski brod munjevitom brzinom poput ribe izmaknu u stranu, te ispali u »Merrimaca« jedno tane, dokazujući mu, da ima pred sobom dostojnoga protivnika.

Vlada Unije bila je naime isto tako oprezna, kao i njena protivnica, pa je isto tako u isto vrijeme dala graditi jednu oklopnjaču, koja nekim nesretnim slučajem nije mogla stići dan prije na svoje mjesto. Graditelj te oklopnjače koja se zvala »Monitor«, bio je švedski inžinjer John Ericsson. Za sto dana on je izumio i načinio oklopnjaču, koja se jedva 60—80 centimetara izdizala nad morskom

površinom, pa tako pružala tek neznatnu plohu za napadaj; osim toga nije imala jarbola, a bila je okovana jakim željeznim oklopom; osim svega toga znatno je nadmašivala »Merrimac« svojom velikom pokretnošću.

Izmedju obadva broda, u daljini od sto i pedeset koračaja, razvio se sada topnički boj, koji je potrajao više sati, a da tanad od sto dvadeset funti nije ni na jednoj strani prouzročila nikakove štete. Napokon je »Merrimac« izgubio strpljivost, pa je pokušao punom parom nasrnuti na »Monitor«, da ga probije i potopi. No okretni je »Monitor« i opet izmaknuo, te »Merrimacu« sasuo jedan strahoviti metak, koji je kroz topnički otvor jurnuo u unutrašnjost broda i načinio čudo i pokor. Sada je kapetan »Merrimaca« uvidio, da ne može ništa nahuditi tomu spretnomu protivniku, te pošto mu ni strojevi nisu bili u najboljemu stanju zbog sretno ispaljenoga metka s »Monitora«, okrenuo se i vratio natrag u luku.

Mnoštvo naroda na obali nije medjutim moglo razumjeti, zašto »Merrimac« nije još brže svršio s onom malom »kutijom od sira«, kao dan prije s onim ponosnim brodovima. No kad su čuli, da i mornarica Unije ima oklopnjaču, koja sprečava velikome »Merrimacu« izlazak iz luke, ubrzo se pobjedničko veselje pretvorilo u najveću zabrinutost, a vladi, koju su još do nedavna prekoravali zbog rasipanja milijuna u besmislene eksperimente, počeli su sada predbacivati nehaj, zašto nije odmah sagradila više »Merrimaca«.

Kako je »Merrimac« slavno započeo, tako je jadno završio svoj kratkotrajni vijek. Kad su se Unijine čete počele sve više približavati neprijateljskom glavnom gradu Richmondu, odredila je konfederativna vlada, da se razore brodogradilišta u Portsmouthu i Norfolku, kako ne bi pala u ruke neprijatelju. Ali nisu znali, što bi upravo učinili s gorostasnom oklopnjačom. Ministar mornarice izdao

je medjutim zapovijed »Merrimacu« da isplovi iz luke i krene prema New-Yorku, te uz put ošteti i potopi što više neprijateljskih brodova, a onda neka se sâm digne u zrak u newyorškoj luci.

Zapovjednik je u sporazumu sa časnicima i momčadi zaključio, da se ne izvede nalog ministrov. On je htio, šta više, olakšati brod, te krenuti uz rijeku James, jer bi mogao dobro doći pri obrani glavnoga grada.

Momčad je bila s time sporazumna, pa se cijelu noć neumorno radilo, da se lanci, sidra, željezo, topovi i t. d. bace u more. I odista, sutradan se brod digao za osam stopa iznad vode. No sada se otkrila njegova Ahilova peta: onaj dio broda, koji je bio pod vodom, nije više imao željeznoga oklopa, pa je poradi toga »Merrimac« bio nemoćan spram »Monitora!« Zapovjednik nije znao drugoga izlaza, nego da prvom prilikom, kad se približe neprijateljski brodovi, svu momčad u čamcima dade prevesti na kopno, a onda da izvrši barem drugi dio ministarske naredbe, te odredi, da se »Merrimac« zapali!

Za nekoliko časaka počeli su iz svih otvora sukljati gusti oblaci dima, žarki plamenovi lizali su kroz topničke otvore, topovi se ispaljivali sami od sebe, pa je željezni gorostas, ponosni zatornik neprijateljskoga brodovlja, stajao u moru plamena. Napokon bukne strahoviti prasak, valovi šiknuše u vis poput najviše kuće, vatra upali barutanu i »Merrimac« se u tisuću komada razleti po moru. Tako je bila zajamčena nadmoć Unijinoga brodovlja: oklopnjača Konfederacije nije više postojala.

Od toga vremena gradile su se još veće oklopnjače, nego što su bili »Merrimac« i »Monitor«, a inžinjeri cijeloga svijeta neumorno rade na usavršavanju toga razornoga oružja, koje ima u budućim pomorskim bitkama donijeti odluku. U povijesti pomorskoga ratovanja od velike je važnosti ovaj prvi, strašni dvoboj oklopnjačâ, budući da su i druge države kupile Ericssonov izum, pa je gradnja oklop-

njačâ pošla snažnim korakom napred. Unutar toga američkoga secesionskoga rata svakako je najinteresantnija njegova epizoda taj pomorski boj, koji je držao čitav svijet u napetosti i postao tako popularan, da su se još dugo vremena školska djeca u školskim dvorištima igrala »Merrimaca i Monitora«.

20. Aleksandar Novoga Svijeta.

Otkako je Kolumbo svojim otkrićem obdario čovječanstvo jednim novim svijetom s neizmjernim neprohodnim krajevima, nepoznatim narodima i bogatstvima, koja su se više mogla naslućivati, nego vidjeti, jurnula je mašta evropske mladeži poput neobuzdanoga konja preko Atlantskoga oceana, koji je prestao biti strašilom, pošto su mu otkrivene granice. Već god. 1495. španjolska je vlada na savjet ljubomornih zavidnika Kolumbovih, svakom svome podaniku dozvolila, da može poći na istraživalačka putovanja na daleki Zapad, te po dotadašnjim tragovima za španjolsku krunu osvojiti dalnje velike, nepoznate zemlje. To je bio signal za sakupljanje svih pustolova Staroga Svijeta pod zastavom Španije, tako da su bezbrojni brodovi, prepuni sretnih vitezova, kojima je iz različitih razloga u domovini gorjelo tlo pod nogama, stizali na tajanstvene obale, za koje se još nije znalo, da li su to sve sami otoci, ili kakovo novo kopno. Gdje god su se iskrcali, izvjesili su andalusku zastavu, sazidali oltar od sirova kamenja, postavili križ ili čak i sliku Bogorodičinu, a svećenik, koji je s njima pošao, da sve još nepoznate neznabošce obrati pravome Bogu, odslužio je pred pobožnim mornarima svečanu službu božju, te su u najbliža stabla urezali imena španjolskoga kralja i kraljice, a iz najbliže rijeke vodja se napio vode dotične zemlje. Na taj se način obala i njeno zaledje uzelo u posjed španjolske

krune, te se vladi poslao opsežan izvještaj zajedno s raznim dragocjenostima, pa je tako Španija ponovno obdarena jednim nepreglednim i nepoznatim područjem, koje je ležalo negdje onkraj velike »slane struje«.

U početku su povjerljivi urodjenici puštali strance, da idu mirno svojim putem, te su za razne staklene predmete, limene kutije i tomu slične bezvrijedne predmete davali dragovoljno živežne namirnice, kokoši i kukuruz. No s time nisu bili baš osobito zadovoljni »konkvistadori«, kako su se nazivali vodje španjolskih istraživalačkih komisija. Svi su oni sanjali o nekoj zlatnoj zemlji, u kojoj se, kao u priči, nalaze goleme zalihe plemenite kovine, tako da se mogu na gorskim pristrancima otkidati kao kamenje od pećine, a drago kamenje leži razasuto kao šljunak, pa ne treba ništa drugo, nego se samo prignuti i pokupiti ga. Umjesto toga nalazili su ponajviše zapuštenu, pjeskovitu obalu, a kad su kod stanovništva otkrili kakove zlatne predmete i pitali otkud im, oni su upućivali dublje, dalje u unutrašnjost zemlje. Nezdrava klima, oskudica i bolesti svih mogućih vrsti, prouzrokovale su, da su propale sve naseobine, koje su Španjolci sad ovdje, sad ondje, osnivali, a požuda i gramzljivost bijelih uljeza učiniše od urodjenika ogorčene i opasne neprijatelje. Osim toga je još izbio i medju samim osvajačima beskrajan ljubomor, tako da su se medjusobno zatirali, a nespretnom stranačkom politikom iz domovine još se povećavao nastali razdor. Svaki je pojedinac htio za sebe imati toliko snivanu zlatnu zemlju, »El Dorado«, a nikome ni iz daleka nije padalo na pamet kao Kolumbu, da stečenim i ugrabljenim blagom osvoji Sveti Grob od Turaka.

Sve su više nova jata junačkih i smionih osvajača neodoljivo preplavljivala te nove španjolske kolonije. Da je Kuba, koju je otkrio Kolumbo, tek jedan otok, dokazao je već godine 1508. Sebastian

Ocampio svojom smionom plovidbom. God. 1511. osvojio je Diego Velasquez taj najznatniji otok Velikih Antila i postao ondje prvim državnim upraviteljem. Odavde do čvrstoga tla Amerike bio je još samo malen korak: morska linija od 220 kilometara dijeli Kubu od poluotoka Yucatana, pa je on bio most, preko kojega su Španjolci prešli u unutrašnjost središnje Amerike. Jedan od konkvistadora, Juan de Grijalva, podčinio je sebi jedan dio te zemlje, te je dopr'o do granice Mehika, gdje je s tamošnjim Kazikima izmijenio noževe i škare za zlato i biserje, ali je i na svoje zaprepaštenje vidio, da uporedo s velikom kulturom tamošnjih Indijanaca ide rukom o ruku najodvratnije žrtvovanje ljudi, pače i ljudožderstvo.

Strast za zlatnom zemljom bila je udovoljena, jer se konačno našla ta zemlja, pa je Grijalva, krcat dragocjenostima, pošao natrag državnome namjesniku na Kubi, Velasquezu. Ovaj je smjesta napisao izvještaj o bajoslovnom kulturnom narodu na zapadu od svojega otoka i odmah odlučio, da svoju vlast protegne i na netom otkriveni dio zemlje. Brzo je opremljena velika mornarica, kojoj je Velasquez postavio za vrhovnoga zapovjednika svoga tajnika i ljubimca Ferdinanda Corteza.

Tim je izborom Velasquez, doduše na štetu svoga ugleda, ali zato za povjesnicu otkrića Novoga Svijeta bio vanredno sretne ruke. Cortez (Kortes) je postigao najviše uspjeha od svih tih konkvistadora, pa se ne može nazvati preuzetnošću, što je on sam sebe smatrao »Aleksandrom Novoga Svijeta«. Neumornom ustrajnošću i junačkom hrabrošću išao je Cortez za svojim ciljem, ali se on nije ograničio samo na krvavo osvajanje, nego je prvi pokušao osvojene zemlje kolonizirati, njeno stanovništvo upoznavati s evropskom kulturom, nastojeći pri tom sačuvati i staru kulturu Mehika.

Cortez je rodjen godine 1485. kao sin plemićkih roditelja u Medellinu, u španjolskoj provinciji

Estremaduri; dvije godine studirao je na sveučilištu Salamanke, te se čini, da je već u mladosti prošao uzduž i popreko svoju domovinu, jer u svojim poznijim izvještajima o osvajanjima u Mehiku, javljajući o sijaset novosti, vazda je sve uporedjivao s prirodom i prilikama u Španiji, iz čega proizlazi, da je svoju domovinu temeljito poznavao. Otkrića Kolumbova zarana su već raspalila njegovu usijanu maštu; čar čudnovatoga, koji je na drugoj strani Oceana, uz viteške pustolovine, obećavao zlatna brda, vabio je i njega, pa se već u svojoj devetnaestoj godini ukrcao u jednu mornaricu, koja je bila odredjena za Hispaniolu (Haiti). Mladić se tako odlikovao prisutnošću duha, neustrašivošću i ustrajnošću, da ga je državni namjesnik na Santu Domingu uzeo u svoju službu. Sedam godina kasnije učestvovao je u osvajanju Kube, pa je tako došao do posjeda i blagostanja u Novom Svijetu. Državni namjesnik Velasquez uzeo je toga neobično darovitoga i lijepoga čovjeka k sebi, imenovao ga je svojim tajnikom, kasnije ga učinio alkaldom grada Santiago na Kubi, te ga je konačno imenovao admiralom nad jedanaest brodova, koje je poslao prema Mehiku.

U Corteza su bila sva najbolja španjolska svojstva: strastven narodni ponos, neustrašiva hrabrost, pravednost i viteštvo. Osim toga bio je neiskazano častoljubiv. S neobičnom gorljivošću provodio je naoružanje i opremu ekspedicije, te je sam na sebe preuzeo velik dio troškova. No još prije nego što je ostavio Santiago, uznemirila se duša namjesnikova, da bi se Cortez, raspolažući tolikom ratnom silom, mogao otrgnuti ispod njegovog vrhovnog gospodstva i na vlastitu ruku poduzeti istraživalačko putovanje. Zato je zapovjedio admiralu, da ne otputuje, dok on ne stigne.

No Cortez je slutio opasnost. On je dobro znao, kako je mnogim hrabrim drugovima, pored častoljubivih starješina, oteta slava i plodovi osvajanja,

pa mu nije ni na um palo, da doživi sudbinu jednoga Kolumba. On nije htio staviti na kocku svoj imetak i život u službi jednoga već sada sumnjičavoga, a kasnije zacijelo nezahvalnoga namjesnika, pa se zato odlučio na ovaj smioni čin. Čim je primio Velasquezov nalog, smjesta je odjedrio sa svojim brodovljem iz Santiaga u Trinidad, gdje je u miru dovršio sve pripreme i nabavio hrane i zaire za svoju ekspediciju, te krenuo na put dne 18. veljače 1519.

Sa četiri stotine španjolskih ratnika, dvije stotine Indijanaca, šezdeset konjanika i četrnaest topova plovilo je brodovlje duž obale Yucatan, iskrcalo se na otoku Cozumel, pa je ubrzo doseglo obale Mehika. U blizini Chiahuitztla Cortez je običajnim načinom uzeo u posjed novu zemlju za Španiju, te osnovao naseobinu Villa Rica de Vera Cruz i ondje postavio španjolsku upravu. Nove službe podijelio je medju svoje vjerne pristaše, dok su ga oni, prema strogo propisanoj formi, izabrali generalnim kapetanom i vrhovnim sudcem španjolske krune. Tako je dobio jedan pravni naslov, koji mu je dozvoljavao i naproti Velasquezovim prijateljima da u maloj osvajalačkoj vojsci sačuva svoj autoritet, pa je razne kaznene ekspedicije, koje je namjesnik slao za njim u potjeru, mogao mirnim raspravama pridobiti za sebe.

Sa tom malom četom započeo je vojnu u nepoznatoj velikoj državi, u kojoj se jako i ratničko pučanstvo, što je Cortez i predvidjao, nije htjelo bez borbe predati šačici stranih provalnika.

21. Cortez na putu u Mehiko.

O zemlji, koja je bila pred njim, nije Cortez znao ništa više, nego da sto sati daleko u unutrašnjosti ima jedna jaka indijanska država, u sredini koje se uz nepristupačno jezero nalazi velik zlatni grad sa tisuću kula. Tom državom i zlatnim gradom

vlada krvožedni kralj po imenu Montezuma, pa mu se Indijanci na obali nisu mogli dosta napripovijedati o bezgraničnoj moći toga vladara. Čitava zemlja nadaleko i široko daje mu tribut u zlatu, dragocjenostima i — mladim ljudima, koji se na stotine žrtvuju idolima Aztekâ.

Na milje daleko stenjalo je indijansko pučanstvo pod tim krvožednim ugnjetačem, — jedna neobično sretna okolnost za umnoga i smionoga Španjolca, koga su već u Cempoalli, prvom velikom indijanskom gradu blizu obale, raširenih ruku dočekali, kao dugo očekivanoga oslobodítelja ispod krvavoga jarma Aztekâ.

Cortez je bio oprezan i nepovjerljiv, ali je ipak rado prihvatio ponudjeno mu indijansko prijateljstvo. S druge strane mora, kojim je on plovio — tako je pripovijedao Indijancima — vlada još moćniji knez nego Montezuma, pun dobrote i blagonaklonosti, pa je on došao, da od Indijanaca primi poklonstvo za svoga velikoga cara. Taj vladar, s druge strane mora, ne traži ljudskih i krvnih žrtava — ništa drugo do samoga zlata. Cortez je bio dosta oprezan i čovječan, te nije silom ubirao taj zlatni tribut od urodjenika; medju svojim ljudima podržavao je strogi zapt, te nije dozvoljavao da se s narodom postupa surovo i okrutno. Tako je u prvoj etapi svoje ekspedicije mirno prošao s urodjenicima. Oni su bili navikli plaćati tribut, pa su dragovoljno donosili svoje blago i predavali ga glasniku bajoslovnoga vladara onkraj neizmjernoga mora.

Još prije nego što je Cortez krenuo iz Cempoalle, stigli su mu glasnici kralja aztečkoga. Montezuma je od svojih uhoda brzo doznao o neobičnom bijelom strancu, koji je samo izaslanik jednoga još mnogo moćnijega kralja. Zamolio ga je, da ne stupi na njegovu zemlju ni u njegov grad, budući da je on kao i njegov narod puka sirotinja, pa ne bi mogli dostojno pogostiti Španjolce. Medjutim je sam sebe

stjerao u laž, jer je poslao takove darove, da su se Cortez i njegova pratnja snebivali od čuda.

Bila je tu izmedju ostaloga jedna ploča u veličini kotača od kola, koja je prikazivala sunce, a izvedena u prekrasnoj radnji od suhoga zlata; mogla je vrijediti 20.000 zlatnih piastera. Osim toga su Montezumini poslanici donijeli još jednu, samo mnogo veću ploču, od čistoga srebra. Ova je predstavljala mjesec s brojnim zrakama, a u njoj bile gravirane vanredne figure. Treći dar bijaše kaciga za juriš, sva ispunjena suhim zlatnim zrncima, onako kako se nalaze u zlatnim rudnicima, u vrijednosti od 3000 zlatnih piastera, što je za Španjolce bilo tim vrednije, jer im je ta pošiljka odala, da se u toj zemlji nalaze brojni zlatni majdani. Osim toga su donijeli dvadeset zlatnih pataka, prekrasno izradjenih po naravi, zatim likove pasa, životinja, lavova i majmuna, te deset zlatnih lanaca za vrat, zlatom i srebrom optočenih hladilica i svežnjiće najljepših zelenih pera, te konačno još trideset zamotaka pamučne tkanine, protkane šarenim perima.

Dakako da ništa drugo nije bilo zgodnije za podražaj radoznalosti i gramzljivosti španjolske, nego baš ti dragocjeni darovi, pa je Cortez učtivo, ali neopozivo odgovorio poslanstvu: da je od svoga carskoga gospodara u dalekoj Španiji primio izvjestan nalog, da imenuje njegovim vazalom kralja Aztekâ, a pošto se to može samo osobno izručiti, on će svakako doći u Mehiko. Pri tomu odgovoru uporno je ostajao, ne osvrćući se na molbe i prijetnje odaslanika.

Cortez je već iz Cempoalle poslao izvještaj o svojim dotadašnjim pustolovinama i ujedno, kao najjači dokaz veći dio primljenih dragocjenosti za vladara španjolskoga, cara Karla V. Svoj odnošaj spram Velasqueza prikazao je s potrebnim oprezom i zamolio, da njega samoga prizna kralj namjesnikom i vrhovnim sudcem u novim zemljama, koje je osvojio. Dragocjeni tovar ukrcao je na najbolji

brod, koji je, iako kasno, a ono ipak sretno prispio u Španiju.

Preostale brodove, kao nesposobne za plovidbu, nasukao je na žalu, da tako onemogući odlazak i povratak strašivicama i pristašama namjesnika na Kubi medju svojom momčadi, koji su već bili skovali pobunu protiv svojih vodja. Tek tada je Cortez započeo svoj pravi Aleksandrovski pohod preko indijanske države prama glavnome gradu Mehika.

U Vera Cruzu ostavio je 150 ljudi, koji su imali sagraditi tvrdjavu, a njihovom vrhovnom zapovjedniku predao je ujedno vlast nad Indijancima Cempoalle. Za što veću sigurnost svoje naseobine, da ne bude iznenada i mučke napadnuta, pridobio je veći dio gradskih odličnika i brojne ratnike, da s njim podju u Mehiko. Ti ljudi iz Cempoalle bili su mu najvjerniji saveznici.

Ta vojska od 350 Španjolaca i nekoliko tisuća Indijanaca krenula je kroz pokrajinu Cempoallu, te uznapredovala gorskim sljemenom prama visoravni Anahuac, prošavši kroz pustinju sve do grada Tlatlanquitepec. Ovdje su Španjolci prvi put ugledali izvrsno sazidane kuće od klesanoga kamena, te naišli na tragove, koji su svjedočili o visoko razvijenoj stranoj kulturi.

Kad je Cortez zapitao poglavicu, ili koga od Kazikâ, da li je i on vazal Montezumin, dobivao je začudjeni odgovor:

»Pa zar ima ikoga, tko nije Montezumin vazal?«

Cortez se nije zbunio takovim odgovorom, nego je poglavici objasnio, da Montezuma nikako nije vladalac čitavoga svijeta, nego da ima još mnogo drugih i većih knezova od njega, koji su svi vazali španjolskoga kralja, pa se time još i ponose. I sam Montezuma mora sa svojim cijelim narodom postati vazal toga najmoćnijega od svih vladara, pa Kazik iz Tlatlanquitepeca nije znao ništa bolje učiniti,

nego se odmah dao u službu evropskoga Veličanstva. Da to i dokaže, pozvao ga je Cortez, da dade tribut u zlatu, obećajući mu velike časti i ugled; bude li se pak ustručavao poslušati, bit će kažnjen.

Lukavi poglavica htio je dati svoje blago samo na Montezumin nalog, čime se Cortez zadovoljio, samo da si u zaledju ne stvori neprijatelje. I ostale poslanike susjednih indijanskih knezova primio je nadasve srdačno, iako su oni donijeli tek najnužnije darove gostoprimstva. Njemu je stalo do toga, da dozna od njih, u kakovom su odnošaju naprama Montezumi, a onda je, premda su ga od toga odvraćali njegovi prijatelji iz Cempoalle, nastavio put u Mehiko.

Kod velikoga grada Tlascale prvi put su Indijanci neprijateljski istupili protiv Corteza. Sred teških okršaja s nadasve ratobornim urodjenicima, morao se Cortez u jednom poganskom hramu na vrhuncu ušančiti, te je odande poduzimao ispade i navale čas ovamo, čas onamo na neuredne čopore neprijateljske, te im nagovijestio svoju nadmoć razorivši njihova sela. Večerom bi se vazda vraćao u svoju tvrdjavu.

Ono nekoliko konjanika, što ih je Cortez sa sobom poveo, izazivali su u tim bojevima najveći strah, budući da crvenokošci nisu uopće znali za konje, pa kad su za rat opremljeni ratni konji jurnuli u guste gomile indijanskih bojovnika, zadavali su na sve strane strah i trepet, a to s tim više, što je bojna oprema od pamuka sprečavala Indijance u bijegu.

Brzo su crvenokošci uvidjeli, da usprkos svojoj brojčanoj nadmoći nisu ni iz daleka dorasli brojem malenoj vojsci Evropljanâ; zato su posegnuli za varkom. Njihovi poglavice dodjoše Cortezu i pokorno ga zamoliše za oproštenje, te se izjaviše vazalima najmoćnijega vladara, kojega im je Cortez po svojim tumačima prikazao gospodarom svijeta. Dok su donosili živežne namirnice i pregovarali sa

Španjolcima, upamtili su unutrašnjost tvrdjave, kako bi se za vrijeme noćne navale mogli pravo snaći.

No Cortez je jednoga zarobljenika prisilio da prizna i otkrije tu ratnu osnovu, pa je bio stalno na oprezu. Kad tako nije koristila ni lukavost indijanska, napokon je njihov vrhovni zapovjednik sa pedeset najodličnijih Kazika iz Tlascale ponudio mir. Cortez je rado pristao, budući da je njegovu momčad već zahvatio panički strah; oni su se bojali, da se ne će moći trajno odupirati nadmoći hrabrih crvenokožaca, pa je trebalo umjetničke vještine, da se momčad odvrati od pobune.

Pošto je Cortez neko vrijeme počekao, konačno se je odazvao neprestanome pozivanju poglavicâ i stupio u provinciju Tlascala, t. j. zemlju kruha, i u istoimeni krasni glavni grad. Kako su se Španjolci začudili, kad su tamo vidjeli divne kuće, prekrasno tržište, na kom se moglo dobiti svega kao i kod njih u domovini: meso, povrće, pamučne tkanine i odjeće, porculan, ništa lošiji nego u Španiji, ljekovito bilje i korenje, te mnoštvo zlatnih ukrasa i nakita. Bilo je pače i javnih kupališta i brijačnica, gdje si je čovjek mogao dati oprati glavu!

Uprava grada i provincije bila je neke vrsti republika, gdje se brojno činovništvo brinulo za javnu sigurnost. Stanovništvo se pokazalo, da je sada pouzdano i vjerno, jer ih je Cortez uvjerio, da će i moćnoga Montezumu učiniti vazalom svojega kralja. Oni su i sami mrzili Azteke i službu bogovima, kojima se žrtvovalo mnoštvo njihovih mladića na krvnim oltarima, kad bi ih prevarom ili u ratu ulovili i zarobili. Hrabri i boju vični, mogli su se dosad održati uza sve Montezumino tiranstvo, pa su se radije odrekli uživanja soli, nego da dodju u doticaj s Mehikancima, koji su imali goleme solane.

Kad je Montezuma doznao za poraz Tlascalanâ, koji su se i njemu mogli oduprijeti, poslao je sada još veće odaslanstvo Cortezu, koje je ponijelo veliku zalihu zlata i pamučne tkanine. Sada je ponovio svoj zahtjev, neka se kloni njegove zemlje; on će radije sâm dragovoljno platiti tribut.

Cortez je, dakako, ostao kod svoje odluke. Nato je dobio od Montezume poziv, da dodje u prvi grad Cholulu, pa premda su ga Tlascalani od toga odvraćali, on se odazvao pozivu i ušao u prekrasni grad, pun kulâ i tornjeva. Medjutim nije propustio, a da se dobro ne ušanči u velikom stanu, što su mu ga stavili na raspolaganje, budući da je brzo opazio, kako je Montezuma odlučio, da ga ondje uhvati kao u kakovoj mišolovci. Pošto je od jedne pokrštene Indijanke, koja mu je služila kao tumač, doznao o podmuklim Montezuminim osnovama, pretekao ga je tako, što je k sebi pozvao glavne ličnosti grada i zapovjednike ratne vojske, te ih jednostavno uapsio. Ostavši aztečka vojska bez svojih vodja i zapovjednika, lijepo se pokorila, a to su učinili tim radije, što im je Cortez obećao, da će zatrti tiransko gospodstvo kralja Aztekâ, pod kojim su svi stenjali.

Kad već ni sve molbe, ni prijetnje, varka i sila i neprestano novi darovi nisu mogli suzdržati stranoga upadača, najzad je Montezuma popustio i poručio mu, neka dodje »u dobri čas«.

U pratnji sjajne svite iz Mehika, Cortez je sa svojom malom španjolskom pratnjom, koja je uz mnoštvo njegovih indijanskih prijatelja narasla do velike vojske, krenuo preko uvala izmedju obadva velika vulkana Popocatepetla i Iztaccihuatla, te došao na drugu stranu granice u prostrana selišta, koja su imala dosta hrane i drva za gorivo, budući da su ondje bile veoma hladne noći zbog blizine visokih planina. Zatim su krenuli dalje preko Cuitlahuaca i Iztapalapa, grada visećih vrtova i mirisnoga cvijeća, na lagunama duž Mehika, tako da se

već iz daleka visoko izdizao cilj njihova putovanja: grad sa golemim mnoštvom kulâ i tornjeva.

Sada su se najodličniji Kazici požurili, da moćnoga stranca dočekaju sa zlatnim darovima; stanovnici su stajali u skupocjenim haljinama s obadvije strane vojne povorke i u čudu promatrali, napola nepouzdano, napola s dječjom radoznalošću te strane bljedokošce. I kod njih su naročitu pažnju pobudili sjajno opremljeni konji s oklopljenim konjanicima. Put je vodio širokim nasipom i jakom utvrdom pa je preko mnogih mostova stupio Cortez u čarobni glavni grad Aztekâ.

Sa svojih trista Španjolaca bio je sada stotinu sati daleko od obale, prošavši tudjom zemljom i ratničkim narodom, nemajući druge zaštite do svoje čvrste volje, svoga hrabroga srca i dobroga mača. Njegova neobična spodoba i tajnovito poslanstvo tudjinca svemoćnomu Montezumi od jednoga još mnogo moćnijega vladara s druge strane mora, sve je to u očima urodjenika obavilo šačicu Španjolaca nadzemaljskom aureolom. I to čudjenje bilo je njihova najsigurnija zaštita protiv tisućstruko nadmoćnijega neprijatelja u indijanskim čoporima.

22. Kralj Azteka.

Dne 8. studenoga 1519. ušli su Španjolci u Mehiko. Da li u »dobri čas«, kako je indijanski knez prijazno zaželio — to je bilo pitanje, koje je i kneza i Corteza najviše zanimalo.

Glavni nasip, koji je vodio u grad, bio je širok osam koračaja, ali još uvijek i suviše uzan za mnoštvo ljudstva, koje je htjelo skupa sa strancima ući u grad, ili koje je, da ga pozdravi, počelo dolaziti sa svih strana. Sve kule i hramovi prestolnice bili su krcati znalične svjetine, a cijelo jezero preplavili su čamci, prepuni znaličnika. »Pa tko bi se tomu i

čudio«, piše jedan od pismenih Cortezovih pratilaca, Bernal Diaz — »budući da oni još nikada nisu vidjeli ljude našega kova, kao ni naših konja. Svaki čas smo morali prelaziti preko mostova, a pred nama se u svoj svojoj veličajnosti prostirao veliki grad Mehiko. A mi, prolazeći kroz nepregledno mnoštvo ljudi, bili smo tek šačica od trista i pedeset ljudi, kojima se po glavi neprestano motale opomene stanovnika iz Tlascala i ostalih gradova, kao i opreznosti, što su nam preporučili, da zaštitimo svoje živote od Mehikanaca. Prosudjujući naš položaj, slobodno se može svijet pitati: da li je ikada bilo ljudi, koji su poduzeli ovako smiono djelo?«

Sa sjajnom pratnjom od dvjesta uglednih Kazika izašao je Montezuma glavom pred svoje goste kroz glavnu ulicu grada, pa su za čas stajali jedan pred drugim, okom u oko. Pod baldahin, ukrašen zelenim perima, zlatom, srebrom i dragim kamenjem, unijeli su najveći dostojanstvenici države Montezumu i posadili ga na prestolje od suhoga zlata. Kad se približio Cortez, sašao je on s prestolja i po razastrtom sagu korakom pošao prema gostu.

Knezovi kraljevske pratnje, tako je izvijestio Cortez caru Karlu V., svi su išli bosonogi, iako su bili odjeveni jednoličnom dvorskom nošnjom. Bili su poredani u dva reda, s desne i lijeve strane ulice. Ulica je bila veoma široka, lijepa i ravna, tako da se mogla pregledati s jednoga kraja na drugi, a dužina joj je iznosila tri četvrt sata hoda. S obadvije strane dizale su se lijepe i velike zgrade, djelomice za stanovanje, djelomice hramovi.

Montezuma je išao sredinom ulice sa dvojicom pratilaca i to jedan s lijeve, a drugi s desne strane; svaki ga je podupirao jednom rukom. Sva trojica su bili stasiti i slikovito odjeveni, jedino je Montezuma imao polučizme, optočene draguljima i zlatne poplate, dok su njegovi pobočnici hodili bosi kao i svi drugi. Na glavi je knez imao struk zelenih pera,

Cortez ovija kralju Montezumi oko vrata gjergjan od stakla . . .

budući da je zelena bila kraljevska boja. Nitko iz gomile nije smio na njega gledati, nego su svi morali oboriti pogled.

Kad je Cortez spazio kralja, sjahao je s konja i pošao prema njemu; zatim je uzeo gjerdan od bisera i staklenih dijamanata i objesio mu ga o vrat. No kad ga je htio zagrliti, spriječila ga je u tomu kraljeva pratnja, budući da se vladarova osoba smatrala svetinjom. Nato je indijanski knez izvršio običajne pozdravne ceremonije; on i njegovi pratioci dotakli su se rukom zemlje i poljubili je, a pošto je kralj sa Cortezom izmijenio nekoliko riječi, pristupili su Cortezu svi ostali poglavice, koji su stajali poredani s obje strane, i to jedan za drugim, u najvećemu redu, da mu i oni, prema običaju zemlje, zažele dobrodošlicu.

Zatim je čitava povorka krenula u grad. Montezuma je zapovjedio jednomu svome pratiocu, koji mu je bio brat, da ostane uz Corteza i da ga vodi za ruku. On sâm pošao je s drugim pratiocem nekoliko koračaja napred. Za čas je prišao jedan sluga s kotaricom, iz koje je Montezuma izvadio dva gjerdana od morskih raka, koje je opet on stavio Cortezu oko vrata. Taj ukras je bio sastavljen od crvenih školjčica, koje su kod Mehikanaca u osobitoj cijeni, a sa svakoga gjerdana visjelo je po osam zlatnih raka, svaki od njih do petnaest centimetara velik.

Nato je kralj produžio svoj put niz ulicu, dok povorka nije stigla do velike i prekrasne palače, u kojoj je prije stolovao Montezumin otac, a sada bila udešena za odsjedanje stranih gostiju. Sobe su bile ukrašene šarenim zastorima od pamučne tkanine, a podovi pokriveni sagovima od rogoza. Došavši onamo, primio je Montezuma svoga gosta za ruku i odveo ga u jednu dvoranu, rekao mu da sjedne na neko povišе mjesto, koje je bilo krasno uredjeno za samoga kralja; zamolio ga, da ovdje malo počeka i otišao iz dvorane.

Za kratko vrijeme vratio se s mnoštvom dragocjenosti od zlata i srebra, dragocjenom perjanicom, sa šest tisuća komada pamučne tkanine, koja je na razne načine umjetno tkana, kao i golemom količinom živežnih namirnica. Sve je to poklonio Cortezu i najzad zamolio svoga gosta, da raspolaže s njim i njegovom zemljom, budući da sada više ne sumnja, da je Cortez, nitko drugi nego Bog Svijetla, za koga su toliki proroci govorili, da će se jednoć vratiti. Taj Bog Svijetla bio je svećenik i reformator Toltekâ, koje su nekada sebi podčinili Azteki. Budući da je on suzbijao žrtvovanje ljudi u Azteka, protjerali su ga iz zemlje, pa kako priča veli on je na čarobnom brodu, načinjenom od zmijske kože, otišao preko mora na Istok, ali je svečano izjavio, da će se opet jednom povratiti i preuzeti svoju državu. Vjerovanje u povratak toga Mesije bilo je živo u prostom puku, pa su sada svi znaci govorili za to, da je Cortez taj toliko žudjeni spasitelj, jer su oni i onoga boga zamišljali sa isto tako svijetlom bojom kože, istoga visokog uzrasta i valovite brade.

Kad su došli Španjolci moglo je Montezumi biti oko četrdeset godina. Bio je lijepoga, vitkoga stasa i otmene pojave. Boja kože bila je u njega svjetlija, nego u ostalih Indijanaca, kosa mu je bila kratko podrezana, te se samo oko uha spuštala u gustim pramenovima. Dugoljasto lice obraslo je rijetkom crnom bradom. Bio je živahan i prijazan čovjek, a njegove »oči izvrsnoga izgleda«, pripovijeda Bernal Diaz — »odavale su već prema potrebi ljubav i ozbiljnost«.

Cortez je pred svoj stan, koji je zbog debelih zidina i tornjeva unaokolo, bio kao stvoren za tvrdjavu, postavio straže, a na ulaze smjestio topove. Sutradan je sa četvoricom svojih glavnih ljudi uzvratio kralju posjet.

Kraljevska palača bila je od klesanoga mramora, stijene sobâ obložene pločama od mramora, jaspisa i porfira, koje su bile tako glatko izbrušene,

da se u njima moglo oglédati. Pod sobe bio je pokriven dragocjenim sagovima od perja s utkanim pticama i cvijećem, a u predvorjima su žuborili vodoskoci. Montezuma je imao sijaset takovih palača s visećim vrtovima ponad jezera i kanala.

Jedna od tih palača bila je preudešena u zoologijski vrt, a brojna služinčad nije imala drugoga posla, nego da se brine oko uzgoja onih raznoličnih i rijetkih životinja. Neka druga palača služila je kao muzej, kakav si je teško ikoji tiranin staroga svijeta mogao zamisliti i urediti. Tamo su se nalazili u dvorištu i kavezima poput divljih zvijeri sve same ljudske nakaze, divovi i patuljci, guravci i svi, koji su imali kakovu osobitu, rijetku manu. Ovamo je kralj Montezuma često zalazio sa svojom pratnjom, da se zabavlja s tim dvorskim ludjacima.

U drugoj jednoj palači nalazili su se najdragocjeniji predmeti. Od svega, što je samo bilo u njegovoj zemlji, od životinja i voća, kolibâ i posudja, od sunca mjeseca i zvijezda, sve je to kralj običavao dati lijevati od čistoga zlata, a na velikim prugastim listovima aloje morali su dvorski slikari ovjekovječiti svaki važniji dogadjaj, kao primjerice, dolazak Španjolaca s njihovim nikada nevidjenim konjima i brodovima, sve je to bilo izradjeno bojom. Kralj je dao pače izraditi i zemljovidne karte, koje su Cortezu iskazale divnu uslugu u kasnijim ratnim pohodima.

Na Montezuminom dvoru vladao je veoma strog ceremonijal. Stalno su ga okruživali i posluživali tri stotine mladića iz najuglednijih indijanskih porodica. Usto ga se nitko nije smio dotaknuti ili ma samo i pogledati. Meštar ceremonija nosio je uvijek pred njim tri tanka visoka štapića, pred kojima su se svi morali duboko pokloniti, da nijedan profani pogled ne oskvrne svetu osobu kraljevu. On se redovno četiri puta na dan presvlačio, uvijek u druge haljine; jeo je sasvim sam u jednoj prekrasnoj dvorani. Svaki put se uzimalo drugo posudje,

jedno se moglo samo jedanput upotrebiti. Svoje najviše dostojanstvenike odlikovao je naročito time, da im je gdjekada dao nešto od svoga kraljevskoga objeda. Poslije jela dobivao je svaki dan nov praonik i novi dragocjeni ručnik.

Iako je kraljevsko dostojanstvo bilo vezano o jednu porodicu, ipak nije prelazilo izravno od oca na sina, nego su uvijek najviši dostojanstvenici izabirali novoga kralja. Prije Montezume vladao je njegov otac, poslije Montezume njegov brat, zatim sinovac, s kojim je dinastija ugasnula, premda još i danas ima odvjetaka te kraljevske porodice u Mehiku, koji žive kao španjolski grandi.

Montezumino carstvo protezalo se na dvije stotine sati daleko uokrug. Polja su na milje daleko bila zasijana kukuruzom, najvažnijom žitaricom u zemlji; pored toga su bile biljke duhana, banana i kakao. Azteki su pušili duhan, savijen u obliku cigara, a od zrna kakao, kao i od soka šećerne trstike — koju su tkodjer uzgajali — priredjivali su piće — pogodite kakovo? — naravno čokoladu! Čokolada je aztečka riječ, koja se udomila u svim kulturnim jezicima, pa zato svaki put kad vas gdjegod počaste čokoladom, sjetite se na taj kulturni indijanski narod Cortezov.

Osim toga se ondje naveliko uzgajao pamuk i jedna vrsta aloje, od kojih se — t. j. od vlakanastih listova njenih — priredjivao papir, a od soka pravilo vino, koje se još i danas u Mehiku pije pod imenom pulque-vino. U većini rijeka hvatali su zlato, pa su stanovnici pojedinih pokrajina jedan dio tih produkata davali u ime poreza za uzdržavanje kralja i njegova dvora u prestolnici.

Glavni grad Mehiko ležao je izmedju dva jezera, jednoga slanoga, a drugoga slatkoga, kojih su krajevi spojeni širokim kanalom, tako da je grad bio opasan, kao vodenim prstenom. Sa tri razne strane vodili su u grad široki nasipi, koji su, osim toga, uzduž i popreko prosječeni vodenim kanalima.

Golemi mostovi, koji su se u slučaju rata mogli brzo odstraniti, spajali su pojedine dijelove grada, koji su svaki za sebe sačinjavali zatvorene, nepristupačne otočne tvrdjave. Broj četverouglastih kuća, koje su sa svojim ravnim krovovima nalikovale na velike kocke s kulama, bilo je po Cortezovu sudu 60.000, a stanovnika 300.000, a budući da je zemlja, kako su se Španjolci mogli uvjeriti na svome putu od obale donde, bila veoma napučena, činilo se Cortezu i njegovoj pratnji u tvrdjavi, da su kao šačica brodolomaca na malenom ostrvu velikoga svjetskoga mora.

23. Žrtvovanje ljudi u Mehiku.

Odmah, čim je Cortez uzvratio posjet kralju, saopćio mu je po tumaču, da je od svoga kraljevskoga gospodara primio nalog, da Montezumu obrati na kršćanstvo. No koliko je god puta Španjolac započinjao, da mu objašnjava temeljne istine kršćanstva, kralj mu se redovno izmicao, uvjeravajući ga, da je spreman svome španjolskom vrhovnom zapovjedniku platiti zahtijevani tribut.

Montezuma je prije sam obnašao čast vrhovnoga svećenika, pa da sada odjednoć odustane od krvavih misterija svoga naroda i predje na blagu vjeru, to bi bio korak, za koji ga Cortez uza svu svoju rječitost i nastojanje nije mogao pridobiti.

Koliko god su se Španjolci u Tlascalu i Cholulu čudili mnoštvu velikih hramova i tornjeva, bili su tek u prestolnici Mehika iznenadjeni iznad svakog očekivanja. Ondje su se jedva mogla pobrojati svetilišta, budući da je gotovo svaka odličnija porodica imala svoj vlastiti hram za kućne bogove, kao i svoje vlastite grobnice u tornjevima. No sve ih je nadvisivalo golemo svetište Boga Rata.

Taj je hram bio usred grada iza jednoga visokoga, veoma učvršćenoga zida, pa je sa svojih četrdeset tornjeva izgledao kao kakva strahovita tvrdjava. Najviši toranj nalazio se usred velikoga trga, gdje su se slavile vjerske igre. Oko toga dobro popločenoga, trga nizala su se brojna krasna zdanja, u kojima su, pored brojnih kapelica za pojedina božanstva, bili i stanovi svećenika, kao i mnogi grobovi. Taj je toranj imao do vrška sto i sedam stuba, a na vršku bio plosnat krov sa dvije dvorane. U tim dvoranama bili su kipovi glavnih bogova, u nadčovječnoj veličini, svi od neke tvari, o sastavu koje je Cortez u svojim izvještajima španjolskome kralju dao grozovito objašnjenje. Od jedne mase sjemenja i povrća načinili su svećenici neko tijesto, koje su namočili vrućom krvi iz srca zaklanih ljudskih žrtava. Gore na najvišem dijelu tornja, na velikoj ploči od jaspisa ovim su žrtvama, pošto su ih najprije prisilili da plešu pred kipovima bogova, istrgnuli srce iz živoga tijela i onda krv pomiješali sa tijestom, koje su mijesili sve dotle, dok se nije nagomilalo toliko toga tijesta, da se mogao načiniti onako velik kip. Kad je kip božanstva bio dovršen tada mu se prinijela nova žrtva od drhtavog ljudskog srca, pa se običavala ljudskom krvi mazati lica bogova, kad su bili blagdani ili ako su svećenici imali kakovu naročitu naklonost spram svojih bogova.

Najviši i ujedno najkrvožedniji bog Aztekâ, kojemu su prinošene te užasne žrtve, zvao se Huizilopohtli; on je bio božanstvom proglašeni prvi vodja Aztekâ, koji ih je, po prilici početkom četrnaestoga stoljeća doveo na visoravan Anahuac, odakle su protjerali prijašnje stanovnike Tolteke i nadvladavši brojna susjedna plemena, osnovali golemo carstvo, kojim je zavladao Montezuma.

Za tu groznu službu bogovima trebali su Mehikanci svake godine 20.000 ljudi, koje su susjedna plemena davala u ime tributa, ili su ih ulovili u

ratovima ili razbojničkim pothvatima. Lubanje zaklanih žrtava slagale su se u piramide, pa neki Cortezovi pratioci tvrde, da su samo na jednom jedinom takovom sabiralištu lubanja nabrojali 136.000 ljudskih glava!

Te strahovite religiozne potrebe učinile su narod Aztekâ strašilom za sve susjedne narode, pa je zacijelo poradi toga ličnost hrabroga Španjolca, koji se je bez straha zaputio u tu lavsku špilju, svim tim ugnjetavanim narodima izgledala poput Boga Svjetlosti, koji je došao po nalogu svoga, još mnogo moćnijega vladara, da ih oslobodi od krvave vladavine Montezume i njegovih Azteka. Ako je i sam Montezuma u Cortezu gledao toliko žudjenoga Boga Svjetlosti, radio je sasvim isto kao nekada kralj Irud, koji je varkom htio da se dokopa novoga kralja Judejskoga, Mesije, da ga uzmogne ubiti. O tomu se je Cortez morao ubrzo uvjeriti.

24. Montezumino zatočenje i smrt.

Nekoliko dana poslije posjeta kod Montezume primio je Cortez vijesti s obale, da je ondje na njegovu naseobinu izveden napadaj, da su dva Španjolca usmrćena, a njihov zapovjednik na smrt ranjen. Radilo se o izdaji, pa Cortez nije ni na čas sumnjao, da taj napad nije izvršen bez kraljeva znanja. Zato je tražio od njega ne samo da se kazne zločinci, nego je odlučio uhvatiti kraljevu osobu, kako bi u svojim rukama imao najodličnijega taoca za sigurnost svoje osobe.

Montezuma je najprije ponudio za taoce svoga sina i svoje kćeri, no pošto se Cortez nije time zadovoljio, nego mu se zaprijetio silom, pošao je kralj u španjolsko zatočeništvo, a kad je narod pokazao znakove, da želi osloboditi kralja, kralj je

sam umirio narod, uvjeravajući ga, da se dragovoljno ponudio za taoca svome gostu.

Španjolci su, uostalom, postupali sa zatočenikom tako, da su mu iskazivali svaku čast, pa je provodio dvorski život kao u svojoj palači. »Moj postupak s njime«, pripovijeda Cortez — »bio je takav, da je kralj bio nadasve zadovoljan sa mnom, te sam se usudio podražiti ga slobodom, pače sam ga molio, da se opet vrati u svoj vlastiti stan. No on nije htio da ide, pošto je odlučio postati vazalom Njegovoga Veličanstva, pa želi o tomu uvjeriti i svoje podanike«.

No Cortezova sumnja na Montezumu bila je ipak potpuno opravdana. Kad je buntovnički vodja Kazika, koji je napao španjolsku naseobinu, po kraljevom poslaniku doveden u Mehiko, te je Cortez njega i njegova sina, kao i još petnaestoricu njegovih glavnih ljudi, osudio na smrt na lomači, priznali su on i njegovi drugovi, kad su stajali na lomači, da su sve radili po kraljevom nalogu. Poradi toga je Cortez dao podmukloga Montezumu, kao začetnika izdaje, okovati u verige, dakle najveće poniženje, što ga je mogao učiniti kralju pred njegovim narodom. Kad mu je kasnije poklonio slobodu, nije se Montezuma više usudio izaći ispod zaštite Španjolaca i tako je ostao u odredjenoj mu palači.

Kad je kasnije kraljev sinovac, koji je bio knez u jednome velikom susjednom gradu od 150.000 stanovnika, htio da učini kraj nedostojnome postupku prema domaćem vladaru, uapšeni su zavjerenici po nalogu samoga Montezume, koji je pred prvim odličnicima svoga naroda u svečanom govoru veličao španjolskoga vladara. U javnoj skupštini izjavio je svojim podanicima, da se ispunilo staro proročanstvo o povratku Boga Svjetlosti, pa zato neka cijeli narod odsad služi generalu velikoga kralja Karla i neka mu daje zatraženi tribut.

Azteki su poslušali kraljevu zapovijed, pa su Španjolci mjesecima nesmetano krstarili zemljom,

osnivajući kolonije i ubirući poreze za kralja Karla u obliku zlata i dragocjenosti. U tajnosti se pak širila pobuna u zemlji, čekajući samo povoljan čas, da izbije sa svom snagom, pošto je Cortez oskvrnuo ne samo posvećenu osobu kraljevu, nego je kao dobar kršćanin poduzeo oštre mjere protiv žrtvovanja ljudi u Azteka. I taj čas, koji su Indijanci željno očekivali, bio je blizu.

Povrijedjeni ponos i želja za osvetom u srcu državnoga namjesnika Velasqueza nije mirovala, pa je već bila na putu jedna ekspedicija, koja je trebala uapsiti i kazniti odmetnika. Velasquez je opremio osamnaest brodova sa osamdeset konja, osam stotina ljudi i sedamnaest topova, dakle sa znatno većom bojnom snagom nego ju je Cortez ikada imao. I najedared se opunomoćenik namjesnikov, kapetan Panfilo Narvaez, iskrcao na obali blizu Vera Cruza.

Pored opasnoga položaja, o kojemu je Cortez bio svijestan, ta je vijest djelovala na njega i njegove ljude poput groma iz vedroga neba. Najprije je pokušao, da se mirno nagodi s protivnikom. No Narvaez je poslane glasnike uapsio, ispitao ih o položaju, u kom se nalazi Cortez, te pozvao njegove podčinjene zapovjednike, i Indijance-saveznike, da predju k njemu, budući da je on, Narvaez, jedini po španjolskom kralju imenovani general i guverner.

Nenadani dolazak toga pretendenta ne samo da je Cortezu prijetio, da će mu uništiti sav njegov mukotrpni rad i sve plodove, nego je ozbiljno ugrožavao i one, mirnim putem stečene zemlje za španjolsku krunu. Ako se ti novi došljaci još slože s buntovnim Aztecima, onda je Cortez propao.

Tu je mogla pomoći samo brza odluka. Zapovjednik Vera Cruza nije se dao smesti dolaskom Narvaeza, nego je njegove poslanike okovao i poslao Cortezu. Pošto ih je Cortez ljubezno primio, oni su brzo postali njegovi ljudi, pa su ga izvijestili, da su mu i Narvaezovi vojnici skloni. Tu se nije

smjelo gubiti vremena. Cortez ostavi kralja Montezumu i u stanu nagomilano blago pod nadzorom svojih sto i pedeset ljudi u Mehiku, a sa ostatkom svojih ljudi, u svemu dvjesta i šezdeset Španjolaca i dvije tisuće Indijanaca, pošao u susret Narvaezu. Iznenada je, u noći, na njega navalio i zarobio ga. »Kad smo provalili«, pripovijeda Bernal Diaz — »bilo je tamno kao u rogu i padala je jaka kiša, pa se tek kasnije razvedrilo i mjesec zasjao; no baš je ta tama dolazila nama u prilog, budući da su za mrke noći letjele množine krijesnica, koje su Narvaezovi ljudi smatrali luntama za pripravljivanje musketâ, pa su zbog toga mislili, da je u nas vanredno velik broj pušaka i drugog vatrenog oružja«.

Uhvaćenoga kapetana i njegove prijatelje poslao je Cortez pod jakom pratnjom u Vera Cruz; svi ostali vojnici naprosto su prešli k njemu bez ikakovoga otpora, tako da je Cortez, osim dvojice svojih ljudi, koji su pali, raspolagao s vojskom, koja se povećala za osam stotina ljudi i osamdeset konja. Indijanci su stigli tek drugoga jutra; Cortez nije htio da ih pusti u boj, da ne vide poraz bijelaca i da tako ne probudi u njima sumnje o svojoj nesavladivosti. Nimbus, koji je u očima Indijanaca obavijao bijelce, kao neka nadzemaljska bića, već je i tako počeo pomalo iščezavati.

No jedva je Cortez sretno dovršio boj, kad iz Mehika stiže još nepovoljnija vijest. Zapovjednik tamošnje posade lakomislenom je strogošću prigodom indijanske svečanosti žrtvovanja dao poubijati šest stotina mladih otmenih Azteka, budući da su kovali urotu, da oslobode Montezumu. S tim je bio kraj indijanskoj strpljivosti: čitav se grad pobunio, pa su Indijanci opkolili malenu šačicu Španjolaca, koji se bez vanjske pomoći ne bi mogli dugo držati.

Cortez se žurno vratio u Mehiko. Taj, inače tako živahni grad, izgledao je kao da je izumro, pa tek što je Cortez nekako razmjestio i ukonačio

svoju vojsku u okolišnim palačama i svoj tabor utvrdio, započeo se boj.

Uz zaglušnu ratničku kriku poduzele su nepregledne mase Indijanaca navalu na španjolsku tvrdjavu, pa da Cortez nije imao topove, njega bi i njegovu četu smlavila očajna navala i srdžba indijanske nadmoći. Grudobrani i kućni zidovi stršili su strelicama i nabacanim kamenjem, a dvorišta palača bila su prekrivena gomilama kamenja. Azteki su bili dobri vojnici, koji nisu jurili u bitku bez reda i discipline. Njihova je vojska bila gotovo evropski podijeljena u satnije i bataljune, a bilo je i raznih stupnjeva časti. Prosti vojnici zaštićavali su se protiv lakših hitaca oklopima od pamuka; odličniji su nosili srebrne ili zlatne prsne oklope, a na glavi imali drvene, perima ukrašene kacige. Pored luka i strelice imali su mačeve, kijače i koplja, a inače su bili veliki i čvrsto gradjeni ljudi, s kojima se Evropljani ne bi mogli mjeriti, da nisu imali pušaka i topova.

Sutradan Cortez provali sa svojim strahovitim konjanicima, no crvenosmedji ljudski zid, koji je opkolio njegovu tvrdjavu, kao da je sve više rastao, iako su Indijanci u redovima bili obarani od puščanih i topovskih metaka; topnici nisu uopće trebali gadjati, nego su naprosto uperili topovska zjala i sipali vatru u gomile navalnika. Prezirući smrt, natiskivale su se nove gomile neprijatelja, a sa kućnih krovova osula se kiša teškoga kamenja na bijelce. Ništa nije koristilo, što je Cortez dao spaliti najbliže kuće, jer je drugih još previše bilo a vatra se nije mogla dalje širiti, pošto su je brzo ugasili, jer su imali dosta vode u susjednim jarugama.

Još su uvijek imali Španjolci u svojoj vlasti kralja Montezumu, pa pošto on nije učestvovao u gradskoj pobuni, oni su i dalje postupali s njim prijazno. No kada je Cortez uvidio, da će usred neprijatelja morati jadno svršiti zajedno sa svojom posadom, ne bude li imao živežnih namirnica i vode

za piće, nije mu preostalo ništa drugo, nego uzmak, pa je Montezuma trebao da stupi u pregovore. Izveli su ga na krov jedne kuće, da od svojih vlastitih podanika isposluje slobodan odlazak Španjolaca.

Kralj je medjutim izgubio sav svoj ugled pred narodom poradi nedostojnoga robovanja kod bijelaca tako, da su mu već izabrali brata nasljednikom. Pa kad je sada kao svrgnuti kralj, u potpunom sjaju svoje predjašnje časti, počeo ljudima govoriti o prijateljstvu Španjolaca i o njihovom naumljenom odlasku, počeli su ga grditi zbog kukavnosti i umjesto odgovora stadoše bacati na njega kamenje i strelice, tako da se srušio teško ranjen.

Kad se Montezuma osvijestio i kad mu je bilo jasno poniženje, što ga je doživio od svoga rodjenoga naroda, razderao je povoje sa svoje rane i tri dana kasnije bio je mrtav.

To je bilo 30. lipnja 1520. Cortez je poštovao kralja Aztekâ, koji je pao zbog njega. Po zarobljenim Indijancima poslao im je kraljevo mrtvo tijelo, da ga pokopaju prema njegovome dostojanstvu, što je i učinjeno. Iza smrti Montezumine nije bilo ničega više, što bi Indijance sklonulo da poštede neprijatelja, pa su se zakleli, da ne će prije položiti oružje, dok ne padne i posljednji Španjolac.

25. „Tužna noć."

Dva dana poslije Montezumine smrti bio je Cortez spreman za odlazak. Nestašica hrane i vode dosegla je već najviši stepen, a u neprestanim borbama za obranu tabora bile su španjolske čete gotovo uništene. Jednoga dana bilo ih je osamdeset ranjenih. Bili su već izbrojeni sati, kad će se posljednja šačica bojovnika morat predati ili se zajedno sa ranjenicima dati posmicati od Indijanaca. Od raspaljenih i krvožednih divljaka nije se mogla

očekivati nikakova milost. Oni su već izveli juriš na jedan dio španjolskih opkopa i osvojili kapelicu, koju su Španjolci uredili u nekadašnjem poganskom hramu, te su sa plosnatoga krova toga hrama gospodovali čitavim taborom bacajući odande strelice, koje su izvrsno gadjale. Ponude za mir i predloge za uzmak odbili su podrugljivim gestom; izjavili su, da doduše vide, koliki će od njih morat umrijeti, ali su čvrsto odlučili, da podju svi zajedno u smrt, ako samo mogu da tako unište sve omražene Španjolce. Neka se Cortez samo osvrne, pa će vidjeti, kako su sve ulice, svi trgovi i krovovi još uvijek krcati svjetine! Sve da i 25.000 palih Indijanaca otpadne na svakog pojedinog usmrćenog Španjolca, Španjolci će ipak prije svršiti!

Iako su dosad Španjolci pod svojim junačkim vodjom pokazali čuda od hrabrosti, uzmak iz Mehika ipak je jedno od najslavnijih, ali i najstrašnijih ratnih djela, što ih povijest uopće pozna. Samo je bio jedan izlazak iz grada, pošto su Indijanci razorili sve nasipe, koji vode na kopno osim jednoga, a ovaj je bio prosječen brojnim kanalima, preko kojih sada nije bilo mostova, jer su ih neprijatelji raskidali. Cortez nije imao nikakovih prevoznih sredstava, dok su jezerom plovili bezbrojni redovi brzih indijanskih čamaca.

Pošto je Cortez za cara Karla odredjeno zlato iz blaga Montezumina dao u pohranu najvjernijim Indijancima, smio si je svaki vojnik uzeti od toga blaga toliko, koliko je mislio da može sa sobom nositi, pa je mnogi od njih morao tu gramzljivost kasnije platiti životom, jer se unatoč zapovjednikovim opomenama preopteretio, tako da se nije mogao valjano braniti.

Tako su Španjolci u noći 1. srpnja 1520. ostavili svoju tvrdjavu u nutrašnjosti Mehika, svi do jednoga čvrsto odlučivši istrći se iz toga indijanskoga sklopa i po što po to dokopati se slobodne

zemlje. Cortez je prije toga dao istesati prenosive mostove, koji su mu dobro poslužili prigodom prelaza na prvome kanalu. Pošto je kiša lijevala kao iz kabla, konji su se oklizavali i omicali na svježe ostruganim balvanima, a osim toga su se od ratnoga urlanja neprijateljskoga, koji su bili zaposjeli nasip, konji poplašili, pa su jurnuli medju redove samih Španjolaca ili se stropoštali u vodu. Najzad se i most izvrnuo i svi popadali u kanal, koji je za čas bio pretrpan tjelesima konja i ljudi, pošto su nestrpljivi stražnji redovi neprestano potiskivali napred, ne znajući, zbog kiše i tame, što se dogadja na čelu vôda.

U divljem pobjedničkom slavlju jurili su Indijanci na svojim čamcima s obje strane, pa je u uskome vodenom rukavcu nastala očajna borba, tako da se zbog dubokoga mraka i guste kiše nije razaznavao prijatelj od neprijatelja. Ukliješteni medju vodom i talasima neprijateljskih četa, potiskivali su bezglavi Španjolci napred gazeći preko živoga mosta od ljudi u kanalu, da opet nagaze na nove vodene zapreke, koje su isto tako bile prenatrpane ljudskim tjelesima, dok su Indijanci sa svojim čamcima tražili nove žrtve. Svi su Španjolci mislili samo, kako će spasiti život, pa tko nije pao pod udarcima indijanskih kijača i kamenja, koga nisu pregazili rodjeni drugovi ili se utopio u krvlju obojenim valovima, toga su, kad se već plivajući dokopao kopna, dočekali neprijatelji, zarobili ga i sa sobom odveli kao dobro došlu žrtvu za svoje bogove, koji su već dugo žedjali za svježom krvi ljudskih srdaca. No Cortezu je usprkos svemu tomu pošlo za rukom, da sa pet konjanika i sto pješaka prepliva kanale i spasi se na čvrstom kopnu.

Kad su napokon prešli sve kanale, sabrao je Cortez sve preostale svoje ljude i smjestio ih u prvi red. »A ja sam«, tako veli u svome izvještaju — »sa tri-četiri konjanika i oko dvadeset pješaka, koji su imali još toliko srčanosti, da ostanu uz mene, bio kao zalaznica. Uz neprestanu borbu s Indijancima, probili smo se do grada Tlacuba, koji je bio s druge strane nasipa. Sam Bog znade, kolike sam imao podnijeti muke i svladati opasnosti. Svaki put, kad sam naišao na neprijatelja, posule su me strijele i kamenje. Budući da nam je s obje strane bila voda, ranjavali su nas, jer su oni sami bili u sigurnosti i bez straha. Oni, koji su izašli na kopno, brzo su opet poskakali u vodu, čim smo se mi pojavili, tako da nisu pretrpjeli veće štete. Oštro smo se borili sa predstražama kao i na krilima; no najžešće je bilo u zaledju, gdje je protiv nas izašlo cijelo stanovništvo grada.

»Stigavši u grad Tlacubu, zatekao sam sav svoj narod, šćućuren na jednom mjestu. Nitko nije znao, što bi. Zapovjedio sam im, da što brže krenu na otvoreno polje, dok se još ne sakupe Indijanci i ne zaposjednu kuće, jer bi nam sa krovova mogli nanijeti veliku štetu. Ljudi na prednjem krilu nisu znali, kuda bi. Zato sam od njih učinio zalaznice, a sam podjoh napred, dok ih nisam sve izveo iz grada. Na jednoj sam oranici stao i čekao ostale. Ondje sam se borio s Indijancima, dok nisu prošli svi moji ljudi i dok nisu pješaci zauzeli jedan brežuljak, na komu se nalazio toranj, što smo ga zaposjeli bez ikakovih gubitaka. Ja se nisam maknuo sa svoga mjesta, niti sam puštao protivnika napred, dok nije brežuljak bio zaposjednut.

»Samo Bog znade, kakovu smo ovdje prepatili muku i napor. Od dvadeset i četiri konja, koji su nam još preostali, nije bilo ni jednoga, koji bi mogao trčati, kao ni konjanika, koji bi mogao dići ruku, a još manje pješaka, koji nije bio ranjen ili koji bi još bio sposoban za boj. Stigavši do tornja, odmah smo se utvrdili. Neprijatelj nas je blokirao i čitavu noć podsijedao, tako da nismo imali ni časa mira«.

Ovaj strahoviti uzmak pod imenom »tužne noći«, krvavim je slovima zapisan na pločama po-

vijesti, te je još i poznoj unučadi kasnijih doseljenika dugo vremena ostao u užasnoj uspomeni. Od 1300 Španjolaca, te je noći ostalo 860 u rukama krvožednih Indijanaca, a svi, koji su Cortezu ostali vjerni, saveznički urodjenici i njegovi pratioci, medju kojima sin i dvije kćeri Montezumine, naprosto su smlavljeni. Sve zlato i dragocjenosti, pa i sami topovi, svega je toga nestalo netragom. Kod Popotla, pod jednim cedrovim stablom, održao je Cortez smotru nad ostatcima svoje ponosne vojske, koja je još prije nekoliko dana propisivala zakone moćnome kraljestvu Aztekâ.

Iz Tlacube pošao je Cortez pod vodstvom jednoga vjernoga Tlascalanca prama sjeveru, te je 7. srpnja stigao do dviju glasovitih piramida u Tlotihuacanu — »stanovâ bogova« — najstarijih gradjevnih spomenika Mehika, koji su donekle još i do danas sačuvani. Indijanci su im bili neprestano za petama i sutradan, kad se Cortez odmarao kod grada Otumbe, bio je i sam teško ranjen sa dva bačena kamena. No on nije klonuo, nego je kao i dotle ostao na čelu svoje jadne čete, koja otkako su otišli iz glavnoga grada, nije ni okusila druge hrane, do kuhanoga ili pečenoga kukuruza i to u najmanjim obrocima, ili trave i korenja, što su ga vojnici ponalazili na pećinama.

Iza grada Otumbe bila se slegla indijanska vojska od 200.000 ljudi protiv izmorenih jadnika, opkolivši ih sa svih strana. Sada je sam Cortez počeo sumnjati u mogućnost spasa, ali je prezirući smrt i goneći napred sokolio svoje iznurene ljude ponosnim poklikom: »Danas još nije dan, kad treba da budemo pobijedjeni!« U času najveće nevolje, spasio je Španjolce od sigurne smrti smion pothvat jednoga od njihovih glavnih ljudi.

Vitez Juan Salamanca opazio je, dok je svuda unaokolo bjesnio boj, kako se usred vreve ponosno vijori neprijateljska zastava; brzo je sabrao oko sebe nekoliko konjanika i s njima probio neprijateljske redove, obarajući i gazeći neprijatelja u snažnom naletu; oteo je barjaktaru zastavu i usmrtio odličnoga Kazika, koji je nosio stijeg. To junaštvo zapanjilo je indijanske rulje, jer je pad vojskovodje bio znak za bijeg i tako se, dok bi dlanom udario, raspao živi oklop, koji je prijetio šačici Cortezovih ljudi i njemu samomu, da će ih zagušiti.

Pošto su se nekoliko dana bez boja odmarali, konačno su stigli u pokrajinu Tlascala, gdje su ih indijanski saveznici u nepokolebljivoj vjernosti na granici dočekali i najspremnije ih primili. Ondje je odredjen odmor, pa su svi ranjenici, a osobito Cortez, čije se stanje jako pogoršalo, njegovani i liječeni, tako da je uz povraćenu snagu hrabra četa Corteza bila opet spremna za nova bojna djela.

26. Razorenje Mehika.

Cortez je u svom drugom izvještaju na španjolsku vladu, javljajući o svom velikom porazu i o nesretnom uzmaku iz Mehika, dodao još jednu malo utješnu vijest: da je nasljednik i brat Montezumin svim svojim vazalima oprostio tribut pod uvjetom, ako se izjave pripravnima, da nastave neumoljiv rat protiv svih stranih upadača. Usprkos tomu smioni je Aleksandar Novoga Svijeta zaključio svoj list na cara Karla V. s izjavom, da je otkrivenim i donekle osvojenim zemljama dao ime »Nova Španija Velikoga oceana«, i to poradi »velike sličnosti sa Španijom, kako u plodovitosti, tako i u veličini, pače i u hladnoći i mnogim drugim stvarima, koje se u obje zemlje mogu uporediti«. Njegova energija i poduzetnost nisu još bile iscrpene, pa nije ni na čas pomišljao, da tu zemlju zlata prepusti njezinim prastanovnicima.

Samo da ga daleki car konačno potvrdi guvernerom Nove Španije! Ali kod kuće u Madridu sjedili

su ljudi od pera i sudili uzurpatoru i izdajniku, pa je već 11. aprila 1521. španjolski veliki kancelar Fonseca, osobiti prijatelj Cortezova neprijatelja, državnog namjesnika Velasqueza, potpisao uhidbenu zapovijed protiv osvajača Mehika. Ali Cortezovi pristaše nisu dozvolili poslaniku španjolske krune ni da se iskrca, nego ga prisilili, da uz izvjesnu odštetu izruči bojnu opremu i oružje, pa ga iza toga poslaše Velasquezu na Kubu. Ovaj se nemalo začudio neočekivanome gostu i njegovom izvještaju, jer je još nedavno svome glavnom pouzdaniku, Narvaezu, za koga je mislio, da je već odavna gospodar zemlje i da je ukrotio Corteza, poslao pomoćnu vojsku. I ove su čete nakon kratkih pregovora prešle Cortezu, pa je tako i opet bila na okupu jedna prilična vojska, koja je imala da osveti pretrpljeni poraz i da nanovo osvoji glavni grad Mehiko.

Cortez je ponajprije podupr'o svoje vjerne indijanske saveznike iz Tlascale i Cempoalle protiv vojske Aztekâ, osvojio nanovo zemlju izmedju Popocatepetla i Citlatepetla, te podložio ili se sprijateljio sa svim okolišnim indijanskim knezovima. Iza toga je u Tlascali počeo graditi trinaest brodova, da uzmogne i na vodi biti takmac Mehikancima. Pojačavši svoju preostalu vojsku sa 130 ljudi od ekspedicije, koja se u to doba iskrcala u Mehikanskom zalivu, raspolagao je sada sa 40 konjanika, 550 pješaka, 80 manjih i 8 velikih topova i sa 100.000 Indijanaca, koji su se nadali, da će uništenjem Mehika, izvojštiti neovisnost, krenuo je na drugi dan Božića god. 1520. drugi put na razbojište »tužne noći«.

Da mu čete ne postradaju prije reda od zasjeda i iznenadnih napadaja, odabrao je najstrmiji i najnepristupačniji put prema visoravni Mehika. Oprezni neprijatelj ubrzo je i taj put uredio za obranu. Preko puta su povaljali golema stabla od jelâ i cipresa, a u zemlju pozabijali šiljate kolce.

Cortez je napredovao uz najveće teškoće. »Pretuirvši medjutim pola sata«, veli on u svome izvještaju — »prohtjelo se Bogu, da smo došli u visine, gdje sam mogao zastati i sačekati svoje ostale ljude. Kad su stigli, svima sam rekao, neka zahvale Gospodinu Bogu, koji nas je dosad štitio i dovde doveo, otkuda smo mogli pregledati čitavu pokrajinu Mehika sa svim lagunama. Iako smo uživali, kad smo ga ugledali, ipak nas je podišla tuga, kad smo se sjetili gubitaka, koje smo ovdje pretrpjeli. Zakleli smo se, da ne ćemo odavde otići, dok ne pobijedimo, makar svi do jednoga izginuli! S tim zaključkom krenuli smo veselo napred, kao da idemo u svatove«.

Cortez je najprije krenuo protiv grada Tezcuco, gdje su mu Kazici već na prvom njegovom pohodu nanijeli mnogo zla. Sa svih okolišnih brda sazivali su signali od plamenova Indijance u boj, pa je Cortez bio spreman na žestok otpor. S tim više se začudio, kad su četiri Indijanca iz Tezcuca došli pred njega sa zlatnom zastavom mira, uvjeravajući ga o vazalskoj vjernosti svoga kneza i ponudivši mu, da se njegove čete utabore u njihovome gradu. Na prijašnje neprijateljstvo nagnali su ih samo Mehikanci.

Uoči nove godine ušao je Cortez u Tezcuco, ali je brzo razabrao, da je ponudjena predaja grada prosta ratna varka. Indijanci su htjeli dobiti samo što više vremena, da uzmognu pokupiti sve, što su imali od svoje imovine i pobjeći u gore ili u prestolnicu Mehiko. I poglavica grada je umaknuo. Cortez se medjutim lijepo udomio u opustjelom gradu, koji je brižljivo utvrdio i odabrao glavnim stanom za svoje daljnje pothvate.

Za gradnju trinaest brodova, bez kojih se Cortez nije usudio obsijedati grad Mehiko, trebalo je nekoliko mjeseci vremena, koje je vrijeme Cortez upotrebio na to, da obidje čitavu obalu jezera i tako prouči područje i položaj glavnoga grada sa svim

lagunama, da zapamti sve ulaze i izlaze i tako dobro promisli sve mogućnosti za navalu. Osim toga je pokušao na daleko i široko pročistiti zemlju od neprijatelja. Susjedne savezničke gradove Mehika osvojio je i uništio, ako se urodjenici nisu htjeli predati, a Kazici pokrstiti i postati njegovi saveznici. Usto se je Cortez pobrinuo i za to, da put u Vera Cruz bude slobodan i čist od neprijatelja, da mu u slučaju nevolje uzmogne odande stići pomoć.

Pročišćavanje zemlje iziskivalo je dan za danom najtvrdokornije borbe s urodjenicima, koji su svojom hrabrošću i lukavošću znali da se brane od stranih upadača. Zamalo te su Španjolci prigodom jurišanja na grad Iztapalapa doživjeli istu sudbinu, kao i one nezaboravljene »tužne noći«. I taj je grad od veće česti bio izgradjen na lagunama, na rubu jezera u Tezcucu, samo dva sata vodom daleko od Mehika, pa su njegovi branitelji namamili neprijatelje u krajnje dijelove grada, koji su zadirali duboko u samo jezero, pa da onda iza njih jednostavno provale već potkopane nasipe i tako ih ulove kao u kakovoj mišolovci. Posred žestokoga boja prozreo je Cortez neprijateljsku namjeru, pa se smjesta okrenuo i u posljednji čas izmaknuo propasti, izgubivši tek nekoliko Indijanaca i sav plijen, što ga je ostavio u gradu. »Uvjeravam Vaše Veličanstvo«, veli on u svome izvještaju na kralja Karla — »da nismo još istu večer prešli preko vode ili da smo makar tri sata samo oklijevali, ne bi se ni jedan od nas mogao spasiti; bili bi sasvim opkoljeni vodom, ne imajući nikakova izlaza!« U bojevima o grad Xochimilco srušio se pod njim konj od umora posred neprijateljskoga okršaja i da mu nije priskočio u pomoć jedan Indijanac iz Tlascala, bio bi vojskovodja podlegao nadmoći neprijatelja.

Cortez je morao biti na oprezu i protiv neprijatelja u vlastitoj vojsci, budući da je medju njima još uvijek bilo pristaša državnoga namjesnika Velasqueza, koji su pokušavali pobuniti vojnike i pod

izgledom skoroga povratka u domovinu posijati u njihovim redovima nezadovoljstvo, nagovarajući ih na nevjerstvo i kujući urotu protiv Corteza i njegovih najvjernijih časnika. Pošto je Cortez još za vremena ušao u trag uroti, dao je smaknuti glavne kolovodje i tako razbio njihovu nakanu.

I spram neprijatelja bio je Cortez čovjek sklon popuštanju, pa nije njegova krivnja, što je taj drugi pohod na Mehiko obilježen rijekama krvi. Mehikanci su u tim pripremnim bojevima izdašno, na kopnu i vodi, podupirali stanovništvo oko jezera, pa su Španjolci u tim okršajima češće dolazili u blizinu glavnoga grada boreći se sa pobjednicima »tužne noći«, koji su još nosili ugrabljene španjolske mačeve, praveći ruglo od svih mirovnih ponuda.

»Dodjite samo u naš grad!« dovikivali su Cortezu i njegovim ljudima — »da si prikratimo dosadu! Što mislite, da je ovdje drugi Montezuma, koji bi sve činio, što vama srce zaželi?«

Kad im se Cortez zaprijetio, da će ih izgladnjeti, počeli su se na njega nabacivati kolačima od kukuruznoga brašna i vikati:

»Evo, uzmite i najedite se, ako ste gladni! Mi smo siti! Podje li dalje tako, požderat ćemo još i vas i one ljude iz Tlascale!«

No još je više Španjolce ogorčio grozni pogled na ono, što ih je čekalo u hramovima osvojenih mjesta. Pred kipovima kumirâ s užasom su vidjeli preostatke svojih bojnih drugova, koji su na nesretnom uzmaku »tužne noći« ondje ostali i živi pali u ruke Azteka, koji su ih žrtvovali svojim kumirima. Tko bi onda španjolskim ratnicima mogao zamjeriti, ako su se u žestini borbe osvećivali za svoje umorene drugove? Često se u Cortezu probudio »samilosni osjećaj, da nije sve poubijao i razorio«. Gdje je ozbiljnost položaja zahtijevala, štedio je mjesta, ako su se stanovnici pokorili i pokajali za sve, što je ranije bilo, pa im je dozvolio, da se vrate svojim kućama.

Premda je još i mogao obuzdavati svoje vlastite ljude, ipak nije imao nikakove vlasti nad svojim indijanskim saveznicima, koji u grozotama i krvožednosti nisu zaostajali za Aztekima, ako je htio da ih zadrži u prijateljstvu i da ih ne izgubi, da mu ne postanu neprijatelji. Oni su i pošli za to, da unište i iskorene omražene Azteke, pa nisu poznavali nikakove milosti u pljački i ubijanju; oni su zahtijevali robove, plijen i živežne namirnice za tisuće svojih ratnika, što im je Cortez morao dozvoliti, makar mu se okretalo srce u grudima pred onim nečuvenim ljudskim žrtvama. Jednoć je — kako sâm pripovijeda — učinjen tako krvav pokolj, da je jedan mali potok preko jednoga sata bio tako okrvavljen, da vojnici nisu mogli iz njega piti, iako su bili strahovito žedni. A prigodom razorenja Mehika čitamo u izvještaju vojskovodje i ovo: »Naši dobri prijatelji imali su danas slasnu večeru; pale neprijatelje isjekli su u sitne komadiće i sa sobom ih ponijeli, da ih pojedu«. Tako je pobožni ratni zov Španjolaca češće urodio grozotama, od kojih se kršćanska srca moraju skameniti.

Medjutim su u Tlascalu bili dovršeni brodovi, te su pojedine drvene i željezne dijelove prenosili na plećima 8000 Indijanaca, idući osamnaest sati do Tezcuca. Od početka do kraja bila je povorka duga puna dva sata, a sa obje strane povorke bili su odjeli španjolskih četa i goleme vojne mase sprijateljenih Indijanaca kao zaštita. Četvrti dan ušla je povorka uz svirku i bubnjeve svečano u grad Tezcuco, gdje je Cortez uz svoju pomoćnu indijansku vojsku izgradio jedan kanal sve do jezera. Na tom kanalu sastavljeni su i sklopljeni brodovi, a 28. travnja 1521. godine pušteni su u vodu na začudjenje i užas neprijateljskih crvenokožaca. Sada se mogla započeti opsada Mehika.

Cortez je ponajprije, uz žestoke bojeve s Aztekima, dao prerezati njihov vodovod, koji je iz gorskih izvora u drvenim cijevima proveden u grad,

našto je, preuzevši vrhovno zapovjedništvo nad brodovljem, izvojštio sjajnu pobjedu nad flotom čamaca aztečkih. »Iznenada«, tako sâm pripovijeda — »sabrala se vrlo velika flota od čamaca, koja je imala na nas navaliti i ispitati, što upravo snujem s tim svojim splavima. Prema našemu računu moglo je biti preko pet stotina čamaca. Kad sam razabrao, da plove pravo na nas, brzo sam se ukrcao sa svojim ljudima, koji su bili izašli na jedan brežuljak. Zapovjedio sam kapetanima svojih splavi, da se ne miču, tako da neprijatelji prvi navale na nas i misle, da se mi ne usudjujemo od straha krenuti na njih. U udaljenosti od dva puškometa oni su stali i ostali mirni. Mnogo sam želio, da se ovaj naš prvi sukob svrši s odlučnom pobjedom, da neprijatelje uhvati što veći strah pred nama, budući da je u tome upravo bio ključ čitavoga rata.

»Uto se svidjelo Gospodinu Bogu, dok smo tako jedni druge gledali, te je poslao za navalu veoma povoljan vjetar s kopna. U tom trenu zapovjedio sam kapetanima, da jurnu medju čamce i da ih ne prestanu goniti, dok ne budu opet zatvoreni u Mehiku. Vjetar je bio vrlo dobar, pa smo probili sredinu, uništili im brojne čamce, usmrtili i potopili množinu neprijatelja. Na svijetu nije bilo važnijega momenta. Progon se nastavio tri sata daleko, dok se čamci nisu opet našli u sigurnosti iza zgradâ u svojemu gradu. Tako se svidjelo Gospodinu Bogu, te nam je dao veću i ljepšu pobjedu, nego što smo se usudili moliti i željeti«.

Iza toga je Cortezu pošlo za rukom, da se dokopa glavnoga nasipa u predgradju Xolucu, pa se odande imala poduzeti navala na glavni grad. Svaki korak zemljišta morao se oteti od neprijatelja, koji se očajno borio, ali su se Španjolci svake večeri morali vraćati u svoj glavni stan, budući da u tami nisu imali nikakove zaštite na nasipu. No svakoga jutra našli su sve vodene kanale, koji su presijecali nasip, a koje su oni dan prije zasuli kamenjem od

porušenih kuća, opet otvorene i očišćene: na tisuće smedjih aztečkih ruku ispraznilo je tokom noći sve te grabe i iskopalo još mnogo novih, što god su se Španjolci više približavali gradu. I koliko god je neprijatelja od oružja Španjolaca ili njihovih saveznika palo ili našlo smrt u jezeru, sve više su nicali iz zemlje, tako da su Španjolci često nemoćno klonuli i pustili oružje iz ruke. Jedino ih je željezna energija vojskovodje držala na okupu u tom na oko beskorisnom hrvanju.

U Mehiku je nakon vladavine od četiri mjeseca preminuo i Montezumin brat, a naslijedio ga je sinovac, posljednji vladar, star dvadeset i pet godina, Guatemotzin, koji je s neobičnom hrabrošću i junaštvom branio svoj grad i prestolje. U njegovoj se osobi još jednoć obnovila sva smionost i hrabrost kraljevskoga plemena Aztekâ. Pojedine dijelove grada učvrstio je što se jače dalo, a narod podsticao na najogorčeniji otpor. Na svaki poziv predaje odgovorio je sa još žešćom navalom, pa i onda, kad je zbog gladi bila već zapečaćena sudbina Mehika, ponosno je od sebe odbio svaki pokušaj mirovnih pregovora. Radije smrt i propast čitavoga naroda, negoli milost od omraženih Španjolaca! Jednoga zarobljenoga Kazika, koga je Cortez poslao s mirovnom ponudom, žrtvovali su uz grozne muke svojim kumirima, a ista je smrt zadesila na najgornjemu dijelu hrama, na očigled svih drugova, svakoga onoga Španjolca, koji bi dopao u ruke poživinčenih Azteka.

Cortez bi rado poštedio taj lijepi grad. No svaka je kuća bila jedna neprijateljska utvrda, koja je iziskivala ljudskih žrtava, dok se osvoji, pa najzad nije ništa drugo preostalo, nego kuće jednu za drugom sravniti sa zemljom. Tako su ostale samo ruševine od toga veličajnoga grada s prekrasnim palačama, vrtovima i neizmjernim dragocjenostima.

Već je sedamdeset i pet dana trajala opsada; trg i veći dio grada bio je već odavna u rukama

osvojiteljâ, ali se još uvijek vodila odlučna bitka o veliki hram Boga Rata, gdje se kralj sa svojim, za oružje sposobnim ljudima, ušančio — kad al Cortezu podje za rukom da uhvati kralja, koji je pokušao u čamcu pobjeći preko jezera, i s time je bila odlučena pobjeda Španjolaca.

Doveden pred Corteza, izjavio je Guatemotzin, da je sve učinio, što mu je bila dužnost, da obrani sebe i svoj narod; sada može njegov pobjedonosni protivnik s njime učiniti, štogod ga je volja. »Zatim je«, nastavlja Cortez — »stavio ruku na bodež, što sam ga ja nosio i rekao mi, neka ga probodem i usmrtim. Ja sam ga medjutim osokolio, neka se ničega ne plaši... Čim je on pao u naše zarobljeništvo, prestao je i rat. Bio je baš utorak, dan sv. Hipolita, 13. kolovoza 1521., kad se gospodinu Bogu svidjelo, da ga dovrši«.

Padom Mehika bila je moć Azteka sasvim uništena, a divna metropola stare indijanske kulture u Sjevernoj Americi zauvijek razorena. No Cortez nije bio samo osvajač i uništavač, nego i kolonizator i unapredjivač podložene zemlje. S najvećom obzirnošću odmah je pristupio ponovnoj izgradnji grada, brojne su grabe zasuli, ulice proširili, a jedinu glavnu ulicu ostavili onako, kako je i bila. Gdje se nekada razlijegao smrtni krik kumirskih žrtava, ozvanjala su sada svečana zvona kršćanske crkve. Već nekoliko godina kasnije nastanilo se u Mehiku dvjesta španjolskih porodica, a Cortez je bio od kralja potvrdjen državnim namjesnikom i generalnim kapetanom Nove Španije.

Ali je i njega zadesila Kolumbova sudbina. God. 1528. morao se vratiti u Španiju, da se opravda od optužbe svojih neprijatelja, pa nikada više nije dobio natrag upravu zemlje. Jedino su mu dozvolili, da smije činiti još daljnja otkrića i voditi osvajalačke vojne, pa je takovom jednom prigodom obreo god. 1536. morski zaliv u Kaliforniji. Četiri godine kasnije opet je morao osobno doći pred kralja

Karla V., da razbije intrige svojih neprijatelja. No napori su mu bili uzaludni, pa pošto je u tim natezanjima protratio šest godina, zaključio je, da zauvijek ostavi svoju nezahvalnu domovinu. Uto je obolio u Sevilli i preminuo u jednom susjednom selu dne 2. prosinca 1547.

27. Car Maksimilijan od Mehika.

Gotovo puna tri stoljeća ostao je Mehiko, što ga je Cortez osvojio, najdragocjenija kolonija španjolske krune i usprkos mnogim pobunama protiv nasilja i gramzljivosti španjolskih potkraljeva, vazda im je polazilo za rukom, da se održe u nekadašnjoj Montezuminoj državi. Krvavu religiju Azteka pobjedonosno je potisnulo kršćanstvo, ali je s njom nestalo i hrabrih te sposobnih indijanskih plemena, koja su nekada izdašno napučivala visoravan Anahuaca, provodeći, prema svome shvaćanju, sretan život. Sve pomalo potiskivali su ih u nepristupačne jazbine prašuma i gora, pa su španjolski običaji i način života preotimali sve veći mah. Većina Indijanaca dala se krstiti od katoličkih misionara; španjolski naseljenici preuzeli su obradjivanje i iskorišćavanje zemlje, a pored Evropljanâ, koji su se ondje rodili, takozvanih »kreola«, niknula je nova mješavina ljudstva, koja se vijekovima tako proširila, da je danas Mehiko preko polovice država melezâ. U melezima se osobito razviše ne prednosti, nego griješke latinske i mehičke rase, tako da je Mehiko, počevši od devetnaestoga vijeka, postao jedan revolucionarni vulkan, gdje su stanovnici morali neprestano računati s nenadanim provalama razornih elemenata. Možda na cijeloj zemlji nije bilo kraja, gdje bi se ljudi s takovom tvrdokornošću nemilosrdno medjusobno kasapili u gradjanskim ratovima.

Otkako su se pak Udružene Države Sjeverne Amerike odcijepile od matere zemlje Engleske, počelo se kolebati i španjolsko gospodstvo u Srednjoj Americi, a godine 1824. poveli su se Mehikanci za primjerom svojih sjevernih susjeda: proglasili su republiku, te su po uzoru Udruženih Država donijeli nov ustav i protjerali Španjolce iz zemlje U prosincu god. 1823. objavile su Udružene Države »Monroevu doktrinu«, koja je dobro došla i Mehikancima. Ta za današnju i buduću svjetsku politiku vanredno važna, od predsjednika Monroa izdana objava, kaže kratko i jezgrovito, da se odsele nikoja evropska vlast nema prava miješati u unutrašnje prilike američkih država, pa su prema tomu prestala ona lijepa vremena, kad su bogate krajeve sjeverne i južne Amerike važile kao dobar plijen poduzetnih konkvistadora. »Amerika Amerikancima!« glasi današnja formula.

Vanrednu dalekosežnost te objave upoznale su evropske velike sile tek po jednom dogadjaju, koji je jedna od najtužnijih epizoda moderne povijesti.

Sredinom devetnaestoga stoljeća postigli su vrhunac zapletaji i nemiri u Mehiku. Crkvena i liberalna stranka ogorčeno su se borile, pobjedjujući sad jedna, sad druga, tako da je često bilo veoma teško reći, tko je od njih imao zakonitiju vladu. Godine 1854. bilo je ništa manje nego četiri pretedenta za predsjedničku čast, koje su izdizale njihove stranke i svi su se mogli pozivati na glasove naroda ili se osloniti na junaštva soldateske, sastavljene od štokakvih razbojničkih družina. Godine 1857. digla je liberalna stranka na predsjedničku čast Indijanca Juareza, čovjeka umnoga i vanredno energičnoga i tvrdokornoga, a ujedno i bezobzirnog i groznog, koga su Udružene Države priznale pravim predsjednikom. Svećenička stranka imala je dosta razloga, da se bori protiv te vladavine, budući da je Juarez ne samo proklamirao slobodu vjeroispo-

vijesti, nego je dokinuo i sve samostane, te crkvenu imovinu proglasio narodnim dobrom. Godine 1861. imenovao ga je kongres mehikanske republike diktatorom, a on je iskoristio tu moć tako, da je na dvije godine odgodio sve ugovorom vezane plateže, koje je Mehiko dugovao vanjskim vjerovnicima.

Za vrijeme tih unutrašnjih borba, dašto da je posve mirovala trgovina i promet; gerilske čete krstarile su zemljom, pa su na dnevnom redu bila razbojstva i umorstva. Inostranci su bili izvrženi najsramnijoj pljački i iznudjivanju, pa je evropskim državama palo u neotklonivu dužnost, da se zauzmu za svoje podanike, kojima je u Mehiku bio ugrožen i život i sva imovina.

U jeseni god. 1861. zaključile su dakle Španjolska, Engleska i Francuska savez, da oružjem prisile Mehiko na platež dugova i da pripomognu svojim podanicima, da dodju do svojih prava. Engleska i Španjolska brzo su se povukle od toga zajedničkoga pothvata, pa su tako ondje ostale samo francuske čete. Častoljublju francuskoga cara Napoleona III. bio je poželjan ovakav preokret; njegov je cilj bio očit, da u središnjoj Americi uhvati čvrsto tlo i da, kako se sâm izražavao, pripomogne latinskoj rasi do premoći. Tako je došao na misao, da u Mehiku osnuje monarhiju, koja će biti ovisna o Francuskoj, a budućim carem odabrao je jednoga austrijskoga nadvojvodu, brata Franje Josipa, cara austrijskoga. Uz pomoć francuskih bajuneta odredilo se u dijelovima Mehika, što su ih bili zaposjeli Francuzi, takozvano pučko glasovanje, koje se, dakako, izjavilo za monarhiju, budući da se nije ni dozvolilo glasovanje za republiku, pa se u ljetu 1863. nadvojvodi Maksimilijanu austrijskom ponudila nova carska kruna.

Maksimilijan je bio mlad i darovit knez, koji je stekao zasluga za mornaricu svoje domovine, a u to doba je na svom krasnom dvoru Miramar kod Trsta kao guverner provodio misaoni život, koji

ipak nije posve zadovoljavao njegove sujete. Uto mu se odjednoć nametnula zadaća, u svakom pogledu dostojna jednoga rodjenoga vladaoca. Valjalo je jedan anarhistički kaos pretvorili u uredjenu državu i bogatu zemlju, koja je krvarila u gradjanskim ratovima, privesti miru i novome procvatu! Kako zamamna zadaća za jednoga idealnoga kneza. Njegova mlada supruga Charlotta, kći belgijskoga kralja Leopolda, bojala se tih pustolovnih osnova. No zar mehikanski narod nije sam dao oduška svojoj volji, pa zar da se on ne odazove tome pozivu? Bijedni knez nije ni slutio, kako se provelo glasanje i da velik dio Mehikanaca ne će ni da znade o novom katoličkom Veličanstvu. On je povjerovao uvjeravanjima Napoleonovim, pa je primio ponudjenu mu krunu i 28. maja 1864., kao drugi Cortez, iskrcao se u Vera Cruzu. Dne 12. lipnja ušao je u glavni grad Mehiko, koji je već godinu dana bio u rukama Francuza, a da usprkos niza krvavih okršaja nije bila uništena republikanska vojska. Predsjednik Juarez zadržavao se sakriven negdje kod Indijanaca, a oko njegovih generala kupile su se neprestano nove čete, dokaz, da nisu uzmanjkali odlučni pristaše Republike.

Napoleonov je račun bio pogrešan. On nije promislio, kako će se spram njegovih mehikanskih osnova držati Udružene Države sa svojom Monroevom doktrinom. Vlada u Washingtonu priznala je Jaureza zakonitim predsjednikom, pa iako je bila veoma zainteresirana na umirenju Mehika, ipak je izričito otklonila zajedničko sudjelovanje sa one tri evropske vlasti. U isto vrijeme bile su Udružene Države previše zaokupljene gradjanskim ratom, pa je Napoleon računao, da će, dok se ovaj ne svrši, sretno provesti svoju mehikansku pustolovinu. No u tomu se prevario, jer kad je vlada Unije, nakon mira god. 1865., opet dobila slobodne ruke, počela je raditi na tomu, da odstrani nepoćudno carstvo

na svojim južnim granicama, koje nije nikako pristajalo u organizam Sjeverne Amerike. Za kratko vrijeme imao je Napoleon da se odluči: ili rat s Udruženim Državama u prilog jedne strane zemlje — ili uzmak iz Mehika i odricanje od svakoga utjecaja na njegov politički razvitak.

Napoleon je bio dosta razborit, da odabere miran izlaz, pa je naložio svojim četama, da se ukrcaju za put u Evropu i već 5. veljače 1857. otišle su posljednje francuske kolone iz Mehika, iako su bile ugovorom obvezane Maksimilijanu, da će još najmanje tri godine podupirati mladu carevinu. Bazaine nije čak smatrao potrebnim ni da o svojoj odluci obavijesti cara Maksimilijana, nego ga je prepustio samom sebi sa njegovih tisuću momaka, iako 200.000 stanovnika u Mehiku nisu svi bili prijatelji crkvene i carske stranke, a gradom su se neprestano vrzle gerilske rulje, koje su se lako mogle zaskočiti, da se samo malo bolje na to pazilo. A kakove su bile čete, kojima je bila prepuštena budućnost carstva? Sav talog narodni našao se na okupu: prosjaci i klatež, koje su noći po cestama lasom ulovili, otupjeli i apatični potomci staroga, hrabroga naroda Azteka, koji su vrebali svaki čas, da pobjegnu. Tko je u kakovom okršaju zarobljen, taj bi bez premišljavanja stupio u neprijateljsku vojsku; na nijednoj strani nije bilo ni govora o vojničkoj časti.

Još gore nego to tužno stanje carske vojske bilo je to, što su na sebe navukli sav gnjev, koji se osobito kod republikanaca sabrao protiv samovoljnog francuskoga gospodarenja, a naročito poradi Bazainove odredbe, da u buduće ne smije biti zarobljenika, nego da se svaki zarobljenik po ratnom pravu ima ustrijeliti. Ta nesretna odredba pokopala je i ono malo popularnosti, što ju je car Maksimilijan stekao svojim značajem i pravednošću.

Zašto se dakle car nije priključio francuskim četama na odlasku? Nedoličan nastup Bazainov nije

mu dozvoljavao, da se stavi pod njegovu zaštitu. Neizmjerno častoljublje kasnijega kapitulanta pred Metzom, zanosilo se mišlju, da se sam okruni carskom krunom mehičkom. Promjenljiva ratna sreća pomrsila je njegove osnove, pa kad je primio Napoleonovu zapovijed za odlazak, mislio je: neka s njime iščezne i mehičko carstvo. Bazaine je htio, da ga prisili, neka položi carsku krunu, pače se nije žacao ponuditi generalu Porfiriju Diazu carevo izručenje. Ponosni Mehikanac otklonio je tu nedostojnu i zasjedničku ponudu. Prigodom svoga odlaska nagovorio je još francuske i belgijske časnike iz careve vojske, da se takodjer vrate u domovinu.

Tako je Maksimilijan sam sebi onemogućio povratak i spas. Sa šačicom još preostalih vjernih vojnika i sa generalima Miramonom i Mejiom, došao je 19. veljače 1867. u gorski grad Queretaro, gdje mu je pučanstvo ostalo vjerno do posljednjega časa. Maksimilijanova supruga Charlotta vratila se u Evropu još u ljetu 1866., da kod sprijateljenih država traži pomoć za ugroženi položaj svoga supruga.

Ovdje u Queretaru trebalo je da dodje do odlučne bitke s neprijateljem. No umjesto da su posebice navalili na republikanske čete, dok su se sakupljale, čekao je car na savjet neodlučnoga generala Miramona tako dugo, dok nije neprijateljski general Escobedo, bivši gonič mula, sam prešao u navalu. Prepustili su čak i to, da zaposjednu i učvrste okolišna brda, pa se je kasnije uz krvave gubitke moralo jurišati na pojedine točke, s kojih su neprijateljski topovi vladali gradom.

Maksimilijan je ubrzo uvidio, da se ne će moći održati, ako ne dobije pomoći. Zato je poslao svoga generala Marqueza u Mehiko, da ondje sakupi novu vojsku i za četrnaest dana dodje u pomoć gradu. No general je pogazio svoju riječ i nije se više vratio!

*

Deset nedjelja trajala je opsada Queretara, pa je za to vrijeme malena carska vojska počinila čudesa od junaštva protiv brojem nadmoćnoga neprijatelja. Car Maksimilijan je još uvijek slušao savjete svoga inače hrabroga generala Miramona, koji nikako nije mogao doći do odluke, niti je umio izrabiti uspjehe, što ih je izvojštila carska vojska. Kad je konačno u Queretaru izbio najveći i najjači neprijatelj, glad, nije više ništa drugo preostalo, osim predaje grada ili da se probije kroz neprijateljske redove.

Na nagovor ostalih generala car se napokon odluči. Zorom 15. svibnja imalo se provaliti, ali još prije nego što je car o svanuću dana ustao, našao se u njegovoj vojsci izdajnik, pukovnik Lopez, koji je neprijatelja u grad doveo i tako se sve srušilo! Sa svojim posljednjim vjernima borio se car na brežuljku Cerro de Campaña. Kad su neprijateljski topovi počeli sa svih strana sipati vatru na njegove opkope, Maksimilijan je, da spasi svoje ljude, predao neprijatelju svoj mač. Iako je vazda stajao u prvim bojnim redovima, nije mu bilo sudjeno, da kao junak padne na bojištu.

Ipak republikancima možda ne bi bilo nepravo, da je car pobjegao iz Queretara. Pače je izdajnik Lopez, kad je neprijatelj prodr'o u grad, sâm doveo jednoga konja caru, a i za vrijeme njegova zarobljeništva svaki čas se našao po koji časnik ili zapovjednik neprijateljske vojske, koji su bili spremni uz dobru plaću pomoći caru da pobjegne.

Maksimilijan, koji je od prevelikih napora duge borbe i gadjenja nad zarobljeničkom hranom obolio, nikako nije mogao da dodje do konačne odluke. Kad je prigodom prvoga ličnoga susretaja s generalom Escobedom molio za život svojih generala i časnika, odgovoreno mu je, da će se s njima postupati kao s ratnim zarobljenicima. Maksimilijan je previše vjerovao tim riječima generalovim, pa je u tom pouzdanju propustio, da se za vremena spremi za bijeg, dok nije dobio strašnu vijest, da će Juarez s njim i njegovim generalima postupati po zakonu, kako ga je složio sam predsjednik u siječnju 1862. godine, a prema kojemu se vodje carske vojske, pa i sam car, proglašuju buntovnicima! Ratni sud imao je da odluči sudbinom junaka od Queretara.

28. Tragedija u Queretaru.

Dne 13. lipnja sastao se ratni sud, da izrekne osudu caru i generalima — jedna prosta komedija, budući da su prema zakonima Republike morali bezuvjetno biti sudjeni na smrt. Za zasjedanje ratnoga suda odabrali su — da bude ruglo veće — kazalište »Iturbide«, koje su, kao u kakvoj svečanoj zgodi, iskitili zastavama i bojama Republike. Sve su lože zaposjeli časnici republikanske vojske i njihove supruge, pa se mnogi, caru vjerni gradjanin, da zaštiti svoju ličnu sigurnost, morao i protiv svoje volje poslužiti s poslanom ulaznicom i prisustvovati toj odvratnoj predstavi. Kazalište je bilo već u ranu zoru dupkom puno; u devet sati je bio odredjen početak komedije.

Na pozornici, koja je dekoracijama bila pretvorena u dvoranu, sjedili su zastupnici zakona: potpukovnik Sanchez, koga su u mjesecu studenom još iste godine umorili njegovi vlastiti vojnici, sa još šestoricom mladih kapetana, od kojih većina nije znala ni čitati, ni pisati.

Pošto se pročitala optužnica, prešlo se na preslušavanje optuženih. Vrhunac senzacije imala je da bude nazočnost samoga cara. No to se nije dogodilo. Car je izjavio, da ga mogu samo silom dovesti pred sud. Neki humani liječnik dao mu je svjedodžbu o bolesti. Zato su dva »suokrivljenika, takozvani generali Miramon i Meija« morali do kraja

odigrati svoje uloge u toj komediji. Svaki od njih došao je u pratnji dvojice vojnika s nataknutim bodovima na pozornicu i posadjeni su na optuženički stolac; treći stolac, u sredini, odredjen za cara, ostao je prazan.

Vojnici, koji su ih pratili, imali su nalog, da pri prvoj sumnjivoj kretnji smjesta probodu optuženike — toliko su se bojali slavne hrabrosti dvojice junaka, koji su stekli simpatije i samoga općinstva u kazalištu. Pred ponosnim nastupom Miramona, koji je prema svojoj navici bio odjeven s biranom elegancijom, te se kretao sa sigurnošću uglednog salonskog junaka, i sama je brutalna soldateska toga zlikovačkoga ratnoga suda došla u nepriliku. Indijanac Mejia bio je malenoga stasa, pa je sa sjedala jedva dohvaćao nogama pod; osim toga je bio slab od bolesti; no kad ga je predsjedatelj suda upitao za ime, odgovorio mu je sa sarkastičnim smiješkom: »Pa to ste dobro zapamtili!« Mejia je bio jedini od trojice optuženika, koji je možda mogao računati na pomilovanje; dok je mladi, žestoki kreol Miramon imao na duši mnogi akt bezobzirne strogosti, Indijanac Mejia je za vrijeme čitavoga rata protiv Republike blago postupao s neprijateljskim zarobljenicima, pače je i generalu Escobedu, koji je pao u njegove ruke, poklonio slobodu! Da je, uostalom ratno vijeće dobilo nalog od Escobeda, da protiv sve trojice izreče smrtnu osudu, znalo je cijelo kazalište, pa je prema tomu carevim braniteljima preostala jedino zadaća, da s juridičke strane pobijaju kompetenciju toga suda, što bi u najsretnijem slučaju moglo na kratko vrijeme zategnuti izrečenje osude. Sudci se nisu nimalo osvrtali na advokatska naprezanja, a general Miramon je za vrijeme govora svojih branitelja ostentativno izvukao sat iz džepa, kao znak, da bi se toj okrutnoj komediji već imao učiniti kraj.

Sud je sjedio do tri sata poslije podne, našto su odveli zatočenike, a Mejia se, odlazeći sa pozornice, prijazno naklonio i pozdravio općinstvo u parteru. Tek je sutradan imala pasti odluka, kojom se car i obadva generala osudjuju na smrt strijeljanjem. Tri prisežnika glasali su za izgon, ali je predsjedateljev glas odlučio za smrt.

Dne 16. imala se izvršiti osuda. Nesretni car se još uvijek nadao, da će predsjednik Jaurez u posljednjem času obustaviti krvavu katastrofu ili da će mu poći za rukom da pobjegne. Kako se Maksimilijanu strašno osvetilo preveliko pouzdanje u Escobeda! Sve pripreme za bijeg bile su izostavljene, a nije se našlo ni toliko novca, da se potkupe vojnici i časnici, jer se s novcem mogla čudesa počiniti usprkos kratkome vremenu. Za gotov novac mogli su se svi kupiti, dok na mjenice i papirne obveznice nisu htjeli ni gledati, pa su radije sve saopćili Escobedu, da sami sebe zaštite od izdaje. I još prije nego se u noći od 15. na 16. moglo pristupiti osnovi bijega, svi su diplomatski zastupnici raznih evropskih država, koji su učestvovali u toj pripremi, bili prisiljeni ostaviti grad i nitko od caru vjernih nije više pripušten k njemu.

Čete, odredjene za strijeljanje, pošle su sa glazbom na stratište, koje je odabrano na Cerru, istom onome brežuljku, gdje se car tako junački borio. U taj čas je stigla brzojavka od predsjednika: smaknuće se odgadja do 19.! Dakle čovječnost! Milost!? Carevi su prijatelji već odahnuli. Nije se moglo ni pomisliti, da bi predsjednik bio toliko okrutan, da samo produžuje smrtnu borbu trojice osudjenika!

No car je bio izgubio svaku nadu. Jedino kad je general Escobedo navečer dana 18. lipnja, kad je njegova žrtva već bila zaspala — našao za zgodno, da se oprosti s njim, na čas je u Maksimilijanovim očima sinulo nešto poput tračka nade. No general se ubrzo oprostio, ne rekavši ni riječi o — pomilovanju! To je bilo pravo mehikanski, da osudjeniku poremeti i posljednji san. Pruskomu posla-

niku bilo je pošlo za rukom sklonuti Juareza, da odgodi smaknuće. Na izvršenju zakona nije se dalo ništa promijeniti, — krvožedne republikanske čete već su počele mrmljati, kad se na čas činilo, da bi im car mogao izmaknuti. Ali se to nije usudio ni sam Juarez učiniti. I posljednju je carevu molbu odbio, da se poštede bar ona dva generala.

Tako je svanulo jutro 19. lipnja. Car je ustao već u 3½ sata; obukao je kratak, crni kaput, crne hlače i prsluk, a šešir stavio na glavu. Saslušavši misu, dao je car svome tjelesnome liječniku još neke naloge i pozdrave na svoje vjerne; oporuku je već prije načinio; oprosna pisma na suprugu i rodbinu bila su već u rukama sigurnih glasnika.

Točno u 6 sati došao je zapovijedajući časnik, za kojim je car odmah pošao. Kad je pred ćelijom nekoliko njegovih slugu zaplakano uhvatilo i izljubilo njegove ruke, tješio ih je riječima: »Budite mirni; božja je odluka da umrem, pa se protiv toga ne da ništa učiniti!«

Zatim je pristupio k ćeliji dvojice svojih generala i doviknuo im: »Gospodo, jeste li spremni? Ja sam već gotov!« Kad su izašli ovi drugovi smrti, car ih je zagrlio i čvrstim korakom pošao niz stube. Na ulici je udahnuo svjež jutarnji zrak i rekao:

»Oduvijek sam želio ovako krasan dan, kad budem umirao!«

Zatim je sa svećenikom sjeo u jedna obična kola, koja su čekala.

Po ulicama se sabralo mnoštvo svijeta, premda je general Escobedo htio čitav sat ranije izvršiti osudu, nego što je bilo odredjeno, da tako spriječi eventualne demonstracije. Sve je pozdravljalo cara u nijemoj boli, a žene udarile u plač. Osudjenik je pozdravljao s prijaznim smiješkom. Bilo je upravo prošlo četiri mjeseca, otkako ga je ovo općinstvo sa slavljem dočekalo. Kako strašna opreka izmedju onoga ulaska u Queretaro i sadašnjeg posljednjeg hoda na stratište!

Došavši na Cerro, nisu se dala kola otvoriti, pa je nestrpljivi car skočio iz njih. Nije bilo nikoga od onih, koji su se u doba sreće gurali k njemu. Posljednji njegovi vjernici sjedili su u sigurnom zatočenju, jer im je Escobedo zabranio, da isprate cara. Jedini je njegov kuhar, neki Madžar, izmolio, da može biti svjedokom smaknuća svoga gospodara.

Dok svećenik, koji je trebao da ih tješi, nije mogao ni da se drži na nogama, car je čvrsta koraka pošao u otvoreni četverokut, gdje su ga čekali vojnici i postavio se sa svojim generalima uza zid, koji je bio podignut za eksekuciju. Da i u smrtnom času počasti Miramona, ponudio mu je mjesto u sredini.

Uto je došao časnik i sedam momaka pred svakoga od trojice osudjenika. Car je pristupio vojnicima i svakomu u ruku utisnuo po jedan dukat, pa uprvši prstom na svoje srce, rekao: »Dobro gadjajte, upravo ovamo!« Već je ranije zamolio Escobeda, da mu ne pucaju u glavu, da ne bude iznakažen. Zatim je opet pošao na svoje mjesto, obrisao si rupcem čelo, predao rubac i šešir svome kuhaču s nalogom, da te stvari preda njegovoj majci i jasnim glasom se oprostio od mehikanskoga naroda:

»Mehikanci! Ljude moga položaja i moga porekla odredio je Bog ili za usrećitelje svojih naroda ili za mučenike. Pošto su me neki od vas pozvali, došao sam, da poslužim dobru ove zemlje; došao sam u najboljoj želji, da donesem koristi ovoj adoptivnoj domovini i onim svojim vjernicima, kojima, evo pred smrt, zahvaljujem za sve prinesene žrtve. Mehikanci! Neka moja krv bude posljednja, koja se prolijeva za dobro domovine! Pa ako bude potrebno, da sinovi ove zemlje prolijevaju i dalje svoju krv, neka bude na njenu korist, a nikada na izdaju. Neka živi neovisnost! Živjela Mehika!«

Uto planu pet hitaca, od kojih je svaki bio smrtonosan. Car je pao na desnu stranu, no pošto se još trzao, pokazao je časnik vrškom mača na ca-

revo srce, našto pristupi jedan vojnik i ispali još jedan hitac na označeno mjesto. Poslije nekoliko trenutaka pala su i obadva generala i tragedija u Queretaru bila je dovršena. Carevo je tijelo balzamirano i 18. siječnja 1868. iz Mehika prevezeno u Beč, gdje je sahranjeno u Kapucinskoj crkvi.

Mlada carica poludjela je, kad je čula, što joj se dogodilo s mužem, pa je preko pedeset godina živjela u samoći jednoga dvorca nedaleko od Bruselja.

Osvojenjem Queretara i smaknućem cara bila je utvrdjena pobjeda predsjednika Juareza. I glavni grad Mehiko predao se generalu Porfiriju Diazu, koji ga je opsijedao, pa je 16. lipnja 1867. Indijanac Juarez kao triumfator ušao u nekadašnju palaču Ferdinanda Corteza! Tokom narednih decenija donekle su se smirile i unutrašnje prilike u Mehiku, naročito otkako je general Porfirio Diaz godine 1876., zatim ponovno godine 1884. postigao čast predsjednika, te se sve do god. 1911. umio uzdržati na tom teškom mjestu. No uza sve to još ni danas nisu Evropljani ondje sigurni, jer zemljom vladaju razbojničke družbe kao i u doba cara Maksimilijana.

29. Panamska prevlaka.

Niste li još nikada opazili, kako je teško otkinuti pogled sa zemaljskoga globusa? Svaki put, kad ga promatrate, nalazite koješta novo. On vam pruža istinskiju sliku zemlje, nego ikoja geografska karta. On vam jasno pokazuje, kako dijelovi zemlje i mora tvore svodove i objašnjuje vam njihov položaj i njihovu veličinu u medjusobnom odnošaju.

Zacijelo ste već više puta opazili, da sjeverni stožer leži u sredini golemih masa zemlje, okruženih morem, dok se južni može naći posred čvrstoga

kontinenta, što ga oplakuju velika mora. Bez sumnje ste se upitali: kako to, da se svi dijelovi svijeta upravo prama jugu istežu u poluotoke. Pogledajte samo u Evropi Skandinaviju, zatim Španiju, Italiju i Grčku. Prama jugu okrenute su i Kamčatka, Koreja, Arabija i indijski poluotoci. Afrika, Australija i južna Amerika svršavaju se prama jugu u sve užem obliku poput kakovoga klina. Čovjek bi pri tome mogao gotovo pomisliti na kakovu špilju sa sigama. No možete o globusu razbijati glavu i pitati najveće učenjake, a da ipak ne ćete nikada doznati, zašto je obličje zemlje primilo baš te i nikakove druge crte!

Drugi put ćete opaziti, da Evropa, Azija, Afrika i Australija gotovo u jednom suvislom luku leže na istočnoj polukruglji zemlje, dok Amerika sama za sebe zaprema zapadni dio. Ona leži poput golemoga rastavnoga zida izmedju dva mora i vazda obraća na sebe pogled svojom neobičnom protegnutošću od sjevernoga do južnoga stožera. Moglo bi se pomisliti, da stvaralac zemaljske kruglje nije bio sasvim zadovoljan sa svojim poslom, pa je u posljednji čas htio da od Amerike načini dva naročita dijela svijeta. Zar se svuda ne vide tragovi njegove jake ruke? U lijevoj drži Sjevernu Ameriku, a u desnoj Južnu. Ondje, gdje Hudsonov zaliv zadire u kopno, bio je njegov kažiprst, a Mehikanski zaton otisak je njegova dlana. Južnu Ameriku čvrsto je obuhvatio čitavom rukom, a jedini otisak palca vidi se na granici izmedju Peru-a i Chile. Njegove su ruke s takovom snagom stisnule čitav ovaj dio svijeta, da se zapadni rub rasprsnuo u goleme nabore, koje mi ljudi zovemo Kamenitim gorjem i Andama. Kad ne bismo znali, da vjetrovi Oceana kišom natapaju rijeke — gotovo bi se moglo pomisliti, da rijeke Mississippi i Amazona, Rio de la Plata i sve ostale nisu ništa drugo, nego vlaga, koju još i danas puštaju gore pod snažnim stiskom ruke Stvoriteljeve.

A kako je morao vrtjeti i kidati, dok je Ameriku ovako rastrgao! Na jednoj je strani odista raskinuta suvislost, dok su pojedini komadi još zajedno, a mi ih nazivljemo zapadnoindijskim otočjem ili Antillima. Na drugim je mjestima bio materijal vrlo žilav. Prema jugu tvori Mehiko jedan klin, kao da želi svršiti u moru, a centralna Amerika leži poput iscijedjenoga ručnika. Izmedju Guatemale i Hondurasa gotovo se prodrlo tlo, a i veliko jezero kod Nicarague takodjer prikazuje jedno slabo mjesto. Ali tek ondje, gdje Costa Rica prelazi u Panamsko tijesno, umalo da nije prekinuta spona izmedju obje pole Novoga Svijeta. No zemaljsko tijesno oduprlo se lomljenju i kidanju, pa kad se suzilo na šezdeset kilometara širine, onda se smirilo.

Kasnije su došli ljudi, da pomognu Stvoritelju i da još poprave djelo, s kojim je on bio sasvim zadovoljan. Dakako da je trebalo mnogo vremena, dok su se ljudi odlučili prihvatiti tako golemoga pothvata. No budući da im je dobro pošlo za rukom odijeliti Afriku od Azije putem Suezkoga prokopa, konačno su probili kanal kroz sto metara visoka brda Panamske prevlake. Za taj posao trebalo je mnogo godina i mnogo milijardi, da se majstorskim prorezom Južna Amerika odcijepi od sjeverne polovice Novoga Svijeta. I oko čitavoga svijeta odjeknuo je glas poput pobjedničke fanfare, da je prvi parobrod sa zadimljenim dimnjacima prošao prekim putem od Tihoga prema Atlantskomu oceanu. A zar je malo djelo, jednim jedinim prorezom skratiti za tisuću milja put od Liverpoola u San Francisco?

Prije deset godina prekinut je most i sad ne možemo više suhom nogom preći u Južnu Ameriku ondje, gdje Kordiljeri Andâ počinju dizati silni svoj lanac duž čitave zapadne obale. Poput golemih utvrda od kamena, u dva ili više redova, protežu se prema Tihom oceanu, a izmedju tih lanaca prostiru se visoravni u visini od 4000 metara nad morskom površinom. Ondje se uzdižu najviša brda No-

voga Svijeta, a najveća u Argentini — Aconcagua, utrnuli, vječnim snijegom i ledom pokriveni vulkan; u Boliviji Sorata, u Ecuadoru Chimborasso, isto tako jedan ugasnuli vulkan, koji svojim ledenim ogrtačem nalikuje na mramornu kupolu, i konačno jedan od najglasovitijih bregova na zemlji, Cotopaxi, najviši vulkan na svijetu, koji još ni danas ne miruje.

A sada ćemo na čas svrnuti pogledom na dolinu povrh granice drveća, gdje na kamenitome tlu još jedino uspijevaju slabe travke. Tu se nalazi okruglo brdo, slično vršku Fujijame. Njegov krater ima 700 m. u promjeru, a sa njegovoga, 6000 metara visokoga ruba, spušta se na sve strane snježni ogrtač, poput traka kakve velike morske zvijezde. Kad su pred 400 godina španjolski uljezi osvojili te nekada slobodne zemlje, baš je tada Cotopax bio u momentu svoje najjače djelatnosti, a evropski su putnici još i u najnovije doba vidjeli, kako se njegov snježni ogrtač tali kao da je kakova usijana peć, dok je crvenkastosmedji odsjev užarenoga kratera osvjetlivao pustošenje, što ga je u selima i dolinama na podnožju brijega počinila lava i vodene rijeke od otopljenoga snijega i leda.

Dakle se i pod žarkim suncem ekvatora izdižu ti gorski gorostasi s kapama vječnoga snijega i plavetnih ledenih poljana posred ledenoga zraka u nebotičnim visinama. Čovjek bi gotovo mislio, da se nalazi u blizini stožera. Na tim visokim gorskim kosama, koje se izdižu neposredno iz dubljina Tihoga oceana, nema ni traga drveću; no uza sve to je klima podnošljiva, a oranice daju hranu ljudima. Na istočnim obroncima, koje oplakuju česte kiše, vanredno je bujna vegetacija, pa na tom mjestu stupa putnik u tropske prašume. Ovdje je domovina kininskoga drveta, orhideje se vuku od stabla k stablu, a šume se čine kao da su stegnute mrežom od povijušâ. Neizmjerno velika područja Brazilije i Bolivije prekrivaju neprohodne prašume, koje još i da-

Cotopaxi.

nas čine velike zapreke u napredovanju istraživalaca.

Tako Ande ujedinjuju gotovo sve moguće pojase vegetacije od studenih do vrućih, od tropske prašume pa sve do posve pustih visočina, od susjedstva ekvatora pa sve do visokoga južnoga stupnja širine.

30. Carstvo Inka.

U brdinama na zapadnoj obali južne Amerike stanovao je nekoć udivljenja vrijedan narod, koji je sa svojim pravednim i ljubljenim kraljevima bio moćan i obrazovan. Glavnome plemenu pridružilo se nekoliko okolišnih naroda, pa je tokom vremena ovdje procvala moćna država i najviša kultura južne Amerike. Prema priči potjecala je vladajuća kraljevska kuća iz okolice, gdje se snježne poljane najviših vrhunaca Andâ zrcale u vodi jezera Titicaca. Kralj se zvao Inka, pa kad govorimo o državi Inkâ, onda mislimo na stari Peru, zemlju, kojoj su Evropljani, Španjolci, razorili i uništili nedužne sanje.

Država Inkâ protezala se od Kolumbije i Ecuadora na sjeveru sve do današnjega Chila. Moć toga vladara bila je neograničena, a nakon njegove smrti iskazivalo mu se božansko poštovanje. U znak dostojanstva krasio mu je glavu kalpak s bijelim i crnim perima, a okružavao ga kraljevski sjaj i bogatstvo. Uz njega je stajao vrhovni svećenik, komu je bila dužnost, da doznaje volju bogova i da ju objavljuje.

U Cuzcu, svetom gradu Indijanaca, sjeverozapadno od jezera Titicaca, sagradio je narod Inkâ veličanstveni hram Suncu i Mjesecu. Dvorane sunčanoga hrama bile su popločene pločama od crvenoga zlata, a frize i portali takodjer su bili nači-

njeni od čistoga zlata. U unutrašnjem svetištu hrama obožavali su sliku Sunca, koja je bila načinjena od jedne zlatne ploče, kojoj je sredina, ukrašena tracima i dragim kamenjem, prikazivala neki ljudski lik. U drugoj dvorani sjala se slika božanstva Mjesečeva od čistoga srebra.

Sunce i Mjesec bili su dakle predmeti najvišega obožavanja. No narod Inka molio se i Dúgi, kao i bogu Groma, preporučujući njihovim kumirima zaštićivanje stada i stanova, poljâ i kanalâ. Urodjenici su nosili oko vrata amajlije, koje su ih čuvale od nagle smrti i svake opasnosti, pa su te amajlije pokapali zajedno s mrtvacima. Mrtva tjelesa pokojnika uvijali su u kožu ili u rogozinu, koju su zašili, te ih sahranjivali pod kuću ili — ako su bili imućniji — u za to naročito sagradjene tornjeve — mauzoleje. Na obali su sahranjivali mrtvace u krševite špilje, pjeskovite brežuljke ili u velike sudove. Mrtvim muškarcima metali su u grob oružje i alat, ženama kućno posudje i ručne radove, a djeci igračke; pokojnicima su žrtvovali cvijeće i voće. Grobnica za kraljeve bila je sam sunčani hram, a za kraljevske supruge mjesečeva dvorana.

U doba zimske promjene sunca slavila se svečanost Sunca, pa je tada Inka lično, kao sin Sunca, izvršavao vrhovnu svećeničku čast. Tada se na jednome žrtveniku zapalila sunčana vatra, koju su cijelu godinu čuvale sunčane djevice. Djevice su imale svoj samostan u blizini hrama, kraljevskoga dvora i plemićkih kuća, pa im je, osim ostaloga, bila i ta dužnost, da tkaju dragocjene haljine za svećenstvo i knezove, da vare kukuruzno pivo za svečanost bogova, te da se i same žrtvuju bogovima prigodom pobjedničkih svečanosti ili prigodom nastupa i preuzimanja vlade jednoga Inke.

Najranija povijest naroda Inka obavita je tamom priče. Točnije nam je poznato državno uredjenje i socijalne prilike, budući da su španjolski osvajači imali prilike, da to sve motre i vide svojim ro-

djenim očima. Ustav je bio naskroz komunistički. Zemljište i zemlja, oranice i livade dijelile su se u tri dijela; dva su dijela pripadala Inki i svećenstvu, a jedan je dio bio vlasništvo naroda. Obradjena zemljišta bila su pod nadzorom naročitih državnih činovnika, koji su se morali brinuti za potrebito gnojenje s guanom sa otočja zapadne obale, te za pravednu razdiobu prihoda. Država je pače medju narod dijelila odijelo i domaće životinje. Svi su se poslovi zajednički obavljali u korist općenitosti; gradili se mostovi i zemaljske ceste, kopali se rudnici, kovalo oružje, a kad su neprijateljska plemena ugrožavala mir, kretali su u boj svi za oružje sposobni muškarci. Porezi su se plaćali u vladinim zgradama pojedinih pokrajina, te se vodio najtočniji račun o svemu vlasništvu države, kao živežnim namirnicama, odijelu i oružju. Nitko nije bez posebne dozvole smio ni mogao promijeniti mjesto obitavanja, a isto tako se nije nitko smio posvetiti drugome zvanju, nego što ga je imao njegov otac.

Povrh toga vladao je vojnički red i zapt, pa je ta uredba učinila, da je narod Inka bio dovoljno jak, da si pokori svoje susjede. Točno su se vodili zapisci o porodu i smrti pojedinaca. A kakovim pismom, upitat ćete. Da, taj neobični narod nije imao pisma! Umjesto pisma služili su se pojedinim vrpcama, na kojima su uzlovi i zavezice u raznim bojama imale različito značenje. Ako je Inka htio izdati kakvu zapovijed kojoj udaljenijoj pokrajini, poslao je jednoga trkača sa snopom takovih vrpca. Primatelj je razmotrio uzlove i odmah znao, o čemu se radi.

Za lakše otpremanje svoje vojske načinio je Inka dvije izvrsne ceste, jednu kroz bregove, a drugu duž obale. Obje ceste sastajale su se u Cuzcu. Evropljani su se punim pravom divili tome djelu. Vojničke su ceste bile taracane i providjene zidovima i drvoredima, a u odredjenim razmacima bila

su konačišta, kamo su se u noći navraćali brzonogi glasnici. Glavna je cesta spajala Cuzco i Quito. Kad se sâm Inka nalazio na putovanju, sjedio je na zlatnome prestolju, koje su na nosilima nosili prvi dostojanstvenici države.

Još i danas evropski istraživači nalaze izvanredne starine iz doba Inka. Oni su bili izvrsni graditelji, iako nisu poznavali ni svodova, ni opeka, kao ni žbuke. Pa ipak su njihovi hramovi i tvrdjave, njihove kapije, tornjevi i zidovi pravo biserje graditeljske umjetnosti. Često se jedva mogu zamijetiti sastavci pojedinih ploča; mnogi su portali izklesani od jednog jedinog kamena, u kojemu su umjetnički isklesane razne slike i kipovi boga Sunca.

Tako isto bio je narod Inkâ velik u lončarstvu, a u metalnom izradjivanju nije mu bilo premca na južnoameričkom tlu. Od bronca su pravili kijače i bradve, a od zlata i srebra kojekakve ukrasne stvari. Narod Inka bio je veoma vješt u tkanju, o čemu su novovjeki istraživaoci našli mnoštvo dokaza u starim grobovima. U tkalačke svrhe služila im je vuna od lame, alpaka, vicuña i guanaka, koje su životinje slične devama, te se još i danas njima služe Indijanci. Lama živi u najvećem dijelu Anda, te poput deva služi za karavane. To je plašljiva životinja, glupa i mirna, a ima glavu kao ovca. Alpaka nije za terete, nego ju više drže kao domaću životinju poradi fine vune i dobroga mesa. Vicuña i guanako ne služe ljudima. Posljednja se životinja nalazi u stepama Patagonije, gdje provodi život i dijeli sudbinu južnoameričkoga noja, te pada od indijanskih strelica.

Od vune tih životinja i od pamuka tkao je narod Inka odijela. Najvažniji odjevni predmet kod muškaraca bila je kratka košulja bez rukava, a kod žena dugačka košulja, koja se vezala pasom u struku. Muškarci su nosili podrezanu, kratku kosu, a oko glave crni povoj, oko koga su omotali laso, uže za bacanje i lovljenje. Žene su imale dugu kosu.

Indijanke u južnoj Americi jedu ribu.

Kao obuća služile su im sandale, a u ušima okrugle naušnice.

Narod Inka bavio se stočarstvom, lovom i ribarstvom. Sadili su krumpir i razno voće, banane, duhan i pamuk, a na golemim poljanama uspijevao je kukuruz. Svi urodjenici imali su pravo obilježje američke rase: kratku lubanju, koja je često silom pritiskivana, oštro izražene crte i snažno gradjeno tijelo.

31. Pizarro.

U nepomućenom miru živio je narod Inka u svojim lijepim dolinama i na suncem obasjanim visoravnima izmedju Kordiljera i Andâ. Ako su gdjekada ratnička susjedna plemena i narušila mir, čitavom je državom išao poziv uzlatoga pisma, te Inke nisu ni sanjali o velikim opasnostima. Kroz više stoljeća prelazila je moć i vlast u naslijedje od oca na sina, pa nijedan susjed nije bio toliko jak, da istrgne žezlo iz ruku Inkinih. Najzanimljivije u tomu jest to, što u Evropu nije prodrla ni spomen o imenima kao što su Chimborasso i Cotopaxi.

U 16. vijeku umro je jedan veliki Inka i ostavio vlast dvojici svojih sinova: Huascaru i Atahualpi. Baš kao u Starom Svijetu, tako je i ovdje ta dioba bila razlogom razmiricama i konačno otvorenom bratskom ratu. Ti unutrašnji bojevi razdijelili su narod Inka u dva neprijateljska tabora, te ga tako oslabili, da je lako mogao postati plijenom stranih osvajača. I uskoro je imao da kucne posljednji sat gospodstvu Inkâ i da se jedna od najljepših država na zemlji počne raspadati.

Jedva je zamuknula buka oružja, otkako je viteški Cortez na obalama Mehika uništio svoje brodove, osvojio Montezuminu državu i podčinio je kruni kastilskoj, kad je jedan novi Španjolac,

okrutni Pizarro, uperio svoje poglede na jug, da osvoji nove zemlje zlata. S najvećim pustolovima krenuo je na vojnu, ali je ubrzo uvidio, da bez pomoći domovine ne će moći ništa postići. Car Karlo V. saslušao je njegovo pričanje o neizmjernome zlatu i svim mogućim veličajnostima, tako da je godine 1531. stavljen Pizarro na čelo sto i osamdeset dobro oboružanih konjanika, s kojima je ponovno krenuo prema južnoj Americi. Usput je svuda dobivao još pojačanja, pa se u novembru god. 1532. iskrcao na peruanskoj obali i unišao u državu Inka.

Pizarro je bio mudra glava, ali obrnuto od Corteza, niska duša. Nije imao ni najprimitivnije izobrazbe, a o osjećaju pravednosti nije u njega bilo ni govora; nije čak umio ni da svoje ime napiše, dok je, kako smo vidjeli, Cortez u svojim izvještajima španjolskom kralju dokazao, da je vrstan historičar svojih djela i pustolovina. Pizarro je bio zatucan i lukav, ali je umio iskoristiti povoljne momente. Zašto je samo morao Montezuma stajati u zavadi sa susjednim plemenima, kad je u zemlju došao Cortez i oteo mu državu! A zašto je morao Peru baš u toj godini biti razdvojen gradjanskim ratom, kad je došao Pizarro sa svojim sramotnim krdom?

Po uhodama i poslanicima Pizzaro se brzo točno informirao o stanju stvari. S najljepšim uvjeravanjima znao je tako uspavati Atahualpu, jednoga od dvojice Inka, da ga je ovaj čak zamolio, da ga podupre protiv rodjenoga brata Huascara. Da su braća bila složna, mogli su s najvećom lakoćom očistiti zemlju od španjolske kuge. Njihova svadja zapečatila je sudbinu obadvojice.

Dogovorili su se, da Atahualpa lično dodje u Pizarrov tabor. I on je došao s najvećim sjajem i poveo sa sobom vojsku od trideset tisuća ratnika! Uspravno je sjedio na zlatnoj nosiljci, a oko njega stupala je cijela njegova vojska. No vrlo se prevario, ako je mislio, da će na taj način moći dokazati novom savezniku svoju snagu i moć. Pred njega je

stupio Pizarrov vojni propovjednik, držeći u jednoj ruci raspelo, a u drugoj brevijar, te podigavši raspelo, opomenuo je pater u ime Isusovo Inku, da primi kršćanstvo i da kastilskoga kralja prizna svojim gospodarom.

Atahualpa je mirno odgovorio, da mu nitko ne može oteti prava, koja je naslijedio od svojih predaka. On se ne želi iznevjeriti vjeri svojih otaca i ne razumije, što to velečasni govori.

»Evo, u ovoj je knjizi sve zapisano!« rekao je svećenik, pruživši kralju brevijar.

Atahualpa prisloni knjigu na uho i reče, bacivši je na zemlju: »Pa vaša knjiga ne govori!«

To je bio znak za užasno krvoproliće. Topovi i puške Španjolaca sasuše živu vatru u crvene redove peruanske vojske. Zaštićeni svojim čeličnim šljemovima i oklopima, jurnule su divlje čete konjanika s ispruženim kopljima i buzdovanima kroz redove polunagih urodjenika, šireći oko sebe zabunu i strah. Što su dohvatili mačevima, kopljima i tanetima, sve su bez smilovanja poklali i poubijali. Na bojištu je ostalo preko četiri tisuće mrtvih, a još više ranjenih i okrvavljenih. Vojska urodjenika potpuno se raspršila i razbježala u beznadnom trku. Kralja su uhvatili i zarobili, da im bude kao taoc u rukama. Pobjednicima je pao u ruke bogat blijen. Glasine o zlatnoj zemlji na jugu nisu bile nikakove bajke. Časnici i momčad razdijelili su medju sobom plijen, pa su još — razbojnici! — zahvaljivali Bogu na pobjedi!

Zarobljeni Inka molio je i preklinjao, da mu vrate slobodu, a Pizarro mu ju je i obećao, ali pod ovim uvjetom: — Atahualpa je morao jednu sobu srednje veličine napuniti zlatom tako visoko, koliko se može rukom doseći. Zarobljenik je pristao na pogodbu. Glasnici su počeli juriti zemljom, koja mu je ostala vjerna, pa su iz hramova i dvorova počele stizati posude, zdjele, dragocjenosti i zlato u prutovima. Za kratko vrijeme bila je soba napunjena

zlatom i položena otkupnina. No Pizarro nije ni pomišljao na to, da održi svoju riječ, nego se lukavo smijao. Umjesto da dade kralju slobodu, optužio ga je zbog nevjerstva i osudio na smrt ugušenjem. Taj odvratni čin zauvijek je prekrio ruglom i sramotom španjolska osvajanja.

Pomoću jednoga svoga ratničkoga druga, imenom Almagro, dobio je Pizarro nova pojačanja, pa je sa pet stotina ljudi krenuo dalje visočinama prama gradu Cuzco, koji je osvojio. Ovdje se odijelio od Almagra, koji je pošao da na svoju ruku traži zlatne poljane dalje na jugu. S malenom četom ljudi prošao je gorske klance Bolivije, a odande duž obale južnim pravcem sve do Aconcague. Na tom putu, dakako da nije našao zlata, ali je izveo veliko herojsko djelo, jer je proveo svoju četu kroz pustinju Atacama.

Medjutim je Pizarro preuzeo u svoje ruke vladu u novoosvojenoj državi i u neposrednoj blizini obale osnovao grad Limu, koji je dugo vremena ostao prestolnicom španjolskoga potkralja. Još je i danas Lima sa 150.000 stanovnika glavni grad Peru-a. U gradu je sva sila samostana, crkava i zdenaca, te prekrasna katedrala. Lučki grad Callao je pred sto i šezdeset godina gotovo posve uništio potres, tako da su se kuće porušile i otplovile s valovima a stanovnici se potopili. Sada imade Callao opet oko 50.000 stanovnika.

Pizarrova je okrutnost ubrzo urodila pobunom. Dok je on sâm bio u Limi opkoljen, dotle su njegova tri brata bila opkoljena u Cuzcu. U isto vrijeme stigao je Almagro iz pustinje Atacama, potukao Peruance i osvojivši Cuzco, zarobio ona tri brata. Pizarru podje za rukom, da ih oslobodi, pa je sad imao na red doći Almagro. Pao je u ruke osvajača, koji ga je objesio. Nekoliko godina kasnije osvetili su se Almagrovi prijatelji na Pizarru. Vičući: »Smrt podlacu!« jurišali su zavjerenici na palaču državnoga namjesništva te s golim mačevima provalili u dvo-

ranu, gdje se nalazio Pizarro sa svojim prijateljima i slugama. Većina ih je poskakala kroz prozore; svi ostali su smaknuti.

Pizarro se bijesno branio s mačem i štitom u ruci i tek što je četvoricu protivnika oborio, srušio se na tle, vičući iz svega glasa za ispovjednikom. Dok je na podu crtao križ, sjuriše mu mač u grlo.

Tako je svršila ta zvijer u ljudskoj spodobi. Svu su mu imovinu opljačkali, da nije ostalo ni za pogrebne troškove. U najvećoj tišini odnio ga je i pokopao njegov vjerni sluga.

Inka Atahualpa, kojega je strašni Pizarro onako grozno umorio, simbol je okrvavljene Južne Amerike. Prosvjetu i kršćanstvo htjeli su Španjolci proširiti, da se utru novi putovi svjetskoj trgovini. Uistinu su pak uništili urodjenike, koji su zatrpavali zlatom sobe Evropljana, a ovi ih mrcvarili do smrti. Civilizacija je bila samo lijep izgovor, a pravi razlozi bili su umorstva i pljačke. Glavno je, da se oni nasite — a tko će da se brine za to, što će sa lica zemlje nestati jednoga kulturnoga naroda?

32. Kondor.

Kondor je kralj medju pticama južne Amerike i najsnažniji jastreb na zemlji. Neobičnoga je izgleda sa svojom sivom krestom na razdijelku, obješenim mesnim zaponcima pokraj kljuna i gologa vrata, što ga okružuje prsten mekoga paperja. Nečujno lebdi on povrh lanca Andâ, a u sumrak se spušta na kakvu pećinu, omotavši tijelo crnim plaštom svojih golemih krila. Dok ovako sjedi, izgleda kao kakovo strašilo, a osobito kad zabode kljun u kakovu strvinu, koju je dovukao sebi za hranu. No zato je divan i veličanstven, kad uperi svoj lijet spram sunca u zračne visine. U vrtoglavim visinama, gdje bi morao uginuti svaki ljudski život,

kondor se osjeća veoma voljko. Raširi krila, koja od jednoga kraja do drugogâ iznose šest metara, pa se uzdiže po nekoliko tisuća metara nad zemljom. Vršak Aconcague vidi on pod sobom u dubini poput svijetle mrlje. Žubor potokâ sa Soratskog glečera čuje se do njega u visine, zatim sve tiše, dok sasvim ne umukne, što se više ptica uzdiže. Kad iz kratera Cotopaxa sunu u vis usijani oblaci pare, on zacijelo misli, da je na namreškanome čelu zemlje puknuo kakav čir.

Kako kondor dobro poznaje Kordiljere Andâ! Ta on je sav svoj život proveo iznad njih, te je sa svojom svojtom nebrojeno puta prelijetao put izmedju Magalanova puta na jugu i visoravni kod Quita na sjeveru. Poput mnogostrukih zidova leže duboko pod njim sivi bregovi. Njemu je poznata gola, žuta obala pustinje do Tihog oceana, kao i vatreno crvene pećine porfira na zapadnom podnožju Anda. On znade, da samo ondje, gdje rijeke prosijecaju obalni pojas, čarobnom moći izbija iz zemlje riža, kukuruz, šećerna trstika, maslina i grožđje, a u dolinama pod zaštitom pećina carstvuje bujna vegetacija mimoza i bagrema, oraha, tamarinda i eukaliptusa. U nekim dolinama vidio je i da pamuk raste. U doba topline, od prosinca do ožujka, vidi on grad Limu, ožaren jarkim suncem. Jedino od lipnja do rujna može se ondje dolje izdržati. Hladni vjetrovi s Andâ vrlo gode kondoru, pa on tada plovi povrh srebrne površine na jezeru Titicaca.

Kondorovi predci vidjeli su slobodni život Indijanaca u pradavnim vremenima. Oni su vidjeli Inke kao djecu, kad ukrašavaju svoja čela šarenim perjem, prolaznim simbolom njihovoga dostojanstva; vidjeli su njihovu moć u punome cvatu, a zatim, kako stare i umiru, te se konačno smiruju u svojim mirnim grobovima u hramu Sunca. Tri stotine godina motrili su predji kondorovi, kako španjolski upadači ugnjetavaju nekada onako sretni Peru, — dok nije sazrelo doba, da se protjeraju i

posljednji tirani. Sada znade kondor, da se danas tek polovica pučanstva u Peru sastoji od Indijanaca, pa mu se teško vidi, kako bijeli i crni, kao i izmiješani ljudi, na sve strane potiskuju čistu američku rasu.

Pun začudjenja i straha uzletio je kondor u najviše visine, kao nikada ranije, kad su klancima Anda počele juriti prve željeznice u visini od 4500 metara iznad morske površine. Što je samo gonilo te bijele ljude, da u visinama, koje nadmašuju Montblanc, probijaju tunele kroz bregove!

Kad kondor uzleti tako visoko, da do njega ne može doprijeti ni glasak sa zemlje, onda miruje na raširenim svojim golemim krilima i ogledava se unaokolo. Nema toga dalekozora na zemlji, koji bi ga mogao odozdol razaznati. Prije nekoliko sati pojeo je jednu lamu, premda je njegovo tijelo i bez toga dosta teško, pa ipak lebdi u zraku poput pjene od sapunice. On ne poznaje straha ni vrtoglavice, ali ne zna ni to, da bi jedan grč u mišicama mogao prouzročiti, da se surva i razbije na kamenitom stijenju. On je ondje gore sam samcat i nema toga stvora, koji bi ga pratio po tim zračnim putovima. Okružuje ga tišina beskrajnoga prostranstva, tako da ne čuje ništa drugo, do vjetra, koji propuhuje njegovim perima.

Daleko na zapadu svjetluca se Ocean. Okomito u dubljini proteže se lanac Anda, pokriven ledom i snijegom. Prema istoku iščezavaju sivi tonovi pećinâ i prelijevaju se u zeleno. To su prašume Brazilije. Ovdje-ondje zasvjetluca nešto medju drvećem, kad se jutarnje svijetlo počne lomiti u vodenom zrcalu jednoga od golemih pritoka rijeke Amazone.

No još više nego kondor uspinje se sunce. Vrućina dana izvlači pare i magle iz voda i močvara rijeke Amazone, a iz neprohodnoga šipražja prašumâ suklja u vis para vlage. Siva koprena širi se nad zemaljskom površinom i prekriva Braziliju. I

sada se kondor vlastitom težinom ruši u okomitom lijetu strelovitom brzinom na milje daleko kroz sve rjedje slojeve zraka. Na strmoj pećini u Andama Bolivije čeka ga njegova ženka: ondje je njegov dom.

33. Vožnja Orellana.

U Peru-u izvire najveća rijeka na zemlji: Amazona. Izmedju zeleno obraslih lanaca Anda, koji se sa svojim vršcima gube u nebeskom plavetnilu, protječe rijeka prema sjeveru. Na obalama se leluljaju klasovi žita i po gdjegdje se u vodi zrcale mauzoleji ili ruševine iz doba Inkâ. Male splavi služe umjesto mostova preko rijeke. No za vrijeme poplave se pjeni i razlijeva po dolini.

Sasvim iznenada tvori luk prama istoku, te si probija korito kroz istočne lance Andâ. Kroz jedan klanac, širok pedeset metara, protiskuju se mase vode, koje se ruše zaglušnim šumom u vodopadima i riječkim brzicama. Često u svom toku ove mase vode posve miruju i razliju se u širini od pet stotina metara. Sa ledenih poljana Anda pritječu rijeci Amazoni kristalni pritoci; brda i šume na njenim obalama prinose joj harač u izvorima i potocima, pa kad iza sebe ostavi i posljednji brežuljak, onda je jedna veličanstvena rijeka.

Izvore rijeke Amazone otkrio je god. 1535. neki španjolski vojnik Marañon, a već u godini 1500. obreo je njeno ušće Vincente Pinzon. No Marañon nije znao, gdje se rijeka izlijeva u more, a Pinzon opet, u kojoj dolini izvire. Nekom drugom Španjolcu bilo je sudjeno da otkrije tok od izvora do ušća.

Pod zapovjedništvom osvajača Franciska Pizarra služio je njegov brat Gonzalo u Sjevernom Peru-u. Pripovijesti o bogatim zemljama zlata na

istoku, ponukale su i njega da podje onamo. S vojskom od 350 španjolskih konjanika i pješaka, te 4000 Indijanaca, krenuo je iz Quita i podnožjem Cotopaxa pošao preko Anda u nizinu rijeke Napo. Ludački pothvat! Indijanci su se u masama smrzavali na visočinama, a umjesto zlata našli su prazne pustoline, močvare ili šume, a zemlja je bila razmočena dvomjesečnom kišom. Od životinja nisu našli ništa drugo do debelokožnoga tapira, koji svojom, poput rila produženom njuškom, njuška za bilinama i lišćem, te odabira močvarne krajeve duboko u unutrašnjosti prašume. Rijetko rasijani urodjenici pokazivali su se veoma neprijateljski raspoloženi.

Na samo Novo Ljeto godine 1540. stigla je ta već veoma smanjena četa ljudi na obalu rijeke Napo, pa pošto im je ondje glad zaprijetio sa svim svojim mukama, zaključio je Pizarro, da najhrabrijega čovjeka od svoje pratnje, nekoga mornara Orellana, pošalje napred u južnom pravcu, ne bi li našao ljudi i živežnih namirnica. U jednom taboru gdje su se smjestili, osnovali su brodogradilište, te s najvećim pospješenjem načinili brodicu za jedrenje i veslanje. Sa pedeset ljudi posade krenuo je Orellana niz vodu.

S obje strane obale vidjele su se tamne, tihe prašume. Ni sela, ni ljudi! Golemo drveće izdizalo je svoje krošnje, poput kakovoga slavoluka, ponad rijeke, a sa grana visjele liane (povijuše), koje su služile repatim majmunima namjesto ljestava od užeta, da se na njima njišu.

S dana u dan zalazila je Orellanova brodica sve dublje u tu vlagom presićenu zemlju, koje još nikada nije vidio ni jedan bijelac. Uzalud su tražili i zurili, da spaze kakvoga urodjenika, kao što su uzalud nastojali, da im pogled prodre kroz zelenu tamu izmedju drveća. Strah i nemir zahvati momčad. Jedino je Orellana bezbrižno sjedio uz kormilo dijeleći zapovijedi veslačima i udešavajući jedra već prema tomu, kakav je udario vjetar.

Nigdje nije bilo kakovoga selišta na obali, nigdje kolibice, pokrivene palmovim listom ili makar travom, nigdje se nije opazio ni oblačić dima, iz čega bi se moglo zaključivati, da su u blizini Indijanci. Na jednom obronku u grmu ležala je jedna boa, rod »pytona« Staroga Svijeta, savita u gracioznom kolutu i zabavljena žderanjem životinjice »aguti«. U obalnoj kaljuži, prepunoj korenja, valjalo se nekoliko vodenih svinja, a ispod bodljikave guštare vrebao je na njih njihov najopasniji neprijatelj jaguar, čije su se oči sjale kao dvije užarene kruglje.

Napokon se i obala malo pročistila. U prorijedjenoj šumi vidjele se kolibe, izmedju kojih su prestrašeni Indijanci jurili amo-tamo. Orellana sa svojim ljudima izadje na kopno i umirivši divljake, ostade neko vrijeme kod njih, da sakupi živežnih namirnica što se više bude dalo. Indijanci su ga uvjeravali, da za deset dana može stići do velike rijeke na jugu, pa je Orellana odmah znao, da je to rijeka, kojoj je ušće otkrio Pinzon.

Glavno je, da su se našle živežne namirnice. No da su Pizarro i njegova družba čekali na Orellana, morali bi davno poumirati od gladi, a ovaj opet nije ni mogao sa svojom brodicom ploviti uz vodu. Dakle radije dalje ploviti! Možda će im poći za rukom da stignu do Atlantskoga oceana. Njegovi ljudi nisu imali ništa protiv toga predloga svoga vodje, budući da su se voljko osjećali u indijanskom naselju. Počeli su graditi jednu veću jedrenjaču, od povijušâ spleli su konope, a od urodjeničkih ogrtača od trave sašili su jedra.

Pošto se Orellana nije povratio mislio je Pizarro, da je pao žrtvom neprijateljskih plemena, pa je stoga zaključio, da se opet vrati u Quito. Oni, koji su još preostali u životu, hranili su se konjskim mesom, zatim su pojeli pse i najzad počeli jesti travu, korenje, pa i samu kožu. Nakon golemoga oskudijevanja Pizarro napokon stiže u Quito, ali

mu je od pratnje preostalo još samo osamdeset ljudi! Na tom putu postradalo je četiri tisuće Indijanaca i dvjesta bijelaca!

Orellana je medjutim nakrcao obadva svoja broda hranom, na veći brod postavio trideset, a na manji dvadeset svojih ljudi i produžio vožnju, da tako jednim mahom riješi riječki sistem tropske južne Amerike. Oko njega prostiralo se najveće zemaljsko tropsko nizozemlje, a pred njim tekla najveća rijeka svijeta. Nije vidio ništa drugo do vodu i šumu, nije imao druge opreme do one, što mu pružaše obala rijeke Napo, a osim svega toga počeli su njegovi ljudi mrmljati i buniti se poradi preduge i nesigurne vožnje.

34. Kroz prašume rijeke Amazone.

Nakon deset dana stigoše obadva broda do »velike vode«, kako su im Indijanci rekli; Napo je utjecao u rijeku Amazonu, koja je baš počela naglo rasti. Za vrijeme najvišega vodostaja, u mjesecu lipnju i srpnju, dosegne voda dvanaest metara nad normalom. Što dalje niz vodu, ta se razlika sve više izjednačuje, budući da sjeverni pritoci Amazonke dolaze od ekvatora, gdje u svako doba padaju kiše, a dalje južnije rastu u različito doba, već prema krajevima, u kojima se nalaze izvori. Da voda stigne od podnožja Kordiljera do ušća, trebaju talasi visokoga vodostaja glavne rijeke oko dva mjeseca.

Španjolci su mislili, da se nalaze na kakvom beskrajnom jezeru. Gdje je bila ravna obala, ondje se vidjela šuma na milje daleko poplavljena, a isred vode stršila su stabla. Divlje zvijeri razbježale su se u sigurnije krajeve, a ostale samo šumske i vodene ptice i četverenošci, koji sav svoj život provode na drveću. Na pojedinim dijelovima obale,

kamo nije voda dopirala, izgradili su Indijanci kolibe. Na tim mjestima, koja su zaštićena od poplave, nalaze se još i danas naselja sabiračâ gume.

Kad je voda počela padati, mogli su Orellanovi ljudi promatrati, kako se od raskvašene obale odvaljuju golemi komadi zemlje, te se pod težinom orijaških stabala, koje su sa sobom povukli, strovaljuju u rijeku. Čitavo otočje od korenja, zemlje, drva i liana nosila je vodena struja. Nešto se zaustavilo i nasukalo na prudovima usred rijeke, nešto zapelo i zadržalo se na izdancima obale, a na ovom se opet sakupljali i zaustavljali novi komadi, koje je voda sa sobom nosila, da ih kasnije ponese u samo more. Tako su se svaki čas mogli sudariti s kakvim stablom i razbiti se. Brzina rijeke iznosila je tri četvrtine metra u sekundi, a kad je bio povoljan vjetar, obadva su broda brzo napredovala.

S obzirom na promjenljivi izgled šume, momčad je ubrzo naučila i znala prosuditi, gdje se može iskrcati, a gdje ne. Ondje, gdje su velike krošnje lisnatog drveća tvorile talasaste svodove nad palmama, bila je zemlja suha. Ako je pak lepeza palme sa svojim krasnim zelenilom nadvisivala lisnatu šumu, bio je to znak, da ondje voda preplavljuje obalu.

Bez obzira na te opasnosti za plovidbu, još su ih više ugrožavali Indijanci, koji su u svojim brzim čamcima u jatima dolazili i zasipavali strance kišom otrovnih strelica.

Koncem mjeseca svibnja stigoše do ušća Rio Negra, od kojega veoma nabujava rijeka Amazona. Rio Negru pritječu rijeke vode iz Columbije, Venezuele, Guayane i vodom obilatog Llanosa na sjevernoj strani rijeke Amazone, te ondje, gdje ju otoci dijele u više rukava, doseže širinu od pedeset kilometara.

Ovdje je Orellana ostao više sedmica kod prijateljski raspoloženih Indijanaca, koji su imali svoje prijazne kolibice pod drvećem bananâ. Brodovi su

temeljito popravljeni, nabavljene nove zalihe kukuruza, živadi, riba i kornjača. Ovdje je sve vrvjelo od kornjača za jelo, pa su ih lovili i sami Indijanci i sakupljali njihova jaja. I ribolov je bio izdašan, budući da u rijeci Amazoni živi oko dvije tisuće raznih vrsti riba.

Plovidba se produžila s novim silama, pa su Orellanovi brodovi ubrzo plovili na 2 i pol kilometra širokom ušću Madeire. Tim pritokom dobiva Amazona moćan priliv vode, budući da ne zaostaje mnogo za njom; izvori Madeire nalaze se daleko na jugu, te dolazi iz Kordiljera Perua i Bolivije, ili iz visokih krajeva Brazilije.

Mjesecima se nije vidjelo nigdje ništa do beskrajnih površina vode i šume! Usto još i toplina, koja je ostala kroz čitavu godinu ista i nepromijenjena, koja je doduše veoma rijetko dosegla 40 stupnjeva, ali je zbog vlažnoga zraka nastajala sparina, koja je čovjeka uspavljivala. No zato je svaki dan vožnje donosio nove promjene. Momčad, naslonjena na jarbole ili spustivši mirno vesla, promatrala je delfine kako se igraju, brze kretnje aligatora, kad juri za velikom ribom, ili nespretne kretnje lamantina — vrste sirenskih životinja — koja na rubu obale čeka na jegulji slične ribe, koje slučajno izlaze na kopno. Možda su prigodice spazili i Indijance u njihovim lakim čamcima, gdje progone i love lamantine i aligatore, da se dokopaju njihova mesa. Ali ih je na dogled golemoga razvodja rijeke Amazone spopadala neka tjeskoba.

Tako su prokrstarili beskrajno veliku prašumu, koja se proteže od podnožja Anda i izvora Madeire sve do ušća Orinoca i rijeke Amazone, onaj gusti, krasni šumski kompleks, koji se zove Selvas, te svojim živim životom prekriva čitavu nizinu Brazilije, koju natapaju tropske kiše i silne vode. Sva kiša, koja padne na Selvas i Llanos, stiže brojnim pritocima u Amazonu, te kroz njeno, trublji slično ušće, u more. S neizmjernim šumama na svojim obalama ta je rijeka slična rogu obilnosti velike, divlje i nesavladive naravi. Ovdje sve vrije i vrvi, kuha i kipi sočna zemlja od životne snage, roji se divljač i kukci, a leptirâ ima više nego igdje na zemlji, i svi su u divnim, žarkim tropskim bojama. Prastara drveta na obalama podlokava voda i odnosi sa sobom, dok druga istrunu u tamnim, neprohodnim prašumama. Poradi guana i lješina parnulih zvijeri, kao i istrunulih bilina, zemlja je vazda vanredno nagnojena, tako da iz grobova niču neiscrpna blaga prirode i novo rastlinje.

Španjolci nisu imali prilike, da zalaze u unutrašnjost zemlje, a ne bi im bilo ni lako provući se kroz guštare i šikare. Postrance od toka vode, a naročito u području izmedju nekoliko velikih južnih pritoka, nalazi se prašuma od pamtivijeka u svom prekrasnom zelenilu. Možda u njezinoj nutrašnjosti ima i kakovih indijanskih plemena, koji još nisu ni čuli o tomu, da su bijeli ljudi otkrili Ameriku, pa mogu biti sretni, što strani osvajači još nisu postali gospodarima njihove šume. Ondje još stoje palme u svom rajskom miru. Pod visokim stablima lovorike, kojih se krošnje izdižu poput crkvenoga svoda, uz mimoze, fikuse i ostale vrste palma, vlada ovdje tamno zelenilo. Jedino se liane iz dubljina dižu i puzaju uz stabla, da suncu otvore svoje cvjetove. Na zaštićenim, suncu izloženim obalama jezera ponosno se koči najponosniji svih cvjetova: Victoria regia od roda vodenih ruža. Njeni su listovi veliki do dva metra, a cvijet oko tri četvrt metra. Samo dvije večeri otvaraju se cvjetovi; prve večeri je cvijet bijel, a druge purpurno žarke boje. Na šezdeset metara visokom drveću sazrijevaju okrugli, poput drveta tvrdi plodovi u veličini dječje glave. Kad sazriju, padnu dolje, ljuska popuca, a iz nutrine se prospe pregršt trouglastih oraščića. Svjetlinom svoga debla i svojim svijetlozelenim lišćem očituje nam se drvo gume, iz kojega curi sok, bijel poput

mlijeka, pa je to najbolja guma, što ju svijet poznaje. Indijanci danas mrze to drvo, budući da Evropljani zlikovački s njim postupaju samo da se obogate. Indijanci rade poput robova za bijelce sabirući kaučuk, kako bi se gospoda u Evropi mogla lagodno vozikati automobilima.

U toj šumi uspijeva još jedno drvo, poznato svakomu djetetu. Naraste do petnaest metara visoko i ima velike, gole kožne listove. Njegovi cvjetovi rastu iz debla, a ne iz lista, a njegovi žutocrveni plodovi, slični krastavcu, sazrijevaju u svako doba u vječitom ljetu Amazonije. Drvo raste divlje u šumi, a zasadili su ga Indijanci još prije dolaska Evropljanâ, koji, kao i Mehikanci, iz samljevene jezgre toga ploda priredjuju — čokoladu i kakao.

Isto je tako poznato i omiljelo piće kava. Kavino drvo ne raste u prašumi, nego na plantažama. Njena je domovina pokrajina Kaffa u Abesiniji, pa je iz Arabije prispjela kava najprije u Carigrad, a odande dalje u Evropu. Sada Brazilija podmiruje $3/4$ potrebe kave na čitavome svijetu, jer na godinu daje tisuću milijuna kilograma.

Medju te osobite goste prašume spada još i biljka vanilija, kojoj su domovina gorske šume Peru-a i Mehika. Da ta divlja biljka uzmogne donositi plod, moraju kukci prenositi pelud cvijeta. Prije mnogo godina prenijeli su tu biljku na otok Réunion, gdje vanredno uspijeva, ali ne nosi ploda. Ali ipak ondje nije bilo dosta kukaca rodnoga kraja. Zato se pokušalo umjetnim putem prenositi pelud u svrhu oplodjenja, što je izvrsno uspjelo. Danas Réunion uglavnom podmiruje potrebe cijeloga svijeta s vanilijom.

A tek ona raznoličnost životinja, koje žive po tim prašumama! U grmlju bambusove trstike igra se ženka jaguara sa svojim mladima, a na rubu močvare nalazi se »pekari«, mala, niska svinja s kljunom, na svojim vitkim i elastičnim nogama. Ovdje se još nalazi osobita vrst tobolčara, kao i oklopljeni

pasanci, koji ljube odurne termite, bijele mrave, kojih oštre čeljusti razglodju papir, tkaninu, drvo, pače i cijele kuće. Ovdje još živi i ljenivac sa svojom okruglom majmunskom glavom i jakim velikim čaporcima. Po čitave dane pospano visi sa grane i probudi se tek kad zamrači. Zadržava se samo u krošnji drveća, te se hrani lišćem. U praiskonsko doba bilo je tih ljenivaca velikih poput slona. U šupljim stablima spava po danu medvjed žutosmedje boje; po noći traži male sisavce ili ptice, ili ide u potragu za jajima i voćem; no on ne potroši svoga plijena prije dok ga prije dobro vodom ne opere. Na rubu prašume, a na granici izmedju države sunca i sjene, kriješte šarene papige, leprše bezbrojni leptiri prekrasnih boja i guču golubovi leteći s grane na granu. Strelovitom brzinom prolijeću zrakom kolibrići, malene ptičice, kojih se glava, vrat i prsa sjaju žarkim, živim metalnim bojama. Njihova su gnijezda brižno sačinjena od mahovine i travčica, a kljun im je tako dugačak i tanak poput šila. Kolibrići su dugački $3\frac{1}{2}$ cm, a teški jedva jedan gram.

Kroz taj zemaljski raj plovio je Orellana sa svoje dvije brodice. Ispod ušća Madeire iskrcao se na sjevernoj obali u kraju, gdje su navodno živjele visokog uzrasta djevice »Amazonke«, pa se i rijeka po njima prozvala Amazonom. Odista ta priča o Amazonkama nije bila drugo do mornarska bajka.

Plovilo se sve dalje i dalje. Rijeka kao da nije imala kraja. Izmedju ušća velikih pritoka, Šingu i Tapajoza, pokazaše se veliki travnici, pa su putnici s teškom mukom izmaknuli ljudožderima sjeverne obale.

Uto se napokon počeše približavati svjetskome moru. Prijazniji Indijanci upozoravali su bijelce i opominjali ih, da se čuvaju Proroca, jednoga tajnovitoga vodenoga pada, koji je u vezi sa plimom i osjekom, te dvaput mjesečno teče iz oceana u rijeku, sve rušeći i obarajući, što zateče na svom

putu. Uto je Orellana konačno prispio do sjevernoga rukava ušća rijeke Amazone.

Ondje je na svojim ladjama napravio prekrivenu palubu i zaplovio u otvoreno more. No golema rijeka slijedila ga je daleko u Atlanski ocean i kad mu je već odavna iz vida nestalo obale, plovili su brodovi još uvijek u zamuljenoj, žutoj, slatkoj vodi. Još nakon pet stotina kilometara pred ušćem nalazi se slatka voda rijeke Amazone na površini slanoga Oceana. Tek dalje u sjevernom pravcu prispjeli su konačno u plavozelenu vodu mora.

Orellana je trebao pet mjeseci za 4000 kilometara od ukupnih 5000 kilometara duljine rijeke. Sada je zaplovio sjevernim pravcem, da duž obale Guayane i Venezuele dodje u Zapadnu Indiju, a o Božiću se usidrio na obali San Dominga.

35. Aleksandar Humboldt.

Otkako je razbojnik Pizarro razorio državu Inka, španjolski su i portugalski konkvistadori bacili oko i na južno-američki kontinent, o rasegnutosti kojega tek kasnije doznadoše kolonisti i geografi. Indijansko je pučanstvo nakon žestokih bojeva počelo da se sve više povlači u nutrašnjost, gdje su neprohodne, groznicama presićene prašume i beskrajne puste travne stepe, »Llanosi« pružali su najsigurniju zaštitu pred pohlepnim upadačima. Obalni dijelovi ubrzo su napučeni i kolonizirani; Evropljani i kreoli, Indijanci i melezi razdijelili su si zemlju, koju su obradjivali iz Afrike dopremljeni robovi.

Dublje u nutrašnjost zemlje prodrli su uz obalu velike rijeke jedini misionari Isusovci, a kasnije Kapucini; no moskiti i krokodili, mravi i jaguari ogorčavali su život i onom malom broju Evropljana, pa su se upravo gušili u onoj neiscrpnoj vegetaciji, koja ih je okružavala svojom bujnošću. Ono nekoliko

kolibica od palmi oko drvenoga križa, a uz njih misionarska kućica od bambusa, imalo je da predstavlja sela ili čak i gradove, koje su s ponosnim imenima ucrtavali u geografske mape, ispunjavajući ih, onako od oka, rijekama i planinama, samo da na mapama ne bude bijelih praznina, a španjolski i portugalski ministarski kabineti prepirali su se s najvećom diplomatičnošću i varkama o granicama svojih dalekih posjeda, kojih nitko od njih nije ni vidio, pa su u istini još uvijek pripadali urodjenicima i životinjskom carstvu Južne Amerike.

Ova tama, koja je još pod kraj osamnaestoga vijeka pokrivala Južnu Ameriku, podraživala je jednoga njemačkoga učenjaka, čije je ime s poviješću otkrića ovoga dijela svijeta za sva vremena ostalo usko skopčano. Bio je to Aleksandar von Humboldt. On je prvi načinio pouzdanu i istinsku geografsku mapu Južne Amerike; za pet godina svog istraživalačkog putovanja u unutrašnjosti, išao je on uz rijeke i ucrtavao konture planina; on je odredio tamošnju faunu i floru, načinio studije o klimatskim prilikama, o potresima i vulkanskim erupcijama, utvrdio položaj pojedinih mjesta prema stupnjevima zemaljske širine i duljine, te kolonijalnim državama dao dragocjene upute i podatke za razvitak njihovih naseobina. Humboldta je stajalo to putovanje preko 100.000 tadašnjih maraka, gotovo preko polovice cijeloga imetka, ali mu je zato pribavilo svjetsku slavu i učinilo ga besmrtnim. Možda nije nikada bilo takovoga učenjaka, koji bi, kao Humboldt, još za svoga života uživao toliku popularnost u svih pet dijelova svijeta.

Dne 14. rujna 1769., u doba, kad su Napoleon i njegov pobjednik Wellington ugledali svijet, rodio se u Berlinu i Al. Humboldt. Odrastao je uz svoga brata Vilhelma, takodjer slavnoga čovjeka, i brižljivo bio odgojen. Kao dijete bio je veoma slab, te je istom u kasnijim godinama ojačao tako, da se mogao posvetiti studijama, pa su obadva brata pošla

na sveučilište u Frankfurt na Odri god. 1787. Aleksandar je već kao dijete sabirao kukce i leptire, školjke i kamenje i sve to brižno spravljao u kutije, pa su ga prozvali »malim apotekarom«.

Budući da im je otac rano umro, bila je majčina želja, da mladji brat Aleksandar postane državnikom, dok je stariji bio odredjen za pravničko zvanje. Poradi toga je Aleksandar isprva studirao financijalnu struku; no kad je kasnije došao u Göttingen, prihvatio se omiljelog studija prirodnih znanosti, te se sprijateljio s pomorcem Georgom Forsterom, s kojim je putovao po Rajni, a kasnije po Engleskoj i Francuskoj. U društvu su tako vatrenim poklonikom tropskoga svijeta, kao što je bio Forster, probudila se u Humboldta strastvena čežnja za zemljama onkraj ekvatora, a malena pripovijest francuskoga pisca de Saint-Pierre pod naslovom »Pavao i Virginija«, kojoj je radnja stavljena na jedno ostrvo Južnoga mora, bila je za njega neopisiv užitak.

Svršivši Humboldt trgovačku akademiju u Hamburgu i rudarsku u Freibergu, nije zaboravio svojih mladenačkih snova o istraživalačkom putovanju u strane zemlje, pa je sve, što je u tim godinama učio, imalo da posluži tim putovanjima. Početkom god. 1792. postao je asesorom u departementu za rudarstvo, te je kasnije putovao i proučavao razne solne rudnike u Gornjoj Bavarskoj i Salzkammergutu. Geologija, fizika i prirodoslovlje bili su mu najmiliji studiji, a već prve njegove knjige dovele su ga u doticaj s najvećim tadašnjim učenjacima.

Smrću majke god. 1796. došla su obadva brata do priličnoga imutka. Tako je za Aleksandra došlo doba, da privede u život svoje mladenačke snove. Zbacio je sa sebe činovničke verige i krenuo na putovanje. Nekoliko pokušaja, da se priključi kakvoj znanstvenoj ekspediciji, bilo mu je osujećeno, pa je odlučio da na svoju ruku podje na istraživalačka

putovanja. Prigodom boravka u Parizu upoznao se s francuskim botaničarom Aimé Bonplandom, a za boravljenja u Španiji stekao je naklonost španjolskoga dvora, koji se je zainteresirao za njegove osnove. Tako je imao u svojim rukama ključ za Južnu Ameriku i sve španjolske posjede u Tihom Oceanu, pa je dne 5. lipnja 1799., skupa sa svojim prijateljem Bonplandom, krenuo na višegodišnje veliko istraživalačko putovanje.

36. Preko Llanosa u Venezueli.

Dana 16. srpnja 1799. stupio je Humboldt sa Bonplandom na tlo Južne Amerike. Poradi groznice, koja je izbila medju momčadi na brodu, bio je kapetan »Pizarra« prisiljen, da se iskrca kod Cumane u Venezueli. Obadvojica učenjaka bili su iznenadjeni, kad su stupili na kopno i u jutarnjem svijetlu ugledali onaj krasni kraj. Kokosova debla, koja su bila preko dvadeset metara visoka, obrubljivala su obalu, a raščehani listovi palma jasno su se ocrtavali u nebeskoj plaveti, koje nije mutio ni najmanji dašak pare. Mimoze poput drveća rasprostirale su, kao i pinije u Italiji, poput kišobrana svoje grane, a na obali vrvjeli smedji pelikani, čaplje i flamingosi. »Blistavo danje svijetlo«, zapisao je Humboldt još na brodu »Pizarra« u svoj dnevnik — »snaga bilinskih boja, obličje rastlinja, žarke boje perâ u ptica, sve je to imalo na sebi veličajan biljeg tropske prirode«.

Pošto su oba istraživača četiri mjeseca lutala uzduž i popreko po okolici Cumane, pošli su u glavni grad Caracas, a odande južnim pravcem preko Llanosa Venezuele — golemih travnih stepa — koje se ljeti natječu u suhoti i pustoši sa pješčanim ravnicama, ali se zato u kišno doba od aprila do oktobra pretvaraju u nabujalo more tropske ve-

getacije, da prodru dalje do Orionca, treće velike rijeke Južne Amerike, koje je slatku vodu kod ušća u Atlantski ocean i Kolumbo osjetio na svom trećemu putovanju u blizini otoka Trinidada.

Već sama okolica Cumane i gorskoga kraja Caracasa pružila je istraživačima neizmjernu množinu nalazâ svojom ljepotom i raznolikošću vegetacije; ovdje su morali ostati duže vremena na zdravim mjestima morske obale, da se priuče tropskoj klimi. Ovdje su na pješčarama rasli kaktusi, koji su dosezali po deset metara visine, pa čitavi džbunovi bodljikavih kaktusa, dok su se na obalama rijekâ verale prekrasne biljke, povijuše s bujnim lišćem uz prekrasno drveće tamarinda i ceiba. Sago-drvo, banane i stabla kakao omogućivali su lijenim urodjenicima da žive kao u raju; kukuruz i šećerna trstika nisu ni trebali kakove njege. Tulci palmova cvijeća služili su im za pokrivanje glave i odijevanje, a bambusovina za gradnju koliba, priugotavljanje oružja i kućnih potrepština. Humboldta je najviše iznenadilo mliječno drvo (Galactodendron) kao najveće čudo prirode. On o tomu piše: »Na goloj stijeni raste drvo s lišćem, suhim i poput kože; debelo njegovo korenje jedva prodire u kamenje. Po nekoliko mjeseci u godini ne pokvasi ga ni kap kiše, grane mu se čine osušene i kao izumrle; no ako počnemo drvo bušiti, proteče iz njega slatko, hranivo mlijeko. Za izlaza sunca najživlji je taj vegetabilni izvor, pa u to doba dolaze urodjenici sa svih strana i love u posude mlijeko, kojega se površina odmah skruti i požuti. Neki odmah istruse svoje zdjele još pod samim drvetom, a drugi ih nose djeci. Kao da gledaš pastira, kako dijeli mlijeko svoga stada medju svoju čeljad«.

Bezbrižno botanizirajući išli su Humboldt i Bonpland jedne večeri morskom obalom Caracasa, da se poslije dnevne žege malo osvježe i da promatraju plimu. Šum nekih koračaja nagnao je Humboldta da se osvrne — pred njim je stajao jedan

poput stabla dugi crnac, koji je baš bio podigao svoju drvenu kijaču, da njom udari Humboldta po glavi. Ovaj odskoči u stranu i spasi se, pa je udarac zahvatio u sljepočicu Bonplanda, koji se onesviješten srušio na zemlju. Dok je Humboldt bio zabavljen prijateljem, nije se crnac više brinuo za svoju žrtvu i njegovoga pratioca, nego podigao sa zemlje Bonplandov šešir, koji se je dalje otkotrljao, neko ga je vrijeme udivljeno motrio i onda se polagano udaljio. Poslije kratkoga vremena Bonpland se osvijestio i oba istraživača podjoše u potjeru za napadačem, koga su i dostigli. Kad ga je Bonpland htio pograbiti, izvukao je divljak oštar nož iz svojih pamučnih hlača, pa bi naša dva istraživača, koja su bila slučajno neoboružana, zlo prošla, da im nisu pritekli u pomoć trgovci, koji su upravo onuda prolazili. Pred premoći pobjegao je crnac i sakrio se u živicu od kaktusa, a kad su ga sa više strana opkolili, pobjegao je u jedan kozji tor, gdje se bez opiranja dao uhvatiti.

Kao što je flora bogata i raznolika, tako je bogato i životinjsko carstvo Južne Amerike. Kroz guštare provlači se jaguar i vreba na plijen, a u obalnim kaljužama i močvarama, te lagunama, koje nastaju od ljetnih kiša, leže na desetke krokodila sa razjapljenim ustima i sunčaju se. Poradi njih i bezbrojnih vodenih zmija potreban je kod kupanja najveći oprez. Šumama odzvanja krik i vrištanje kojekakovih vrsti majmuna, a močvarne ptice najšarenijega perja lepršaju po trsticima. Na sve strane vidi se i osjeća vrhovna moć stvaralačka! Najčudnovatija je bila glasovita špilja »Guaharo« kod Caracasa. Visoka dvadeset i tri metra, proteže se daleko u unutrašnjost jednoga brijega, a u njoj se ugnijezdilo na tisuće noćnih ptica, koje se zovu »guaharo«. Raširena im krila iznose ravno jedan metar. Na stijenama špilje prilijepile su svoja gnijezda, koja vise poput kakovih kesa, a pred Ivanje, tik pred vrijeme

kad mladi počinju lijetati, dolaze susjedni misionari i Indijanci, da obave svoju godišnju »žetvu masti«. Dugačkim motkama ruše gnijezda, sabiru i ubijaju mlade životinjice, dok stare uz žestoke udarce krilima i strašno kriještanje pokušavaju da obrane svoje mlade. Iza toga se na velikoj vatri dobiva toli omiljela »guaharova mast«, jer te ptice na dolnjem dijelu tijela imadu debele naslage masti i tako cijela okolica dobiva potrebnu mast, a misionari i ulje za crkvena svijetla. Priroda u tropskim krajevima tako je neiscrpna, da usprkos redovitom ubijanju čitavih masa tih ptica, još uvijek preostaje dovoljna količina za narednu godinu.

Humboldt se osobito mnogo bavio naučnim istraživanjem električnih pojava kod životinjskoga organizma, pa je baš na tom putovanju u Južnu Ameriku nastojao da učini neke nove eksperimente. U tu svrhu su mu izvrsno poslužile lagune Llanosa u Venezueli, gdje žive »ugori drhtavci« (Gymnotus electricus), koji u sebi proizvode tako snažnu električnu snagu, da mogu zadavati opasne udarce ljudima i životinjama. Urodjeni Indijanci boje se tih ugora kao živoga vraga, pa je Humboldtu s teškom mukom pošlo za rukom, da ih nagovori, neka ga odvedu na jednu od tih njima poznatih laguna.

No kako da se dokopa tih životinja? Indijanci su i to razumjeli. Natjerali su oko trideset mula uz veliku viku u lagune. Taj neželjeni posjet uzbunio je ugore, pa su za čas prešli u navalu i to tako, da su u masama pojurili prema mulama i došavši s njima u dodir, počeli puštati svoje električne udarce. Mule su drhtale i od straha razrogačile oči, više ih se onesvijestilo i utopilo, dok su druge udarale kopitima i pobješnjele jurnule na obalu, odakle su ih nanovo nagonili u vodu. No ugori mogu proizvoditi samo izvjesnu količinu električne snage, pa kad ju u borbi s mulama istroše, postanu umorne i bježe na obalu, gdje ih onda ljudi lako hvataju. Humboldt i Bonpland su činili pokuse, od kojih se javljala mučnina

i oslabljenje muskula kod oba istraživača. Kad je Humboldt iz neopreznosti stao s obje noge na jednog ugora i time prouzročio spoj električne struje, osjetio je tako snažan udarac, da je još dugo vremena patio od žestokoga bola u zglobovima.

Dvadeset dana jahali su kroz Llanose, dok su stigli do točke, gdje je Humboldt sa svojom ekspedicijom na Rio Apure, jednoj prirječici Orinoca, htio da se ukrca na brod. Na milje daleko nije se mogla opaziti nikakova vidljivija uzvisina, ni najmanji grmečak, koji bi pružio barem malo zaštite pred sunčanim zrakama, koje su padale okomito. Ta neizmjerna jednoličnost ravnice bez brežuljaka, stabla ili grmlja, postala je gotovo kobna po Humboldta i Bonplanda.

Pune dvije noći neprekidno su proveli na konjima; po danu nije bilo ni govora o spavanju uz onu užasnu vrućinu. Uto su konačno došli do jedne kuće, u kojoj je stanovao neki gojitelj stoke sa svojim slugama. Goveda, konji i mule slobodno su hodili unaokolo, a pastiri su preko Savana jurili na konjima i natrag vraćali blago, koje se je predaleko udaljilo od kuće. No umjesto toliko željkovanoga mlijeka, nisu putnici dobili drugo, do neku žutu, blatnu vodu, da ugase žedj. S mulâ su poskidali teret, neka si same nadju vode u pustinji. U početku su uzdignule glavu i njuškale po zraku, a onda zavitlavši repovima jurnule prema malenoj blatnoj bari, gdje se zadržalo još nešto malo vode. Humboldt i Bonpland podjoše za njima u nadi, da će se barem moći okupati, ali tek što su se počeli praćakati po mutnoj vodi, kad se na protivnoj strani pojavi krokodil, koji ih je potjerao, da na vrat na nos udare nazad.

Uto je odjedared zanoćalo i oni podjoše, da se vrate kući. No na čitavome obzorju nije se mogla vidjeti ni silhueta kakove kuće. Uza se su imali doduše kompas, ali im je slabo koristio, jer nisu znali, kojim su pravcem krenuli od kuće. Tako su pošli

nasumce i lutali dalje po noći. Uzalud su gledali, da gdjegod na obzorju opaze svijetlo — samo su blistale zvijezde, koje su zbog atmosferskih para poprimale crvenkasti, povećani izgled.

Onako žedni i nesposobni za dalje lutanje, zaključili su, da dočekaju dan na suhom, kratkom travom obraslom mjestu.

Tako su obojica ležali u tihoj noći, uzrujano očekujući zoru. Uto su odjednoć čuli topot konjskih kopita — sve bliže i bliže, i odjednoć spaziše pred sobom jednoga Indijanca, oboružanoga kopljem, koji je vraćao zalutalu marvu. Spazivši dvojicu bijelaca, pobojao se zasjede, pa je trebalo truda i muke, dok su ga umirili i nagovorili, da ih odvede natrag do one kuće.

Poslije ove pustolovine bili su Humboldt i Bonpland oprezniji, pa su bez daljnjih opasnosti i neprilika stigli 27. ožujka 1800. u kapucinsku misiju San Fernando na Rio Apure.

37. Na Orinocu.

Prije Humboldtova istraživalačkog putovanja slabo se što znalo o sistemu rijeke Orinoco. Da Orinoco odvaja jedan široki vodeni rukav i šilje ga Rio Negru, pritoku rijeke Amazone, dakle da obadvije velike vodene žile Južne Amerike stoje medjusobno u spoju, — taj čudnovati prirodni fenomen smatrali su mnogi naučenjaci pukom bajkom bez ikakove stvarne podloge. Aleksandru Humboldtu bilo je sudjeno, da definitivno utvrdi to neobično razdvojenje Orinoca i tok Casiquiare, spojnicu izmedju obadva riječna sistema.

Dne 30. ožujka 1800. ukrcao se on sa svojom družbom u San Fernandu na Rio Apuru, jednom — u ono doba — gotovo posve nepoznatom pritoku Orinoca. Na stražnjem dijelu vrlo širokoga čamca, t. zv. »piroge«, uredili su kao kolibicu sa stolom i

klupama i ponijeli hrane za mjesec dana, a naročito bananâ za kormilara i četiri urodjenika veslača, te rakije za trgovačku zamjenu s Indijancima. Jaka struja brzo ih je nosila niz rijeku, pa su putnici domala stigli u prašumu.

Već šesti dan zašla je ekspedicija u Orinoco. Sada se plovilo uz vodu. Dokle god je oko dosizalo, sterala se nepregledna površina vode. S obje strane prostirala se prašuma, dok su krajevi uz obalu bili posve jednolični i osamljeni. Kod Encaramade dopirali su bregovi do rijeke; slikovito stijenje bilo je kao sagovima prekriveno najkrasnijim biljkama, dok su im jedine glavice bile gole, nalikujući na razrušene velike zgrade.

Povoljan vjetar tjerao je pirogu pokraj velikih otoka. Jednom su se prigodom gotovo prevalili, pa su već knjige i papiri Humboldtovi plivali u vodi. Uto se na sreću prodere jadro i opasnost mine. Kad su izgrdili indijanskoga kormilara zbog nespretnog manevra, on je mirno odgovorio, da bijelim ljudima ne će uzmanjkati sunca, pa će moći da osuše svoje papire. Tako je i bilo, ali im je često ponestalo vode za piće, da ugase tešku žedj. Kad su putnici zbog opasnih jaguara noćivali u čamcu ili na kakvom golom i pustom otoku, morali su se često zadovoljiti s mutnom i mlakom vodom Orinoca. Mjestimice su se vidjali na obalama odurni Indijanci, koji su mjesto odijela naprosto crvenom bojom obojili tijelo, dakle oblačili se najprimitivnijom toaletom, u kojoj su ipak razvijali velik raskoš. Ta crvena boja, nazvana »onoto«, bila je naime tako skupa, da je zaslužba od dva tjedna rada u zavodu misije ili kod kojega naseljenika jedva dostajala za boju, da se čitavo tijelo premaže. Kao što mi sažaljavamo čovjeka, koji ide u dronjcima, tako otprilike ovi Indijanci smatraju siromašnim djavolom onoga, koji nema boje više nego samo za jedan dio tijela.

Iznad širokoga ušća Rio Mete iznosi širina Orinoca oko pet kilometara, pa za čas udare brzice

Atures i Maypures, koje onemogućuju daljnju plovidbu. Ovdje Orinoco prolama gorje Parime, te se ruši preko dvije granitne stube. Da se predje preko toga slapa, bila je piroga prevelika. Predstojnik misionog zavoda kod tih katarakta, pater Bernardo Zea, priskrbio je putnicima čunj, izduben od stabla, kakvim se služe Indijanci za vožnju po rijeci, dugačak trinaest metara, a širok samo jedan metar. Ispod male kolibice na stražnjem dijelu mogli su Evropljani zaštititi samo gornji dio tijela od žarkoga sunca. Pored knjiga, papira, herbarija i zbirki, vozili su oni sa sobom svaki dan veću menažeriju od majmunâ i ptica, pa je izmedju tih kaveza i zaliha hrane posadi, stiješnjenoj i šćućurenoj, navečer, kad su izašli na kopno, bilo kao da su se oslobodili tamnice. Za toga putovanja obiknuo je Humboldt pisati na koljenima, pa se toga običaja nije nikada mogao odučiti, čak ni kasnije kod kuće, u Berlinu.

Ekspediciji se priključio i pater Zea. Bio je to velik dobitak za istraživače, budući da su njegovom posredovanju imali zahvaliti pomoć, koju su im uvijek pružali Indijanci. Na »raudalesima« Aturesa i Maypuresa bila je rijeka mnogo uža, pa je izmedju golemih granitnih klisurina padala voda u zapjenjenim slapovima. Često je bila vodena cesta tako uska, da se čamac zaglavio medju stijenama, pa su ga morali užetima vući ili ga izvlačiti na kopno. Četrnaest dana nisu Evropljani vidjeli krova nad glavom, pa je trebalo štošta preturiti, dok su opet stigli u mirnu vodu.*)

Poslije kratkog odmora zaokrenuli su putnici u jedan pritok Orinoca, Atabapo, a onda opet u drugi pritok, Rio Temi, vozeći se uz vodu. Pošto je rijeka preplavila obalu, zapadali su često u uske kanale kroz gustu prašumu sve do takozvanog »prenosnog mjesta« na Pimichinu, gdje su Indijanci bili već navikli, da svoje čamce sa Rio

*) Vidi sliku na čelu knjige: Humboldt na Orinocu.

Tema prenose na kopno i dalje do obližnjega potoka Pimichina. Na drvenim balvanima guran je Humboldtov čamac punih pet dana, a poslije toga se započela vožnja po Pimichinu. Već iza pet sati zaplovili su u Rio Negro, jedan od najznatnijih pritoka velike Amazone.

Dne 10. svibnja stigao je Humboldt sa svojom pratnjom do mjesta, gdje Casiquiare iz Orinoca sa sjevera pritječe u Rio Negro, te pošto su deset dana veslali uz jaku struju, stigli su opet natrag na Orinoco! Tako je Humboldt utvrdio svezu obaju riječnih područja, Amazone i Orinoca, i uskoro našao najjednostavnije rješenje toga problema. Sedam stotina metara široki Orinoco naprečac je razdijeljen jednom pećinom; dok glavna rijeka produžuje svoj tok prama sjeverozapadu, jedna trećina vode skreće nalijevo, a pošto se ovdje terrain spušta prema Rio Negru, ne nalazi ona više svoj put do glavne rijeke, nego teče prema Rio Negru, s kojim se spaja.

Humboldt bi vrlo rado još pošao do neistraženih izvora Orinoca. Ali u tim krajevima obitavaju ratoborni Indijanci, koji nisu nikomu dopuštali, da stupi na njihovo područje. Na jednom mostu od lianâ, koji su bili razapeli ponad rijeke u jednom uskom klancu, stojao je dan i noć jedan stražar, koji je promatrao tok rijeke i javljao dolazak svakoga stranca. Pače se i jedna vojnička ekspedicija, nekoliko godina prije Humboldta, morala na tom mjestu vratiti natrag neobavljena posla. Još i danas nije točno istražen izvor Orinoca. Atmosfera, okužena groznicom, neprohodna prašuma i smrtonosno napadanje insekata bolji su stražari nego oni, danas već davno iščeznuli indijanski stražari.

Struja Orinoca brzo je nosila ekspediciju niz rijeku; mjesec dana kasnije opet su putnici plovili pokraj ušća Atabapa, pozdravljajući na obalama svoja stara mjesta odmarališta. Na tom povratku posjetio je Humboldt špilju Ataruipe, gdje se pokapalo

izumrlo indijansko pleme Aturâ. U tom, dubokom šumom okruženom, groznom mauzoleju, nabrojao je Humboldt šest stotina dobro sačuvanih ljudskih kostura muških, ženskih i dječjih. Svaki je skelet bio pomno savit i strpan u košaru, spletenu od šiblja palmova lišća, pa su se urodjenici ljutili na Evropljane, kad su ovi ponijeli za svoje zbirke neke skelete. U kolovozu god. 1800. stigli su opet u Cumanu.

Poslije kratkoga posjeta na Kubi, produžavao je Humboldt sa svojom pratnjom putovanje kroz južnu Ameriku još daljnje četiri godine.

Dne 23. lipnja 1802. uspeo se pače i na Chimborasso i došao do visine od 5810 metara, te stajao na najvišoj točki, koju je ikada prije njega ikoji čovjek dosegao! Samo jedan duboki klanac priječio ga je, da prodre još pet stotina metara više, do vrhunca.

Jedan mali Chimborasso je i djelo, što ga je Humboldt o tom putovanju objelodanio, ali ga nije dovršio; sadrži trideset golemih svezaka, a za izradjivanje toga posla morao je učenjak ostati u Parizu sve do 1827. godine. Otišavši odande, nastanio se u Berlinu, gdje je bio savjetnik kralja Fridrika Vilima II. i njegova nasljednika, donoseći tako koristi znanosti i umjetnosti s velikom diplomatskom vještinom. Još u svojoj šezdesetoj godini pošao je na poziv ruskoga cara Nikole na istraživalačko putovanje u rusku Aziju. I taj, u mladosti slabunjavi dječak, otvrdnuo je na svojim putovanjima zbog neprestanog duševnog rada tako, da je doživio starost od devedeset godina!

38. Medju Indijancima u Grand Chacu.

Godine 1908. jedan je mladi Švedjanin po imenu Erland Nordenskiöld, sin obretnika sjeveroistočnoga prolaza, pošao u Buenos-Aires, glavni grad savezne republike Argentine i najveći grad Južne Amerike, koji se nalazi na južnoj obali Rio de la Plata sa podrug milijuna stanovnika. Odande se odvezao, dokle željeznica dopire, prama sjeverozapadu i na krajnjoj točki njenoj naišao na Indijance u velikoj ravnici Gran Chaco na istoku od gorskoga lanca Andâ. Ovdje je vidio nekada slobodne sinove divljih krajeva, kako kao robovi bijelaca vrše teški posao u tvornicama šećera, provodeći žalosnu sudbinu, koja ih tjelesno i duševno uništava.

Iza toga je švedski istraživač udario putem kroz prašumu prema slobodnim prostranstvima, gdje se snijegom pokrivena glavica brda Callequa ponosno izdiže visoko povrh mrkih šumskih zakutaka, tvornica šećera i pilanâ. U tim regionima vladala je još zemaljska božica Pachamama, kojoj Indijanci ovoga gorja, inače kršćani samo po imenu, prinose žrtve. Kad lutaju duž obronaka i prelaze klance, ne bi nikada propustili, a da sa ceste ne dignu koji kamen i ne prinesu ga kao žrtvu na kamenitu piramidu, koja se nalazi na ulazu u klanac, — da se ne umore na putovanju.

Indijanci ovoga kraja stanuju u malim četverouglastim kolibicama, sazidanima od kamena ili opeke, sušene na suncu, i pokrivenima travom. Za zaštitu od groma usadjen je na krovu jedan križ. Protiv bolesti i drugih nevolja znadu se oni dobro pomoći. Bol u nogama liječe mašću od tapira, medvjeda ili jaguara, koji je, po njihovom shvaćanju, preobražen čovjek. Kad udari potres, hodočaste na grobišta i ondje se mole, a ako pada tuča, onda spaljuju palmovo lišće, koje bacaju u obliku križa.

Odatle je Nordenskiöld odjahao sjeverozapadnim pravcem na Pilcomayo, veliku rijeku, koja dolazi iz istočnoga dijela Anda noseći mase mulja kroz ravnice Gran Chaca. Za vrijeme godišnje suše uzdiže bura taj mulj u neprozirne oblake, a kad Indijanci zapale travu na prerijama, da se dokopaju slasnih poljskih miševa, tada dalekosežni plamen često prouzrokuje katastrofalne požare u guštarama, palmama i prekrasnim šumama. Kišna perioda počinje se u studenome i traje sve do travnja ili svibnja. Kroz veći dio godine žive Indijanci gotovo jedino od ribe, koju nalaze u velikom obilju u rijeci.

Rijetko je koji bijelac tako duboko zaronio u unutrašnjost bića jednoga prirodnoga naroda, kao taj Erland Nordenskiöld. On je s Indijancima postupao kao sa sebi ravnim stvorenjima. Na taj način stekao je kod tih divljih plemena neograničeno povjerenje, te im bio vazda mio gost. Kad je mladjarija na obali rijeke igrala oko vatre, on je učestvovao u tim zabavama, pa je poput drugih Indijanaca ukrašavao glavu zataknuvši u čeone vrpce šarena pera, oko bokova nosio grubo tkanu pregaču, bojio si lice, dao da mu tetovira ruku jedna stara Indijanka, koja je bila vanredno vješta u toj vještini, te je slušao priče, bajke i ratničke pjesme urodjeničke, kad su mirno sjedili pred svojim kolibama, pijući pivo iz posude, koja je išla od ruke do ruke. Govorio je njihovim jezikom, jeo njihova jela i pio iz njihovih vrčeva. Bio je i sâm kao neki bijeli Indijanac. Išao je s njima i na ribolov. Kad su oni u šumskim guštarama gonili sa psima i kijačama divlje svinje ili kad su svojim strelicama ubijali ptice po šumama, on je bio vazda s njima, a kad je poslije dnevnoga rada kružila lula duhana od usta do usta, sjedio je i on u društvu i mirno čekao, dok zajednička lula stigne do njega, da povuče nekoliko dimova.

Jedino nije išao s njima u ratne pohode. Kad je koje indijansko pleme krenulo u rat protiv su-

sjeda, nagovarali su ga, da podje s njima, ali je on uvijek odgovarao, da bijeli čovjek nema toga prava, da Indijance svojim nadmoćnim vatrenim oružjem usmrćuje kao kakove ptice. Obećavali su mu konje, zarobljenike i skalpirane glave kod diobe plijena, te nisu mogli shvaćati, kako da ga ni to ne može namamiti. Često je pokušavao, da ih odvrati od njihovih bojnih osnova. Na ratnom pohodu nemaju Indijanci nikakove veće zajednice, kao ni kakovog većeg moćnijeg poglavice, koji bi preuzeo vodstvo jednoga cijelog plemena. Svako selo ide za sebe u rat, a o kakvom redu nema ni govora.

Prema našem shvaćanju, mnogi su indijanski običaji barbarske naravi, ali su po njihovom mišljenju sasvim prirodni. Ako majci postane novorodjenče na teret, ona ga naprosto usmrti. Sin usmrćuje svoga staroga oca ili slijepu majku, ako se ne mogu više sami prehranjivati, a da u tome nitko ne vidi ništa nepravedno. Pače on ide i tako daleko, da ih žive pali, ako misli, da su u kakvome savezu sa vješticama i zlim duhovima. Mrtvace meću u velike urne, koje pokapaju ispod koliba živih ljudi.

Jednom je prilikom Nordenskiöld jahao sa nekim svojim ljudima i jednim vodjom u sjeverni Chaco, zašavši duboko u divljačke krajeve. Tu je nagazio na neko ratničko pleme, koje je imalo ratobornog poglavicu, a u šipražju šume ležali su u zasjedi njegovi ratnici sa lukovima i kijačama. Nordenskiöld je usprkos tomu odjahao ravno u selo poglavice. Ljutit pošao je ovaj na njega s kijačom u ruci. No kad mu je Nordenskiöld poklonio nož, kao da se je umirio i spustio kijaču. Ustrašen prijetnjom poglavice, poveo je tumač četu natrag iz sela, a kad je zanoćalo, ponovno su morali potražiti konak u jednom indijanskom taboru.

U noći se tumač probudi iza sna zbog oštrog signala iz šume, te opazi, kako je jedan Indijanac izmedju njih polagano ustao, te se odšuljao, a za čas se vratio sa četom oboružanih drugova, koji su

Indijanska koliba na rijeci Mamore.

medju sobom nešto šaputali. Jedan pridošlica zapita, zašto Indijanci nisu poubijali putnike, da se dokopaju njihovih pušaka i bjeloputnih skalpa (lubanja) za ukras svojih kolibica prigodom raznih svečanosti. Kad je tumač podigao viku, Indijanci su opet pobjegli u šumu.

Nordenskiöld je proširio svoje putovanje sve do srca Bolivije, te posjetio posljednje ostatke nekoć tako brojnoga plemena, koje se bavi ribolovstvom u pritocima Madeire. Od fikusovih vlakanaca zgotavljaju si odijela, a lule si prave od čistih stabljika. Na obalama Sare stanuju u četverouglastim kolibama, kojih su stijene načinjene od bambusove trstike i ilovače, a krov od palmova lišća. Ognjište je smješteno u naročitoj kuhinji. Križevi i svete slike odaju, da su kršćani barem po imenu. U dubini svoje duše oni su još uvijek ostali pogani, pa još i danas s neobičnom maskom i odijelima od nojeva perja igraju i plešu svoje poganske plesove oko vatre u taborištu. Noću spavaju na hasurama od palmova lišća, a mjesto jastuka meću za uzglavlje drvenu cjepanicu. I oni su robovi bijelaca; rakija je njihova propast i nesreća, koja ih je survala u dugove, a njihovi poslodavci bez srca i duše sile ih, da svoj dug oduže teškim radom na plantažama i u šumama gume.

S Indijancima kao provodičima i veslačima preplovio je Nordenskiöld čamcem Rio Grande, jedan pritok Rio Mamoré, koji je opet pritok Madeire, što utječe u Amazonu. Dok je njegova barka glatko odmicala uz rub prašume, sjedili su urodjenici crveno obojenih lica i u košuljama mirno na obali, pažljivo prateći i najmanji zvuk. Opažali su i najsitniju ribu u vodi, kad se praćaka, poznavali svaki glas, koji iz šume dopire do njih, te neobično vješto oponašali kriku i smijeh majmuna. Nordenskiöld se često iskrcavao i odlazio u sela duboko u prašumi, u kojima je nalazio banane, ananas i čitava polja povrća. Djeca su se ondje igrala s ulovljenim

majmunima, tobolčarima i pticama. Na drvenim stijenama u kolibi visjele su strelice, čamci i vesla; dragocjenosti su se spravljale u pletene košare. Umre li koji član porodice, onda preživjeli članovi odlaze s toga mjesta, da se tako uklone zloduhu pokojnika. Sva sila prekrasnih ptica živi u šumama i u močvarnoj ravnici toga kraja: crne rode, divlje patke, ibisi, flamingi i razne močvarice.

Tragajući za Chacobo-Indijancima stigao je jednoć Nordenskiöld na svojim volovskim kolima do jedne nabujale rijeke, preko koje nije mogao preći kolima! Poradi toga su uzeli najnužnije stvari u čamac, te preplivali preko. Kad je Nordenskiöld sa svojim pratiocima bio baš usred rijeke, odjedared se iza njih pokaza aligator; otjerali su ga vikom. Na drugoj strani obale produžili su put pješice. Često je šuma bila preplavljena, pa su se morali verati od drveta do drveta, ili kroz poplavljenu šumu veslati ili si šumskim nožem i sjekirom krčiti put. Naposljetku su opet došli do suhoga tla. Još vidljivi i svježi tragovi stopalâ odavali su blizinu Indijanaca i domala se Nordenskiöld našao u jednom selu plemena Chacabo.

Začudjeni i razljućeni tim nenadanim posjetom. počeli su Indijanci strašiti strance strelicama, da se udalje odande. No kako se on nije dao smesti u svom miru, dali su njemu i njegovoj pratnji mjesta u prostranoj krčmi. U sredini te kuće bila je postavljena velika zemljana bačva, a u njoj neka vrsta pive, koju su varili od korenja mamoka. Oko te bačve plesali su Indijanci uz svirku frule, a vani sjedile na zemlji njihove žene i promatrale muževe, kako se zabavljaju. Susjedi s lukom i strelicama dolaze u posjete i piju to pivo do besvjestice. I oni ostaju preko noći ondje i razapinju svoje mreže za spavanje u toj kući. Izmedju pojedinih ležaja gori malena vatrica, da se odbrane od mušica i noćne hladnoće tropskoga kraja.

Čudnovata je i tajinstvena takova noć u indijanskoj kući. U mutnom svijetlu one vatre ocrtavaju se crni i mrki lukovi, strelice i nakiti. Sve unaokolo je čisto i uredno. Pojedini gosti bakreno-smedje boje još se u poluglasu zabavljaju pričajući o ratnim djelima i lovačkim pustolovinama, a izvana, iz noćne pustoši dopiru u sobu zagonetni glasovi.

Velika zasadjena polja oko koliba zapravo su najizdašnija vrela prihoda ovih Chacabskih Indijanaca. Oni sade mamiok, banane i rižu, te sabiru žetvu u hambarima, koji stoje na stubovima. Strane putnike časte kukuruznim klipovima, pečenim gomoljikama mamioka, brašnom od mamioka i kuhanim ribama.

Muškarci se više ukrašavaju nego žene. Premazuju lice crvenom bojom, a ruke ljubičastom. Kroz nosnu hrskavicu probuše rupu i provlače crvena pera od tukana, što im je naročiti ukras. U ušima nose, poput naušnica, zube od morske svinje, a preko ramena prebačena im je boa od puhovine i papiginih pera. Raspuštena kosa kod muškaraca i žena visi niz tijelo, koje natiru vanilijom, da ugodnije mirišu. U svečanim prigodama povješaju na sebe sve svoje dragocjenosti, u kosu zatiču šarena pera od papige i tukana a oko vrata objese lanac od podrug tisuće majmunskih zubi. Budući da se u tu svrhu uzimaju samo prednji zubi, mora Indijanac svojim priprostim strelicama oboriti do dvjesta majmuna, da uzmogne složiti gjerdan oko vrata.

39. Albatros.

Prama jugu suzuje se južna Amerika poput škrbava mača. Na zapadu se uzdižu chilske Ande a na istok protežu »pampasi« Argentinije i Patagonije. Preko beskrajnih stepa pojahat ćemo sada na divljim vrancima fantazije na jug.

Poput žalca na otrovnoj žlijezdi skorpiona zarinula se Ognjena zemlja, južni šiljak Amerike, u Južno more. Odijeljen je morskom cestom, nazvanom po imenu neustrašivoga Magalhaesa. U tamošnjim prašumama, gdje rastu vječno zelene bukve, vladali su nekada bakrenosmedji Indijanci, koji su pripadali plemenu Ona. I njih su, kao i njihovu ostalu braću u čitavom Novom Svijetu, protjerali bijelci, te su sada osudjeni, da izumru; danas ih je preostao još veoma malen broj. No i taj jadni ostatak pokazuje još sva karakteristična svojstva njihovoga roda: čvrsto su gradjeni, ratoborni i smioni i žive sa svojim susjedima u nesigurnim odnošajima krvne osvete, a vatra njihovih selišta zaplamsa čas u šumi, čas na žalu kojega unutrašnjega jezera ili gdje na obali.

Na Magalhanovoj cesti morale su mnoge jedrenjače zauvijek skinuti svoje zastave. To je uopće veoma opasna voda i na zlu glasu poradi žestokih bura, koje iznenada znadu zavitlati niz strme klisurine morskoga tjesnaca. Sigurnije je ostati na otvorenoj pučini i ploviti južno oko otočja Ognjene zemlje. Ovdje nabujali valovi Atlantskoga i Tihoga oceana pjevaju zajedničku svoju pjesmu oko strmih klisurina Kap Hoorna.

Tko prisluškuje njihovu pjesmu? Tko kraljevskim prezirom gleda na zapjenjene krune njihovih talasa? Tko se krili raširenim krilima povrh Kap Hoorna? Tko drugi nego albatros, najveća od svih ptica morskih, najsmioniji i najneumorniji krilati stanovnik zračnoga carstva!

Samo ga brzo pogledajte, jer će za jednu sekundu opet iščeznuti! Kako vidite, on je velik i bijel poput labuda, ali ima kratak, debeo vrat i snažnu glavu s jakim ružičasto-žutim kljunom, te na jednom dijelu pera crne mrlje. Njegova su krila čudesna djela prirode! Kad ih sklopi, tako se priljube uz tijelo, da posve nestaju. No sada ih je raširio, pa iznose od jednoga kraja krila do drugoga puna če-

tiri metra. Krila su dugačka i uska, tanka i krasno zaobljena poput oštrice u mača; on se služi njima sa čudesnom sigurnošću, te je u lijetu ustrajniji i izdržljiviji od svih ostalih ptica. Nijedna ptica ne leti tako lijepo i otmeno kao on. I za najjačega vjetra jedva primjetljivo svake sedme minute zamahne krilima, a za sve ostalo vrijeme oštro su mu napeta poput čvrsto zategnutih jedara na brodu.

Ta vještina letenja samo je njegova tajna; sastoji u tomu, kako raširuje krila i u kutu priklona, što ga on tim svojim izvrsnim monoplanom primjenjuje snošaju izmedju tijela i vjetra. Sve ostalo, kao polet u zraku i dalje kretanje uz vjetar ili protuvjetar, izvršava sam vjetar. Kad albatros želi da se uzdigne s morske površine, on naprosto razastre krila, okrene se prama vjetru i pušta da ga ovaj nosi u zračne visine. Zatim se u elegantnim lukovima i zavojima kliže po nevidljivim obroncima vjetra.

Najčudnovatija je u ove ptice njena beskrajna ljubav za slobodom. Ona mrzi široko kopno, pa se gnijezdi na osamljenim otocima; na zemlji se jedva može gibati, i stupa po kopnu samo onda, kad baš mora, ali se i onda gega kao labud. Sa zemaljskim prahom dolazi on u dodir samo onda, kad u gnijezdu sjedi na jednom jedinom jajetu i svoju bijelu glavu zarije pod krila. Inače se ne dotiče zemlje. Hranu uzima sa morske površine, pa najmanje tri četvrtine svoga života provodi lebdeći u slobodnom zraku, lutajući od mora k moru, poput trabanta zemlje, koji u neskučenoj slobodi poput pera lako prati tešku zemaljsku kruglju na njenom kotrljanju kroz svemir. Albatros se ne drži odredjenih putova, pa nema te udaljenosti, koje bi se on pobojao; on se na svojim krilima odmara i pušta, da ga nose od jednoga oceana k drugomu. Na Atlantskom oceanu rjedji je gost nego na Tihom, pa se ugiba toplini oko ekvatora. Inače on jedri svuda, gdje

misli, da ima najviše izgleda za utaživanje svog neobično velikog apetita.

Pripovijedaju o jednom albatrosu, koji je kroz šest dana i šest noći neumorno pratio jedan brod, da bude vazda uz njega, kad se u more bacaju otpadci od jela. Momčad ga je prije toga jednoć ulovila i, da ga drugi put prepoznadu, namazali su ga raznim bojama. Brod se nalazio na otvorenom moru, prevaljujući dvanaest morskih milja u satu, ali albatros nije smalaksao. Naprotiv, on je u priličnoj visini kružio na milje daleko oko broda. Na brodu su se straže izmjenjivale, da se odmore i ispavaju, no albatros nije trebao mira ni počinka. On nema nikoga, komu bi povjerio komandu svojih krila, da može poći na spavanje, pa je tako izdržao punu nedjelju dana, ne pokazujući ni traga kakvoj umornosti. Neprestano je letio i na časove izmicao pogledima, ali samo tako, da se nakon jednoga sata opet pokaže, dolazeći preda nj — odnapred. Da je to bio uvijek jedan isti albatros, vidjelo se po boji, kojom su mu namazali prsa. Tek je jednoga dana ostavio brod, kad mu više nije prijala hrana, koju su mu bacali. Morao je preletjeti stotine i stotine milja do obale, a kako ga je lako mogla usput iznenaditi žestoka bura! No za njega ništa ne znače udaljenosti, jer je on u zraku isto tako kod kuće, kao mi na ulicama svoga grada.

40. Lovac kitova.

Koliko je čudesa i neobičnosti na svom zračnome putovanju vidio albatros za svoga života! On je gledao, što se sve dogadja na palubi velikih jedrenjača; gledao je crne oblake dima, kako se uzdižu iz golemih parobrodskih dimnjaka. Spazio je nespretno kretanje šest metara dugačkoga tulanja na pješčanome žalu otočja Južne Georgije, istočno od

Kap Hoorna, te motrio kako se uvijaju crna ili siva ledja kitova, kad se igraju na vodi.

Sigurno se gdjekad zaletio i na Atlantski ocean i spazio, kako norveški lovci navaljuju na plavoga kita, jednu od najvećih danas živućih životinja, koja je dugačka 27 metara. Današnji lovci kitova služe se dobro i čvrsto gradjenim, brzim i lako upravljivim parobrodima, koji na provi imadu pokretne topove za izbacivanje harpuna. Na prednjem kraju harpuna nalazi se šiljasta granata, koja eksplodira u tijelu kitovu i tako ga usmrti. Na stražnjem dijelu pričvršćen je debeo konopac. Parobrod goni kita, dok ne ugine, a onda ga izvuku na palubu i otpreme ga na kitovsku postaju na kakvome fjordu. Tamo ga raščine, izvade mast i salo, koje se skuha i u bačve napuni, te šalje u trgovinu.

Ljepši i mnogo opasniji bio je lov kitova, što su ga nekada gledali predci današnjega albatrosa na Sjevernom moru, budući da je čovjek poslije tisuću godina postao najveći neprijatelj kitova, pa da su neke vrste kitova već sasvim izumrle. Tada lovci nisu pucali iz topova, nego su zabadali snažnom rukom harpune u tijelo kitovo. Svaki je brod imao po više brodica za kitove, koje su bile s obje strane, napred i odzad, šiljate, da se moglo po volji veslati. Čim se u daljini opazio kit, spuštali su se ti čamci u more. U svakom čamcu bilo je po šest iskusnih lovaca; jedan je od njih bio kormilar, drugi je bacao ostve (harpune), dok su drugi bili veslači. Ostve su bile pričvršćene na jakom konopu. Svaki je od šestorice lovaca svaki čas znao, što ima raditi, pa je poradi toga na takvoj brodici vladala grobna tišina i svi su radili svoj posao bez ikakove komande.

Kad čamac zaplovi prama kitu, onda iz daljine od četiri metra ostvičar baci svoje ubojno oštro oružje i svom snagom ga zabije ribi u slabine. U tren, kad je ostva pogodila svoj cilj, već se i čamac

sa strelovitom brzinom povukao natrag, jer je u taj čas stajao život na kocki! Ako su lovci nesretni, tada kit svojim snažnim repom jednim udarcem prevali čamac. No najviše misli kit samo na to, kako će umaći progoniteljima. S neopisivom brzinom zaroni u morske dubine, tako da konopac, na kojemu je pričvršćena ostva, upravo zafićukne. Jao onomu, koga zahvati konopac, jer ga povuče sa sobom u morske dubljine. Kit jednim zamahom zaroni do četiri stotine metara u dubljinu. Ondje dolje je tiho i mračno, pa on ostane po čitav sat u dubljini, dok mu ne istekne dah, a onda opet izlazi na površinu. Konopac pokazuje lovcima, gdje će od prilike opet isploviti, pa onamo odmah krene jedan čamac. Tek što se kit pojavi na površini, već zazviždi zrakom druga ostva.

Sada kit nema više dovoljno daha, da po drugi put zaroni. Umjesto toga pliva on po moru i repom diže valove, da se oslobodi svojih progonitelja. No makar sa kolikom očajnom brzinom odmicao i uzdizao valove, s tolikom brzinom juri i čamac, što ga on vuče za sobom. Mornari su svoj konopac dotle uvukli, te su se čamci već sasvim približili kitu, ali je još uvijek potrebna najveća opreznost, da se konop odmah popusti, čim bi kit pokušao da još jednoć zaroni. Sudbina lovaca je u rukama kormilarovim. Kljun brodice strši visoko u zraku, a oko njega se pjene visoki valovi. Tako se kližu Oceanom dan i noć poput ribâ preko valova. S napetim mišicama, čvrsto stisnutim zubima i ustremljenim pogledom slijede lovci svaki pokret ranjene životinje i svoga čamca.

Uto počne smalaksavati kitova brzina; on se počne umarati i domala sasvim iznemogne. Kretnje su mu nejednolične, zastane, baca se na površini tamo-amo, oko sebe udara repom, da zaglušuje prskanje vode. U tom času približi mu se jedan čamac. Dugačku sulicu zabiju mu u blizinu srca metar duboko ili ispale u njega još jedan eksplozivni hitac. Ako mu pogode u pluća, onda kitu jurne kroz nos debeo mlaz krvi, ili kako lovci vele: »on izvjesi crvenu zastavu«. Time je njegova sudbina zapečaćena, on se predao i za čas odadu smrtni trzaji, da je i opet jedan morski div zauvijek rekao zbogom svome golemome carstvu.

41. Robinzonovo ostrvo.

Visoko nad Kap Hoornom lebdi na svojim nepomičnim krilima albatros. Njegovo je oštro oko u taj mah otkrilo na zapadu dim jednoga parobroda i već za dvije minute kruži on oko broda, da ga prati na njegovom putu na sjever. Putovanje se proteže duž obale Chile, a nad bezbrojnim morskim zatonima i ostrvima uzdižu se snježne gorske kose Andâ. Kad se s broda bacaju otpadci u more, albatros se s munjevitom brzinom spušta na morsku površinu. Jednu sekundu prije, nego što se dotakne vodene površine, uzdigne krila, spusti glavu, ispruži velike svoje noge s ukočenim čaporcima i gacka po vodi, na kojoj se drži lako poput pluta. Lakomo proguta sve, što plovi na površini, zatim opet rastvori krila spram vjetra i poput strijele prhne u vrtoglave zračne visine.

Parobrod što ga on prati, vozi tovar za Santiago, glavni grad Chile, te se zaustavlja u lučkom gradu Valparaisu. Nad njim se u daljini izdiže najviše brdo južne Amerike: Aconcagua.

Albatros se opet vraća k moru i leti, da drugdje potraži sreću, te šest stotina kilometara od obale Južne Amerike spazi malo ostrvo Juan-Fernandez, glasoviti otok Robinzonov. U velikim lukovima kruži on tada oko vulkanskih klisura, 900 metara visokih, i sluša žamor morskog zapljuskivanja, koje oplakuje podnožje pećina: slika neopisive pustoši

i osamljenosti, koja se pokazuje jedino albatrosu, koji kruži nad njim. Pomorac može samo uz najveće teškoće, da se u kakvom malenom čamčiću približi pećinama toga ostrva.

Uzalud će danas ondje tražiti papige, majmune i kornjače, kao i suplemenike Petka, štićenika Robinzonova, jer ne će više ništa vidjeti. No da je albatros prirodoslovac brzo bi razabrao, da se preko polovice svih bilina, koje ondje rastu, ne mogu naći ni na kojem drugom mjestu na svijetu. Medju te biljke spada i palma sa tamno-zelenim sjajnim stablom, koju su besmisleni ljudi uništili, da od nje načine palice! Bilo je tu i kojekakve paprati i drugih osobitih bilina. kao i posljednji komad sandalovine, koje je, ma koliko to čudno zvučalo, zalutalo ovamo iz svoje azijske domovine. Još prije dvjesta godina raslo je to stablo u velikim količinama na tom otoku. Sada ga je ljudska pohlepa za novcem sasvim iskorenila; njegovo crveno, veoma mirisavo drvo bilo je vanredno podesno za tokarenje. Danas se nalazi još jedna jedina, malena vrsta te sandalovine i s tim posljednjim primjerkom izumrijet će ta vrsta i nestati je sa lica zemlje.

U jednoj špilji na području brda, stanovao je, prema kazivanju priče Robinzon Kruzoe, koji je sa sedlastoga klanca gorskoga bila, iznad svoga stana, čeznutljivo gledao preko Velikoga Oceana. Iz spomen-ploče, uzidane u kamenu, razabira se, da je istinski Robinzon bio škotski mornar po imenu Aleksandar Selkirk, koji je četiri godine i četiri mjeseca, od 1704.—1709., osamljen živio na tom otoku. Dobrovoljno je pošao u tu osamu, pošto se raskrstio sa zapovjednikom gusarskoga broda, kojemu je pripadao. Na ostrvu je bila blaga klima; svake je godine padala potrebita kiša, te su se ondje zadržavale divokoze, koje su mu služile za hranu. U veljači god. 1709. jedan ga je engleski brod oslobodio iz toga zatočeništva.

Tako je bilo u istini. No tko se radije ne zadržava kod onoga Robinzona, čiju je romantičnu sudbinu pjesnička bajka tako divno ukrasila? Brod, tako veli bajka, s kojim je plovio Robinzon, bio se nasukao, pa se od sve momčadi on jedini spasio, jer su ga morski valovi bacili na kopno ostrva. Upućen potpuno na sebe i na mali otočić Juan-Fernandez, on se ondje udomaćio, lutao po obali i šumama, te svoju lovačku torbu, načinjenu od listova moškata, punio oštrigama, jajima od kornjačâ i divljim plodom. Primitivnim lukom i strijelom obarao je koze i druge životinje, upotrebljavajući njihovu kožu za odijelo; osim toga je ulovio nekoliko koza, koje je pripitomio tako, da je od njih dobivao mlijeko, od kojega je pravio maslac i sir. Pritisnut nuždom, morao je izučavati jedan zanat za drugim, pa je u isti mah bio tesar, zidar, lončar, krznar i t. d. Uzvisina iznad njegove špilje bila mu je crkvom, gdje je svetkovao i praznikovao nedjelju. Od divljega kukuruza dobivao je brašno, od koga si je mijesio kruh. S godinama je postigao i neko blagostanje. Njegova je sudbina vjerna slika čitavoga čovječanstva, koje se kroz stoljeća iz najvećega divljaštva razvilo i oplemenilo. Njegovu čežnju za ognjem udovoljila je munja, koja je udarila u jedno stablo i zapalila ga, pa tko se još rado ne sjeća one upornosti, kojom je on nastojao da sačuva vatru što dulje, da mu se ne ugasi? Pa kako je bio tužan i žalostan, kad se vatra konačno ipak utrnula! Tu mu je došao u pomoć nov slučaj, jer je na ostrvu vulkan počeo rigati vatru, pa je on na užarenoj lavi pripalio novu vatru i načinio ognjište. Pače je sazidao i peć od tesanoga kamena, imao lijepo uredjenu kolibu, a na čamcu, što ga je sam istesao, poduzimao je izlete duž žala svoje tamnice.

Kad je za jednog takvoga lutanja odmaknuo odviše daleko od svoga stana i legao da spava, odjednoć je prestrašen skočio u vis: Netko je viknuo njegovo ime! Ali je to bila njegova papiga, koju je

pripitomio i naučio govoriti; ptica je letjela za njim i sa jedne grane počela kričati: »Bijedni, bijedni Robinzon!«

A tko se ne sjeća onoga uzrujanoga momenta, kad je Robinzon na svojim osamljenim šetnjama odjednoć otkrio trag ljudskih stopala u pijesku? Osupnut tim nalazom, zastao je kao okamenjen. Osam godina bio je sam samcat — a sada, eto, ima u blizini i drugih ljudi. Što bi to drugo moglo biti, nego ljudožderi! Vrebao je i prisluškivao, a onda se požurio kući, da se spremi za obranu. Ali se ništa nije javljalo. Poslije nekoga vremena opazio je na žalu ostrva, na protivnoj strani, vatru. Opet je pobrzao kući, uzdigao ljestve preko utvrda svoga stana i pripravio oružje za obranu. Napokon se uzverao na jedan brežuljak, otkud je spazio deset golih divljaka, kako peku meso na vatri. Kad su se najeli, počeli su neki divljački ples oko vatre, otisnuli svoje čamce u vodu i iščeznuli. Pokraj ugašene vatre ležale su razbacane oglodane ljudske kosti i lubanje, na pogled kojih je Robinzon gotovo poludio.

Već se približavala kraju i četrnaesta godina, kad ga je u burnoj noći probudio iza sna jedan hitac. Srce je počelo Robinzonu žestoko udarati — kao da je kucnuo čas oslobodjenja! Još je jedanput kroz mrklu noć zaorio jedan hitac. Zacijelo signal kakvoga broda u nevolji. Zato je zapalio veliku vatru, da tako ljudima pokaže put do ostrva. No kad je svanula zora, vidio je, da se brod nasukao na podmorsku klisuru i ostao nepomičan. Ljudima nije bilo ni traga. No ipak — napred na žalu ležao je ispružen jedan mornar, pored kojega je strašno zavijao njegov pas. Robinzon se požuri k njima — barem jedan supatnik u onoj osami! No brodolomac je bio mrtav i svi Robinzonovi pokušaji, da ga oživi, ostadoše uzaludni. Duboko rastužen, iskopao je Robinzon grob i pokopao stranca. Zato je pas postao sada njegov drug.

I opet prodje jedna godina; dani su protjecali jednolični i slični jedan drugomu kao jaje jajetu. Jedino mu je društvo bilo pas, papiga i jedna koza, pa kad je sjedio za stolom i jeo svoj pečeni kruh i voće, ribu i oštrige, tada je i ono troje dobivalo svoj dio.

Jednoga je dana sa svoga promatrališta opazio, kako pet čamaca plovi prema ostrvu. Na kopno izadje trideset divljaka, koji su naložili vatru. Zatim iz jednoga čamca donesoše dva zarobljenika. Jednim udarcem kijače smjesta su jednoga usmrtili. Onaj drugi je pobjegao i potrčao pravo prema Robinzonovu stanu. Dva divljaka su ga progonila. Robinzon poleti dolje, da se nadje bjeguncu u pomoći. Na znak svoga gospodara oborio se pas na jednoga divljaka držeći ga čvrsto, dok ga Robinzon nije zatukao; s drugim je bilo isto tako. Nato Robinzon oslobodjenom zarobljeniku, koji je bio zaprepašten zbog njegove neobične pojave, prijateljskim znakovima i smiješkom nagovijesti, neka se ne boji, jer će mu on biti zaštitnik i prijatelj. Bijedni je čovjek mucao nerazumljive riječi. No kolika je bila radost za Robinzona, što je opet mogao slušati ljudski glas, kojega već petnaest godina nije čuo. Ostali divljaci pobjegoše na vrat na nos.

Robinzonov crni drug dobio je ime Petak, jer je jednoga petka stigao na ostrvo. Iza toga je počeo učiti jezik svoga gospodara i s vremenom postao pošten kršćanin, a pustinjaku najvjerniji drug i prijatelj. Jednoga se dana opet nasukao jedan brod na podmorskoj klisuri, pa su Robinzon i Petak našli u razbijenom brodu pušaka, baruta, živežnih namirnica, orudja i mnoštvo drugih korisnih stvari, koje su im naredne godine znatno olakšale život. Kad je prošlo osamnaest dugih godina, spasio je jedan engleski brod junaka našega djetinjstva i njegovoga crnoga druga.

Te uspomene iz najranijega djetinjstva moraju nam doći na um, ako pratimo lijet albatrosa preko Robinzonova ostrva Juan-Fernandeza. Sam albatros ne zna o svemu tomu ništa, jer su njegovi predji prije mnogo generacija vidjeli samo mornara Selkirka, prasliku Robinzonovu.

42. Tihi Ocean.

Albatros je razborita ptica, jer inače ne bi po čitave sedmice letio za brodovima, sa kojih se mnogi mastan zalogaj baca u more. Ovom morskom jastrebu zacijelo je već odavna poznato, gdje malene grabežljive ptice nalaze svoj plijen; kad ih u lovu iznenadi, munjevitom se brzinom spusti dolje i ugrabi im sve, što se nadje pred njima, te se i ne osvrće na nezadovoljstvo tih malenih stvorova.

No njegova sposobnost opažanja kao i znanje sežu zacijelo mnogo dalje, nego što to ljudi mogu i pomisliti. Prije mnogo tisuća godina albatrosovi su predci živjeli na moru, gdje su im se čúla vanredno izoštrila. Oni poznaju stalne vjetrove i vide po boji vode, da li je pod površinom mrzla ili topla morska struja. Ako se naš prijatelj albatros, na svom putu, prepušta vjetru, da ga nosi na zapad preko Polineskog otočja, onda on točno znade, da treba samo da neprestano ostane izmedju jarčeva obratnika i ekvatora, gdje će ga uvijek nositi jugoistočni pasat. Taj je vjetar i uzročnikom ekvatorijalne struje, koja se nadugo i široko proteže preko čitavoga Tihoga Oceana na zapad. Ako želi albatros da ostane na sjeveru od ekvatora, onda mu istu uslugu čini Sjeveroistočni pasatni vjetar. No ako poleti od ekvatora mnogo južnije ili sjevernije, onda će naći protivni vjetar, jer i morske struje teku prama istoku. U sjevernoj polovici Tihoga Oceana zove se ta struja, koja teče sjeveroistočnim pravcem, Kuro-čio; ona se vâlja duž obale Japana, a zatim okreće u ravnom pravcu prema zapadnoj Kanadi. Ova je morska struja najmilije boravište albatrosa.

Isto tako i u Atlantskom Oceanu — znade to ptica iz iskustva — imadu struje i vjetrovi iste zakone. Ona struja, koja ovuda protječe na istok, zove se Golfstrom, pa je njena voda, koja dolazi ovamo od ekvatora, ona sila, koja stvara tako blagu klimu sjeverozapadne Evrope, pače i najsjevernije fjordove Norveške ostavlja usred zime nezamrznute.

Naš albatros dakle plovi sada na zapad, neovisno od svih vjetrova i struja. On se ne boji ni najžešće bure, pa i gdje da se sakrije pred njom? Njegov je stan zapravo zrak! More se diže. On lebdi tik morske površine, uzdiže se sa svakim talasom i vršcima krila dotiče se zapjenjene krune morskih valova. Sunce se odsijeva u vodi valova, a albatros se ogledava u glatkom, plavom krovu valova, koji se uzdižu nad kristalnim špiljama priča u dubljini.

Odjednoć se uzdigne u vis, da pregleda, ne vidi li se ono, što njegove misli zabavlja, već na horizontu. Ispod njega prostire se pusto i osamljeno, bijelo isprugano, tamno, bučno more. Od zapada amo vuku se plavo-crni kišni oblaci. Već se otvaraju njihovi zasunci. Da li će albatrosa smetati u njegovom lijetu kiša, koja mu kvasi ledja i krila? Razborita životinja je dobar pogadjač vremena, pa se u pravi čas ukloni kiši, jer joj njezin brzi lijet omogućuje, da se ne da iznenaditi kišom. U najgorem slučaju još se uvijek može spustiti iz visinâ, sklopiti svoj padobran, pa se ljulja i odmara na valovima.

Kiša je prestala. Albatros se opet vinuo u visine i spazio pred sobom Uskrsni otok, koji se uzdiže u strašnoj osami i vrtoglavoj dubljini Tihoga Oceana. Kakve su ono kamenite statue na obroncima obale? Visoke su deset metara i prikazuju ljudske glave. One označuju starodrevne grobove,

pa su spomenici jedne davno iščeznule kulture. Danas živi još samo 150 urodjenika na Uskrsnom otoku, ali su i oni osudjeni, da izumru. Osim njih žive ondje još tri bijelca, ali se već dugo nije o njima ništa čulo, pošto godinama nije nijedan brod pristao uz taj otok. Uostalom, na tom otoku stanuju samo štakori, koze, kokoši i morske ptice.

U maloj udaljenosti odande nalazi se Sala y Gomez, mali otok, koji se sastoji od samih golih pećina, koje je opjevao njemački pjesnik Adalbert Chammsso. Ovdje se gnijezde samo morske ptice, a od zgode do zgode zalijeće se na čas u posjete i albatros. Ali inače on voli najveću samoću.

Polazi još dalje na zapad i za čas iskrsava pred njim iz mora čitavo mnoštvo malih školjeva, koje zovemo »Niskim otocima«, ali tamnokožni divljaci, koje je onamo prognala neshvatljiva sudba, zovu ih »Paumotu« ili »Oblak otoka«. Kako neobično ime! Nikoji pjesnik ne bi mogao boljega izmisliti. Ovdje se nalazi na okupu ništa manje nego osamdeset i pet skupina od otokâ, a svaku skupinu sačinjavaju bezbrojne hrpe. U svemu odista izgleda kao oblak otoka, koji se može uporediti sa zvjezdanom maglom na nebu. No ta množina otočja tek je jedna od bezbroj drugih, koji se nalaze na čitavom zapadnom dijelu Tihoga Oceana. Čini se kao da je božja ruka od svega onoga, što je preostalo od zemlje i pećinâ nakon dovršenih pet dijelova svijeta, razasula kao biber po tome Oceanu.

Ta zbrka od podmuklih grebena i pećina ima površinu od deset kvadratnih kilometara, te u sebi skriva bezbroj opasnosti za svaki brod, koji se približi u njegov okrug. Sve su te malene otočiće sazdali koralji, male životinjice, koje izlučuju vapno. One se množe napupčavanjem, pa svako društvo sačinjava jedno zajedničko pleme, u kojemu se nalaze živi i mrtvi članovi šaroliko ispremiješani.

Životinjice koraljâ trebaju za uspijevanje čvrsto, tvrdo morsko dno, slanu vodu kristalne čistoće,

izdašnu hranu, koju im donose udarci valova i struje, te konačno temperaturu vode, koja ne smije pasti ispod dvadeset stupnjeva. Poradi toga se nalaze samo u tropskim morima i blizu površine, budući da je morska voda hladnija, što je dublja. Dublje od pedeset metara ispod površine ne žive rado te životinjice. One se množe neiskazano brzo, pa zbog toga raste koraljni otok u širinu i visinu, te samo morsko zapljuskavanje stavlja granicu dalnjoj izgradnji. Vječito talasanje mora i njegovim vjetrovima šibani valovi često trgaju velike dijelove toga koralnoga vapna, koji se pretvaraju u pijesak. Taj pijesak ispunjava i zatrpava sve rupe, pa tako samo more sa svojim razornim radom doprinosi, da se povećava čvrstoća i jakost tih koraljnih grebena. Na tim grebenima zadržavaju se i druge životinje i alge, koje izlučuju vapno. Tokom vremena naplavljuju valovi otkinute dijelove na površinu grebena, tako da pojedini dijelovi stalno strše iznad vode. Kad se morska površina za vrijeme plime diže, prepoznaju se grebeni već iz daljine po bijeloj pjeni talasa. Za vrijeme osjeke postaju sasvim vidljivi, a oko njih stoji mirna voda. U doba izmedju plime i osjeke ta je cesta najopasnija za putovanje, jer tada nema ništa, što bi obraćalo pažnju na te morske grebene, pa je brod, koji se ovamo zaleti, izgubljen.

Ti su grebeni različitih oblika i rasegnutosti. Tako je primjerice »Wallriff« pred sjeveroistočnom obalom Australije dugačak dvije tisuće kilometara! Drugi su okrugli, sačinjavaju prstenove i zovu se »atolle«, lagunski grebeni, medju kojima je more sasvim mirno. Vjetrovi, ptice i morske struje nose bilinske klice preko mora, koje puštaju korenje na dijelovima morskih grebena, koji se dižu iznad vode za najjače plime. Tako je polagano »atoll« gotov: sagradile ga zajedničkim silama životinje i biljke.

»Oblak otoka« najveće je medjusobno spojeno područje atollâ na cijeloj zemlji. Koraljno otočje, u obliku prstena, leži ovdje poput bezbrojnih malih

vijenaca, koji su bačeni na more. Izmedju jednoga i drugoga znade voda doseći dubljinu od sedamdeset metara, a u lagunama nekih od njih imale bi dovoljno prostora flote čitavoga svijeta. Tako ove sićušne životinjice koralja svojim neumornim radom često pružaju moćnu zaštitu brodovima.

Na mnogima od ovih otoka rastu kokos-palme, pa su samo u takovim slučajevima ti otoci napučeni. Vanredan je pogled, kad im se čovjek s brodom približi. Nad horizontom strše samo krošnje palma, dok je sam otok tako nizak, da se od njega još ništa ne vidi. Onda se otok čini kao kakova oaza u beskrajnjoj Sahari mora. Tek kad se dodje prilično blizu, opaža se i čvrsto koraljno tlo otoka. Na vanjskim stranama grebenâ zapljuskavaju morski valovi, dok lagune u unutrašnjosti leže sjajne poput zrcala, koje zaštićuju koralji i palme.

Sedam tisuća urodjenika polineskoga plemena žive na klisurama toga »Otoka oblaka«, po dvije stotine na svakom atollu. Bave se trgovinom bisera i sedefa, te kupuju za taj novac uz bestidnu cijenu evropske bezvrijedne ropotarije. Na nekim otocima uzgaja se ananas i banana. Životinjâ ima veoma malo, jedino papigâ, golubovâ, drozdovâ, štakorâ i gušterova. No zato je s tim življi život vani u moru. Urodjenici su najvrstniji pomorci, pa su sve prije nego zarobljenici svojih otoka. Na svojim brzim čamcima, kojima su žene načinile jadra, uslobodjuju se s najvećom sigurnošću ploviti po dalekoj pučini, pa je vrlo živahan promet izmedju pojedinih otoka.

43. Otočje Južnoga mora.

Na atollama »Otoka oblakâ« i njegovim najbližim susjedima izvjesila je Francuska svoju trobojnu zastavu. Našega albatrosa to veoma malo zanima, jer je on neograničen gospodar svega toga i ne da si ni od koga propisivati, gdje će uzimati plijen. Zato

odabira pravac prema »Društvenim otocima«, nadaleko kružeći oko najvećega otoka, Tahiti, jednoga od najljepših i najznamenitijih od svih otoka u Južnom moru. On gleda na njegove davno ugasnule vulkane i neizmjerne pećine, na kojima rastu guste šume i neprohodne šikare paprata, te prekrasna trava, a sa obronaka žubore potočići prama lagunama i hridinama od koralja. Na obalama Tahitija rastu vječne kokos-palme, najznačajnije oznake otoka u Južnom moru, kao što su datuljske palme oznake pustinjskih krajeva Staroga Svijeta. Na Tahitiju je topla, jednaka tropska pomorska klima sa jedva dva stupnja razlike izmedju ljeta i zime; jugoistočni pasat vije čitavu godinu, kiša pada u dovoljnoj mjeri, a što je glavno: ondje nema groznice.

Otok je kao stvoren za živahno, suncem ozareno shvaćanje o životu, kojim žive urodjenici Tahitija. Oni ukrašavaju svoju kosu vijencima od cvijeća, hod im je lagan i graciozan, pa nisu znali ni za kakove brige, dok nisu onamo došli bijeli ljudi, da im ogorčavaju život i priječe slobodu! No mnoge su pjesme i bajke bijelaca uhvatile koren na Tahitiju, pretvorivši taj otok u raj na zemlji. Sada su na Tahitiju, nekoć sretni momci i djevojke, takodjer osudjeni na izumiranje, a naknadjuju ih Kinezi, Evropljani i urodjenici s ostaloga otočja sjeverozapada. Oni doduše još i sada obradjuju svoja polja i na čamcima plove uz obale lagunâ; još i sada na vrijeme trgaju kokosove orahe i nose vijence od šarenoga cvijeća na svojim vlasima kao posljednji odsjev sretnoga života. Golubovi guču u krošnjama drveća, zelene i plavobijele papige kriče i vrište. Konji, goveda, ovce, koze i svinje, sve su to strani doseljenici; od životinja je bilo jedino gušterova, škorpiona, muha i moskita. Bujne vrtove i prekrasnu ljepotu prirode nisu mogli Evropljani iskoreniti, a na obalama u ponosnim palmama još se i danas zadržava ptica brzan (Tachypetes aquilus), orao mora, čijim su se crnim perima nekada resili poglavice Tahitija.

Albatrosov se pogled pomuti, kad ugleda tu pticu, jer mu je ona najveći suparnik. Brzan doduše ne poduzimlje tako daleke putove kao albatros, jer se ne usudjuje ni ići tako daleko na more; no uza sve to je i on majstor u letenju i smion razbojnik bez trunka savjesti. On goni delfine i ribe grabilice, da im otme dio plijena, a druge ptice drzovito primorava, da mu prepuste ono, što baš misle progutati. Kad ribari na pučini razastiru mreže, leti on nad čamcima tako nisko, da ga mogu veslom zahvatiti, a tako je ludo zaljubljen u žive šarene boje, da se najradije spušta na crvene zastavice brodova, koje lepršaju na vjetru. Poput orla i on se uzdiže u vrtoglave visine, pa nema toga ljudskoga dalekozora, koji bi se mogao uporediti s oštrinom njegova oka. Iz velikih visina on spazi i najmanju ribicu pod površinom vode. Najradije juri za letećim ribama, pa u času, kad one razastrtih peraja lebde nad vodom, šćepa ih u zraku; ali umije i zaroniti za njima, te ih uloviti u dubljini. Čim se dokopa plijena, odmah sune u vis. Ako mu riba ne stoji povoljno u kljunu, on je pusti i opet ulovi prije nego što padne u vodu; tako s njom vrti i prevrće, dok ne dodje u onaj položaj, da ju može lako progutati.

No more je neizmjerno bogato, pa se albatros brzo utješi zbog ove svoje konkurencije. Ne osvrćući se ni na koga, produžuje on svoj put na zapad prema otočju Samoa. Donde ima da prevali silan put preko otvorenoga mora, pa ima vremena razmišljati o kojekakvim čudesima, što ih je vidio za vrijeme svoga dugoga putovanja od više tisuća milja preko svih svjetskih mora. Vidio je, kako na otvorenoj pučini padaju meteori, a da znalični ljudi o tome ništa i ne slute; slušao je muklu tutnjavu iz morskih dubljina, ne znajući da se u tim dubljinama probudiše uspavani vulkani, koji su ostali sakriveni njegovim očima baš kao i ljudima; vidio je, kako nastaju i opet iščezavaju novi otoci još prije nego što su i zabilježeni na morskom zemljovidu; vidio je

opasne dubljine na mjestima, gdje je prije tekla duboka voda, a sada po njoj plove brodovi, koji ne sluteći zla, hrle u propast. Možda on i to znade, da su svi ti nebrojeni otoci Južnoga mora vršci golemoga gorskoga lanca, koji strši nad morskom površinom, dok im obronci i doline već kroz milijune godina stoje prekriveni slanim valovima.

No što se dogadja u onim strašnim dubljinama, to znadu učeni ljudi bolje nego on. Oni se doduše nisu spustili nikada dublje od šezdeset metara; no zato ipak mogu ronioci u dubljini od trideset metara izdržati po dva sata, tražiti biser, graditi mostove i pretraživati potonule brodove, pa su gotovo sva mora pretražena i gotovo od deset kilometara dubljine ispod morske površine izvadjena je zemlja za istraživalačke pokuse. Otuda se znade, da je morsko dno od veće česti pokriveno organskim muljem i crvenom zemljom, te da bilinski život sa sunčanim svijetlom već izumire u dubljini od dvije do tri stotine metara, dok životu životinja nigdje nisu odredjene granice. Čak i u najdubljim dubljinama žive mala bića, kojima ne može da nahudi ni onaj neizmjerni pritisak cjelokupnoga Oceana i od svih tih mirijada životinjica, koje žive svuda u moru, pada na morsko dno prava kiša od vapnenih oljuštrina. Od njih se stvaraju kroz neizmjerna vremena prava skladišta tih oljuštrina; no ovdje je neprozirna tama, pa je sve, što živi u tim dubljinama, osudjeno na vječnu sljepoću.

44. Brodolom.

I na velikim razbojištima Oceana može se govoriti o ranjenima, mrtvima i iščeznulima, a albatros bi nam mogao dati mnoga obavještenja o brodovima, o kojima kroz mjesece i godine nema nikakove vijesti, jer su se nasukali na klisurinama Južnoga

mora i potonuli u valovima. Koliko je puta bio on svjedokom tako užasnih prizora!

Eno ga gdje jedri golem brod na tri jadra, koja su se napela poput kože na bubnju, a jugoistočni pasat tjera ga prema otočju Samoa, te on ponosno poput labuda prosijeca plavozelene valove. Poput sićušnih mravi vrzu se mornari amo-tamo po palubi uz veselu pjesmu, penjući se poput mačaka na jarbole, da razmrse i odmotaju konope i užeta. Albatrosu se čini kao da se čak u njegovim visinama čuje, kako škripi i prašti na toj drvenjari, kad vjetar oštrije i jače duhne. Sunce zapada, a velike plohe jedara izgledaju kao purpurom prelivene; u sumračju pak ističu se sjajno bijelo naspram tamnozelenoga mora u noći, a za sjaja punoga mjeseca, slična su gorskim vrhuncima, prekrivenima snijegom. No i kad ne sija mjesec, te kad ni laterna ne rasvjetljuje brodarskoga kompasa, ne gubi albatros iz vida svoga broda.

Sunce izlazi i pozlaćuje ponajprije zastavicu, a onda jadra. Pasat je vanredno jednolik, pa se kao svakoga dana vrši jednolični rad na brodu. Mornari i ne slute, što albatros točno vidi — pred njima je upravo jedan koraljni greben! Jedna sika izdigla je brod na jednu stranu — a val ga opet odvuče za sobom, pa sve praska prigodom sudara s grebenom. Teški teret prašti, jarboli se njišu, mornari trče amo-tamo i odasvud ozvanjaju glasovi komande. Svaka krpa jedara napinje se do krajnosti, a val na sipini povlači opet brod preko silnih dubljina.

Tovarni trgovački brod sa tri jadra želi da krene dalje, ali je greben probio golemu rupu na dolnjoj strani broda. Svi su šmrkovi u pogonu, a tesari već stoje, spremni sa svojim alatom. No rupa se nalazi u unutrašnjosti broda ispod nagomilane robe i još prije nego što su je otkrili, već su sve kajite pune vode. Ne pomaže ništa, nego potražiti spas u čamcima! Smjesta se odvezuju i u more spuštaju čamci, a momčad juri jedan preko drugoga. Strašna

uskomešanost i žurba, svi hoće da se još na vrijeme spase. Ponosni jedrenjak tone tako brzo, da ne stižu prenijeti na čamce ni hranu, ni vodu za piće.

Već je i paluba zasuta vodom i cijela trupina iščezava u valovima. Jadra se još jače napela nego do sada, polagano pucaju i brod se naginje na jednu stranu, polagano tone i još jedino strše zastavice. Albatros točno vidi, kako se brod opet uspravlja, dok ga silan teret vuče dolje. Čamci su se udaljili s najvećom brzinom. Jedino je albatros zastao u zraku, da sačeka, ne će li štogod jela izbiti na površinu iz propaloga broda. Sunce stoji visoko, jadra u dubini izgledaju sada zelena, malo kasnije plava, a kad dosegnu dubinu od sedamdeset metara, ne mogu se više ni raspoznati.

Brod medjutim nastavlja svoj put u morske dubine. Oko njega vlada muk vječnosti i tama morskoga dna. Jedan bolesni, zaboravljeni mornar još leži u svojoj ćeliji. Raširenih očiju bulji prama palubi, crte lica izobličile su mu se od užasa, a ruke se grčevito zarile u pokrivač postelje. U njegovoj je kabini tamno kao u rogu.

Potonuli brod ne tone okomito. Ekvatorijalna struja, koju tjera pasat, vuče ga prama zapadu. No što zalazi dublje, struja je sve slabija, pa onda trupina broda počne tonuti okomito, dok najzad ne stigne u svoju posljednju luku. Hrbat mu se odbije sa dna i brod odskoči, nagne se na stranu i ostane s punim jadrima u istome položaju, kao da ga još uvijek na površini goni pasatni vjetar.

Zagonetna i strahotna je vodom prekrivena kora zemlje ovdje u dubljini od pet kilometara. Beskrajne ravnice pucaju na sve strane. Na milje daleko morsko je tlo ravno kao stol. Mi bismo razrogačili oči nad tom neutješnom poljanom, kad bismo je mogli točno pogledati, osvijetljenu kakovim golemim reflektorom. Konačno bismo stigli u jedan kraj, gdje se morsko dno uzdiže, isprva tek malo, a onda sve više i konačno tako strmo kao naj-

strmija hridina. Ovdje se može naći i posve strmih, gotovo okomitih stijena. Slijedimo li ih kroz vodene naslage, to će oko nas odjednoć postati svijetlo i jasno, kao na zemlji, kad počne zora svitati, a napokon će i sunce prodirati kroz vodu i postajati sve svjetlije. Duboko dolje, gdje brod ima da dočeka sudnji dan, voda je upravo ledena, toplina joj je jedva $1\frac{1}{2}$ stupnja. Što se više uspinjemo, sve je toplija, isprva neznatno, a kasnije sve više raste razlika u temperaturi, a ondje, gdje sunce svijetli kroz slani kristal i gdje se već zamjećuju tragovi sipina, voda je mlaka. Izdignemo li mokru glavu iz vode, vidjet ćemo, da nas je strmi uzlaz doveo na jedan koraljni otok.

A kakva je sudbina momčadi potonuloga broda? Albatros će nas i o tom izvijestiti. On je vidio, da su se čamci u noći razdijelili na moru; dva je spasio jedan parobrod, a ostala dva su došla do jednoga koraljnoga otoka. Samo je jedan zabludio i toga je slijedio albatros. On je promatrao, kako glad i žedja muče mornare. Kad je prvi umro, bacili su ga drugovi u more. S istom namjerom, kao i albatros, slijedila su čamac i dva morska psa sa zagasitoplavim hrptom i bijelim trbusima, te sa više redova trouglastih šiljatih zubi, koji su oštri poput pile. Oni su dočekali mrtvoga mornara i proždrali ga svega, pače i odijelo. Proždrljivi su i lakomi baš kao i albatros. Ne prodje ni jedan dan, a da se on ne sretne s tim svojim takmacima. Oni redovito plivaju s takvom brzinom, kao da su u potrazi za nečim, a redovito su tako blizu površini, da im se vidi hrbat. Kad ugledaju kakav plijen, onda još povećaju brzinu, te jure kroz vodu kao torpedo. Oni, upravo kao i albatros, tvrdokorno progone brodove, a ne zaostaju za albatrosom ni u pogledu razboritosti. Koliko puta ih je albatros promatrao, kad su ščepali mornara, koji je slučajno pao s broda. No jednom je vidio, kako jedan mornar nije izgubio prisutnost duha, pa se nožem branio od morskoga psa i spasio se. Na otocima Južnoga mora imao je prilike motriti, kako se urodjenici, koji su u vodi brzi i okretni poput riba, dobrovoljno upuštaju u boj s tim grabežljivim životinjama, te im nožem rasparaju trbuhe. No najstrašnije, čega se može sjetiti, bio je jedan veliki brod, na komu je harala žuta groznica, pa su ljudi umirali kao muhe. Tada je čitavo jato morskih pasa pratilo taj brod, pa su se tako nažderali, da se i sam albatros morao zgroziti nad tolikom proždrljivošću.

45. Preko otočja Samoa u Novu Zelandiju.

Naša ptica, koja tako daleko putuje, stigla je i na otočje Samoa, te na njihove visoke, vulkanske pećine, sadru i lavu, do njihovih divnih šuma i vodopada, okruženih najkrasnijom vegetacijom, te je opet prepoznala mnoge od tih vodopada, koji se ruše iz visine od dvjesta metara. Povrh šikara od paprata i njima sličnih bilina, koje podsjećaju na indijske džungle, leprše raznobojni leptiri, a noću, kad nebom zaplovi mjesec, sve zuji u zraku od šišmiša.

Oko ovalnih koliba, kojima je krov napravljen od listova šećerne trstike, a pod prekriven hasurama od kokosa, zaposleni su žuto-smedji Polinezijci, ljudi snažno razvijeni i ponosnoga hoda. Njihovo djelomično tetovirano gornje tijelo sasvim je golo, nose gjerdane od školjčica i zubî, kite se cvijećem i perima, a tijelo mažu kokosovim uljem. Oni su miroljubivog i živahnog temperamenta, pa su i njih bijeli osvajači uznemirili u njihovome miru i preoteli im gospodstvo nad njihovim otocima.

Na otočju Samoa pada kiša, koja osvježuje. Tamni oblaci slegnu se nad morem, žestoke vijavice dižu se u spiralnim stupovima, koji se na vršku proširuju poput krošnje pinijâ, pa se voda uzdiže u vis, a iza toga udare oborine, tako da kiša ne pre-

staje po nekoliko nedjelja i sve zahvaća takova vlaga, da se čak ne može ni žigica upaliti. Gotovo svake godine javlja se na tim otocima iznenadna oluja i vihor, koji izbacuju na obalu razbite brodove i uništavaju polja i nasade. Kokosovi listovi lete okolo poput perja, a često se vidjaju u redovima povaljena stabla, kao da ih je kakav divovski srp pokosio. Tada se albatros nalazi u svom elementu, jer je on ptica bure.

Od davne davnine znade on, kuda prolaze velike parobrodske linije. Kod otočja Samoa i zatim na svom daljnjem lijetu prama jugozapadu vidi on više parobroda, nego što je vidio na čitavom svom dosadašnjem putu; naročito, kad je vrijeme burno, ostavlja on svoja lovišta na velikoj vodenoj pustinji i traži koju poznatu parobrodarsku cestu. Za nemirnoga vremena ne može on da nadje mekušaca za jelo, dok se sa broda u svako doba bacaju otpadci hrane u more. Albatros točno znade, da su otoci Samoa u redovitoj parobrodarskoj svezi sa otočjem Sandwich i da se odande poput zvjezdanih traka razilaze parobrodarske linije za Aziju, Ameriku i Australiju. No on i ne sluti, da kod otočja Fidži leti preko brzojavnoga kabela, koji ondje počiva na dnu mora.

Ponosno leti preko otočja Fidži i ne misleći, da se možda još malo navrati otočju Samoa i bezbroju svih onih ostrva, koja leže kao strelice porušenoga mosta na putu prema obalama Azije. Njega ne vabi ni veoma bliza Nova Kaledonija na zapadu; Francuzi su ovdje osnovali kažnjeničku koloniju, no za našu pticu nema ovdje mnogo hrane.

Sada je uperio svoj lijet prema jugu i za čas su mu se na horizontu ukazale gore sjevernoga otoka Nove Zelandije. Izmedju njih se koči još i sada aktivni vulkan Tongariro sa svojih sedam kratera, a sjeveroistočno od njega vidi se kratersko jezero Taupo izmedju plavih pećina. Na sjeveru od toga jezera nalaze se druga jezera, oko kojih se dižu

oblaci pare i vrućih izvora, gdje mnogi geiziri poput vodoskoka prskaju u vis.

Na južnom otoku Nove Zelandije vidi albatros gorje, kako se prema zapadnoj obali proteže, kao ono u Skandinaviji; ispružili se golemi jezici glečera sa svojim vječito ledenim poljanama, a rijeke im se gube u prekrasnim alpinskim jezerima. Još je brzo svrnuo pogled na golemu planinu, koja nosi ime velikoga pomorca Cooka. Kako lako bi mogao doseći vrhunac toga brda, ali on ondje nema što da traži.

Po ravnicama i obroncima gone pastiri velika stada ovaca. Šuma je vječito zelena; na sjeveru raste crnogorica, a uz drveće se penju razne biljke. Na južnom dijelu otoka nema više palmi, jer je za njih ovdje odviše hladno.

Nova Zelandija ima vanredno veliko obilje pticâ. No od svih vrsti ptica zanima našega albatrosa najviše ptica »kiwi«, koja čeprka jakim nogama i dugim kljunom vadi iz zemlje crve i razne kukce. Osamljen kiwi, velik kao pijetao, naheri glavu na stranu i zuri spram albatrosa, koji na svojim bijelim krilima plovi iznad njega. Ovaj jadni stvor uopće nema krila, pa ga albatros saučesno pogledava. Ali se zato ipak ne može odreći zadirkivanja, pa mu dovikuje:

»Hodi k meni gore, da se malo izbrbljamo!«

Kiwi mu srdito odgovara: «Zar si ikada vidio, da ja letim?«

U Novoj Zelandiji bila je nekada domovina jedne već odavna izumrle velike ptice, koja je bila visoka četiri metra, ali ni ta ptica nije mogla letjeti. Priroda Nove Zelandije nije pticama dala krila poradi toga, što im uopće nisu potrebna. One nemaju nikakovih neprijatelja, pred kojima bi morale bježati, a svoju hranu nalaze na zemlji kao i kiwi.

Nekada su obadva otoka Nove Zelandije nastavali Maori, koji su običavali čitavo tijelo tetovirati krasnim uzorcima slikarija. Bili su ljudožderi, pa su običavali glave svojih neprijatelja nabijati na

kolce i redati ih oko svojih koliba. Sada ih ima još samo 40.000, a i njih bijelci sistematski iskorenjuju. Nekada su s kijačom na plećima lutali okolo, a danas rade kao nadničari u službi bijelih useljenika.

Albatros samosvijesno gleda dolje, gdje kitovi, delfini i tuljani plove uz obalu i praćakaju se u vodi, ali se sneveseli kad pomisli, da i njih čeka sudbina plemena maorskoga. Pingvinima, dalje dolje na jugu, ne obraća on ni jednoga pogleda, jer ni oni ne mogu letjeti, ali su zato u plivanju daleko nad albatrosom, a to je ono, što njega jedi.

Što je sad najedanput palo na pamet albatrosu? Tako se visoko uzdigao nad obalom, da ga pingvini jedva mogu vidjeti. U tim visinama ostao je i čekao neko vrijeme; nešto je promatrao, a onda se poput strijele spustio u južnom pravcu na maleni otok Auckland. Odjedared se sjetio, da ovdje ima ljubavni domjenak sa svojom miljenicom, pa će se sada nekoliko dana dati na izgradjivanje gnijezda. Sakupljaju šaš, trstiku i tomu slično strnje, dok sve to ne postane visoko i veliko kao kakav okrugli stolac. Mjesec studeni je došao, ljeto se dakle započelo, jer na južnoj polukruglji zemlje pada sredina ljeta baš na sam badnji dan, a sredina zime u posljednoj trećini mjeseca lipnja. Na početku ljeta sakupe se albatrosi u nepreglednim jatima na Aucklandu i ostalim malim otocima toga kraja, da se ondje gnijezde.

46. Natrag na Kap Hoorn.

Albatros ne miruje dugo u svom gnijezdu, nego se brzo diže i kreće na nov put. Za promjenu, odabire sada zapadni pravac te plovi preko rasegnutih morskih poljana, koje tvore golem pojas oko mase kopna južnoga stožera. Na čitavom putu udara mu u prsa jak protivni vjetar, no taj ga nimalo ne priječi u njegovom lijetu. Zbog stalnoga vjetra zapadnjaka, koji ovuda puše, struji i površina morske vode prema istoku.

Kad zanoća, lebdi albatros uz obalu otoka Tasmania, gledajući kako se kroz tamu blistaju svijetla s morskih svjetionika. Odjedanput iz daljine upru u njega dva zelena i crvena oka, koji se brzo povećavaju; to su svijetla jednoga parobroda, koji se nalazi na putu u Adelaidu na jugu Australije. Sutradan dostigne on opet drugi parobrod, koji plovi protiv morske struje i vjetra; njegov je cilj Kapstadt, na južnome šiljku Afrike, pa se kreće izmedju otoka Sankt Paul i Kerguelen.

Naš ga albatros prati samo do Sankt Paula, jer je to najčudniji otok, što ga može ikada vidjeti. Prama sjeveroistoku on je otvoreni krater, u kojemu brodovi nalaze najizvrsniju luku. No rijetko kada zaluta koji brod na taj osamljeni klisurasti otok; samo na kratko vrijeme posjećuju ga lovci kitova i tuljana, koji su na pučini tražili lovinu. Ovaj put ne vidi albatros ni živoga stvora na Sankt Paulu, ali zato tisuće i tisuće morskih ptica, koje na golim pećinama uzdižu neopisivu buku.

Daleko od svih parobrodskih linija Oceana leži i Novi Amsterdam, mali, četverouglasti otok, oko kojega zapljuskuju morski talasi. Da li su te pećine postale tako strme od vjekovnoga udaranja i zapljuskivanja morskih valova? Potraje li ovako još sto tisuća godina, misli albatros, ovaj će otočić sasvim iščeznuti i mjesto njega ostat će tek opasna provalija i bezdan.

Na Kerguelen svrnuo je albatros časovito pogled, no kad pogleda u morski zaton, koji se duboko usjekao u zemlju, tada pomisli, kako bi se ljudi otimali za taj otok, kad bi kojim slučajem bio u kojem pristupačnijem moru, kojega ne šibaju tolike bure. Sada je kao izgubljen u najjužnijem dijelu Indijskoga oceana; golemi glečeri spuštaju se s brda u doline, ali ljudî ondje nema. No Francuzi

su ipak prisvojili taj otok, te ondje nagomilali zalihe živežnih namirnica, odijela i svakovrsnoga orudja, da si brodolomci, koje žestoka bura baci na tu razderanu obalu, mogu pomoći.

A kuda sa Kerguelena? pita se albatros. Na čas ostaje neodlučan. Da li da krene prema sjeveru i pogleda Kapland? Ili da okrene prema jugu? Odlučio se za ovo drugo i još nije pravo ni poletio, kad pred sobom spazi neke neobične brodove, kako plove, tjerani strujom od zapada. On ih nije sada prvi put sretao, ali mu se danas, u sjaju zapadajućega sunca, čine veličanstveniji nego ikada. Ta se čudovišta blistaju kao najčišći kristal i svijetle se kao safir, ali se u njihovoj unutrašnjosti odrazuje i tamnozeleno more, zeleno i plavo, kao da se bore za prvenstvo u tim brdima od leda, koji je jasan i providan poput stakla... Kad sunce zaroni u more, razaspe svoje posljednje zrake kao tekuće zlato na njihove vrhunce, a na podnožju tih gorostara pjeva uzbibano more svoju turobnu pjesmu. No ovdje ima veći uspjeh negoli na čvrstim klisurama Novog Amsterdama. Ledena brda plove sjevernim pravcem prema toplijim morima, a topli valovi proždiru i tale led, te u bokovima tih brda izdube špilje, portale i podzemne hodnike. Često izgledaju slični nekim slavolucima, što ih je more diglo u počast kitovima. A kad sunce zapadne za obzorje, a sumrak se siv i hladan prostre nad pustim morem, izgleda kao da je iz nepoznatih dubina iskrsnuo na javu čitav grad od bijelih kristalnih dvorova i bajoslovnih kula.

Albatros leti preko tih otrgnutih ledenih gromada sa južnoga stožera i za kratko vrijeme prevali deset stupnjeva širine, gdje ledena brda postaju sve gušća i viša. Nisu li ti vjetrom i strujom gonjeni ledeni bregovi možda ipak kakovi začarani brodovi? Albatros i njegovi predci imali su prilike kroz duga stoljeća vidjeti bezbroj brodova, kojih su podrtine razasute po svim prometnim cestama svih mora

na svijetu, uzidanih u grebene koralja, a čas zatrpanih muljem, a i uklopljenih u čitave šume od algâ. Često je mislio da vidi, kako su širom otvorena vrata salona na palubi i kapetanove kajute, a ribe, koje su unutri plivale, uzalud su pokušavale da izadju kroz prozirne prozore. Da se možda svi oni unesrećeni brodovi u ponoćno doba ne dižu sa svojih morskih dubina? Da li nije kapetan, kormilar, mornar, ili bilo tko od posade, koja je nekada s brodom potonula, u ovaj čas stupio na zapovjednički most, pa daje zapovijedi na palubi? No, tu bi bilo trčkaranja po palubi, misli albatros, kad bi se svi ti spavači jednim mahom probudili i svaki poletio na svoje mjesto. Lanac od sidra bi začegrtao, brod pojurio kroz morska carstva, izronio, onako zaledjen na krajnjemu jugu, s punim jedrima zaplovio morem i uhvatio se u koštac s valovima. Hladan i miran stoji zapovjednik na kormilu i upravlja brod na ono mjesto, gdje je nekada potonuo. Ali sa zaprepašćenošću opaža, da mu brod postaje sve manji. Još bi nekako mogao stići do obale Ognjene zemlje, pa iz daljine vidjeti i Capland, ali ne će više nikako moći stići do australskih obala. Na mjesto svoje nesreće ne će doći prije, dok mu se sav brod opet ne pretvori u vodu.

Naš je albatros pravi fantast! Kad bi mogao zaroniti na dno mora, vidio bi još uvijek ondje brod, gdje u vječnome pokoju leži na svojoj postelji od koralja, mulja i alga, a ribe promiču kroz užeta i opremu na palubi.

No pošto mu je medju ledenjacima postalo hladno, odletio je prema otoku Tristan da Cunha u južnom dijelu Atlantskog oceana. Već je ogladnio, pa znade, da će tamo naći hrane, pošto je položaj toga otoka prikladna točka za odmor jedrenjačâ, koje plove prema Indiji ili Australiji, jer ne mogu platiti skupi prolaz kroz Suezki kanal. Na ovome otoku živi jedva sto ljudi. Dvije neobične biljke rastu i ovdje u velikom obilju baš kao i na Sankt Paulu i Novom Amsterdamu; struja, koja teče

prama istoku, ponijela je njihove klice velikim putem čak donde.

Odmarajući se na svojim nepomičnim krilima, kreće neumorni albatros napokon prema otocima južne Georgije, gdje će opet naći tromoga morskoga slona, pa će preko Falklandskog otočja najprije stići na najjužniji izdanak Južne Amerike, Kap Hoorn. Još uvijek čuje uzaludno zapljuskivanje morskih talasa na zatvorenim vratima pećinâ. Ni ovdje se dugo ne zadržava. No mi imamo prečega posla, nego da ga i dalje pratimo u njegovom beskrajnom lijetu preko sviju mora, pa mu zaželimo sretan put, kad iščezne na zapadu iza pećina Kap Hoorna.

47. Južni stožer.

Jedva je prošlo sto godina, što su se evropski pomorci počeli približavati obali tajinstvenoga kopna, koje okružuje južni stožer zemlje. James Ross, koji je godine 1831. obreo magnetski sjeverni stožer, a deset godina kasnije s obadva slavna broda »Erebus« i »Terrorom«, koji su god. 1846. u nesretnoj Franklinovoj ekspediciji potonuli u vječnom ledu Sjevernoga stožera, krenuo duž obale najjužnijega od svih mora, i to mora, koje još i danas nosi njegovo ime. Na tom putovanju otkrio je jedan, preko 4000 metara visoki živi vulkan i okrstio ga imenom »Erebus«; u isto doba je otkrio i jedan izumrli vulkan, što ga je okrstio »Terror«. No dalje nije došao od ledene bariere, ruba unutrašnjega leda, koji mjestimice doseže visinu od 80 metara.

Mnogo kasnije nastala je žestoka utakmica medju narodima Evrope oko istraživanja »šestoga dijela svijeta«, pa je u tim pokusima učestvovala i Švedska.

Parobrod »Antarctic« bio je prokušani stari lovac kitova, koji je preplovio sjeverna i južna

mora, oko Spitzbergena i istočne obale Grönlanda. Na tom su brodu Otto Nordenskjöld i njegovi drugovi otplovili u jeseni 1901. godine iz Gotenburga. Kapetan se zvao Larsen, a medju učesnicima bio je i dr. I. G. Andersson i poručnik Duse.

Vožnja je išla preko Atlantskoga oceana u Buenos Aires; vječno zelene šume Ognjene zemlje ostale su nešto dalje, a na Novo Ljeto 1902. pošao je brod sa Kap Hoorna na jug. Za deset dana stigli su do zaledjenih otoka i malo za tim na Antarktičko kopno; njegov ledeni rub, koji se ukazao na zapadu, bio je viši od jarbolâ »Antarctica«.

U ljeto je Nordenskjöld sa pet drugova pošao na jedan otok, koji su prozvali Snježnim humcima. Ovdje su slupali drvenu kuću, koju su sa sobom donijeli iz Švedske, te u nju spremili hrane za dvadeset mjeseci, jer su odlučili toliko dugo ostati na pustom otoku, otkud će poduzimati izlete u istraživalačke svrhe u okolici i sabirati opažanja. Poslije toga vremena imao bi opet po njih doći »Antarctic«, da ih otpremi natrag.

Brzo nastupila zima donijela je groznu hladnoću; u kući se smrznula svaka kapljica vode, u svakom kutu bilo je leda, stijene se prekrile plijesnju i sve postalo vlažno i odvratno. No to sve nije narušavalo dobru volju naseljenika, koji su od jutra do mraka marljivo radili u kući i izvan nje. Drveni su balvani škripali od zime, pa nije bila šala u hladnoći od 40 stupnjeva uz snježnu mećavu i oštri vjetar doći do opservatorija, što su ga istraživači bili podigli. Često je fijukao i duhao vjetar s brzinom orla ili goluba listonoše, po trideset metara u sekundi, dakle brže od brzoga vlaka ili konja na trkama. Na vjetrovitoj strani udaralo je sitno kamenje o stijenu kuće, a jednoga dana ponijela im je bura najveći čamac daleko preko ledene gromade i tamo ga sasvim razmrskala.

S nastupom proljeća, u studenom, podjoše istraživači u lov na morske pse i pingvine, da si za

narednu zimu pripreme životnih namirnica, a mjesec dana kasnije podje Nordenskjöld s jednim drugom na put saonicama preko leda prema sjeveru. Možemo lako zamisliti njihovo presenećenje, kad su nakon višednevnoga putovanja po beskrajnoj ledenoj pustinji i nakon samotovanja od dvadeset mjeseci, odjednoć ugledali tri crne točke, koje se kroz snježnu mećavu približuju k njima. Isprva su mislili, da su to pingvini; no kasnije se jasno razaznalo, da su to ljudi! Došljaci su bili obrasli bradama, crni kao ugljen, izderani i strahovita izgleda, a zar je moguće i zamisliti nešto neobičnije, nego ondje na onoj pustoj, nenapučenoj polarnoj zemlji odjednoć susresti ljude? Zagonetka se je brzo riješila: — Ta tri čovjeka bila su drugovi Andersson, Duse i norveški mornar Gundersen, a povod njihovome pješačenju bio je ovaj:

Kad se parobrod »Antarctic« vratio iz toplijih mora, da Nordenskjölda i njegove drugove oslobodi iz njihova dobrovoljnoga zatočeništva na otoku Snježnih humaka, ova su se trojica iskrcala u zatonu Nade, otkuda su pješice krenuli prama Snježnim humcima. Parobrod nije mogao onamo poći zbog leda. Sa nedovoljnom zalihom hrane morala su ova trojica provesti zimu u jednoj kamenoj kolibici, koju su sami sazidali, a manjak hrane naknadjivali su mesom tuljana i pingvina, koje su lovili. Tek su na proljeće mogli pokušati, da stignu do Snježnih humaka, što im je i pošlo za rukom. Još prije nego što su dosegli svoj cilj, sastali su se eto sa Nordenskjöldom i njegovom pratnjom. Iznenadjeni su bili i jedni i drugi, pa su sada krenuli svi zajedno natrag na postaju.

Kako često uspjeh ili neuspjeh jednoga putovanja ovisi o čitavom nizu slučajeva! Njima je hir slučaja bio sklon, ali je zato bila tužna sudbina broda »Antarctica«.

Pošto je kapetan Larsen iskrcao Anderssona i njegove drugove, pokušao je, da krene dalje, pa je

Andersson na putu prema Snježnim humcima.

otplovio pokraj otoka Pauleta na sjeveroistok od otoka Snježnih humaka, a onda udario južnim pravcem, ali ga je tu zahvatio ploveći led. Bura s juga pritisnula je brod uz led, te ga potjerala prema sjeveru. Ogromna gromada leda podvukla se pod trupinu »Antarctica«, potrla kormilo i probila dno, tako da je počela voda ulaziti u nutrašnjost broda. Momčad pokuša zajaziti rupe, pa su šmrkovi neumorno radili. Tako se »Antarctic« tri nedjelje dana nosio s ledom. Pomalo je nestajalo ledenjaka, pa su mogli razapeti jadra i pokušati, da stignu do otoka Pauleta. Ako im podje za rukom izvući brod na kopno, bit će spašene zbirke i sve, što je na brodu. Čamce, hranu i oružje iznijeli su na led i to u posljednji trenutak. Uto se brod odjednoć napunio vodom i počeo polagano tonuti, dok nije najzad i zastavica na jarbolu s imenom »Antarctic« iščeznula u ledenim valima. Tako se i ovaj brod pridružio onoj velikoj floti, koja se smjestila u posljednjoj luci, na morskom dnu.

Brodolomci stadoše vući svoje čamce preko leda, pa su ih gurali, dok nisu došli do kraja obale, a onda ih porinuli u vodu, ponesavši sa sobom toliko provijanta, koliko je moglo stati u čamce. Po ostatak su naumili kasnije doći. Tako su sretno prispjeli na otok Paulet. No u noći se digla jaka bura sa sjeverozapada; da ih je zatekla u čamcima ili čak na ledu, propali bi! Što je na ledu ostalo sandukâ i zalihe, raspršilo se kao pljeva na onoj buri.

Hoćeš ne ćeš, morala se momčad pokoriti sudbini. Sagradili su kolibu od kamena, te ju pokrili jadrima i kožom od tuljana, a živjeli od pingvina i tulanja. Što se medjutim dogadjalo s ljudima, koji su ostali na Snježnim humcima, na to se nije usudio nitko ni pomisliti.

Poslije osam mjeseci mogao je Larsen sa drugovima krenuti na put i pošao je najprije u zaton Nade. Ondje je našao pismo, koje mu je javilo, da su

Andersson, Duse i Gundersen na skiima otišli prama Snježnim humcima. Nato je i on pošao sa svojim ljudima onamo. Sreća im je bila sklona, jer je nekoliko sati prije njihova dolaska pristao uz otok jedan argentinski brod, pa je tako cijela četa, doduše bez »Antarctica«, ali zato ipak s obilnim materijalom, mogla da se vrati u domovinu.

48. Shackleton.

U isto doba, kad je Otto Nordenskjöld na »Antarcticu« jedrio prema južnome stožeru, bila je i Engleska opremila veliku ekspediciju, koja je pod vodstvom kapetana Scotta trebala da istražuje mora i obale, koje je prve pohodio Ross. Scott je učinio veličajna otkrića na obali šestoga dijela svijeta i došao bliže južnom stožeru, negoli itko prije njega.

Jedan od učesnika ove ekspedicije, poveo se nekoliko godina kasnije za Scottovim primjerom. Zvao se Shackleton, pa je njegovo putovanje postalo slavno.

Shackleton je preduzeo, da iz svoga zimskoga stana prodre što se bude moglo dalje na južni stožer, te je pod konac listopada 1908. krenuo na put. Poveo je samo trojicu pratilaca, dok su njegove četvore saonice vukla četiri malena, okruglasta, ali zato čvrsta konja, koje je dopremio iz Mandžurije. Hranio ih je kukuruzom i sijenom; kad su za vrijeme putovanja smanjili obroke, onda su si jedan drugomu poodgrizali repove... Ova četiri čovjeka imala su hrane za četiri mjeseca.

Iz kratera vulkana Erebusa dizali su se crni oblaci, kad je Shackleton prolazio južnim smjerom preko snijegom pokrivenoga leda. Na čas je bio snijeg mekan i teško se gazio; čas je bio pokriven smrznutom korom, skrivajući pukotine u ledu. Za

konačenje razapeli su dva šatora, — ljudi se zavukli u svoje spavaće vreće, dok su konji, umotani gunjevima, spavali napolju stojeći. Često su putnici morali ostati po više dana u svojim šatorima, kad su im snježne vijavice spriječile napredovanje.

Kad se sunce sakrilo za oblake, bilo je svijetlo vrlo slabo. Ni sjenka nije odavala kakovu uzvisinu snježnih poljana: sve je bilo bijelo u bijelom, a kad su mislili da idu preko ravnoga tla, mogli su odjedared propasti u male uvalice. Jednom se čula iz daljine od istoka neka grmljavina. Ozvanjala je kao topovska paljba, ali je zacijelo potjecala od golemoga leda u nutarnjosti, koji je počeo da se lomi. Kad se naime led uz neprestano i polagano kretanje prema obali otisne u more, tada ga voda izdigne u vis, jer je lakši od nje, pa se lome i otkidaju silne gromade, koje onda plove same za sebe.

Shackleton se približavao južnom polu s brzinom od dvadeset do trideset kilometara na dan. Njegova mala četa gubila se i iščezavala poput nevidljivih točkica u beskrajnoj pustolini od snijega i leda. Jedino se na zapadu izdizao čitav niz gorskih vrhunaca, nedosežni bijeli zidovi s tornjevima i zupcima.

Dne 21. studenoga ubili su jednoga konja i ponijeli meso za hranu. Saonice, koje je taj konj dotle vukao, uspravili su i čvrsto zabili u snijeg, da im služi kao putokaz na povratku. Već pet dana kasnije dosegao je Shackleton najjužniju točku, do koje je nekada dopr'o Scott. Visoke planine sa strmim crnim klisurama, koje su se uzdizale uz njegov put, nije prije njega vidjelo nikoje ljudsko oko.

Dva dana kasnije zaklali su i drugoga konja, a malo zatim došao je na red i treći, koji više nije mogao ići. Četvrti i posljednji hrzao je čeznutljivo za svojim drugovima, jer se na južnom polarnom svijetu osjećao sasvim osamljen. No još je uvijek junački vukao svoje saone, dok su se ona četvorica ljudi zapregli u druge saonice.

Gorski lanac, koji ih je dotle pratio s desne strane, odjedanput je načinio jak zaokret prama istoku; na sreću prelomio ga jedan glečer, i otvorio veliku »zemaljsku cestu« na južni pol. Uspeli su se na glečer i prešli preko njega kroz jedan mali klanac izmedju golemih granitnih stupova. Sada su ih sa svih strana okruživali visoki bregovi. Poradi opasnih provalija morali su gubiti vrijeme i daleko zaobilaziti, ako su htjeli dalje. Jednom se ukazala jedna samotna ptica, po svoj prilici galeb. Tko zna, što je tražio ovdje nad vječnim ledom.

Jednoga su dana tri Engleza vukla jedne saonice, dok je četvrti upravljao konjem, upregnutim u druge saonice. Odjedared opazi ovaj, kako mu konj propada u dubljinu, gdje ga je led naprosto progutao! Jedan most od snijega prokinuo se pod teretom konja, koji se survao u provaliju od trista metara. Ljudi se nadnesoše nad rub crne jame — no odozdo nije više dopirao nikakav glas. Na sreću se ruda s prečagom otkinula, pa su saonice, skupa s upravljačem, zastale baš na rubu toga groba. Da su se za konjem omakle i saonice, natovarene provijantom, morao bi se Shackleton smjesta vratiti natrag.

Ostavši bez posljednje pomoći, morala su četiri obretnika sami da se probijaju po glečerima izmedju pećina i škriljevca. Na sâm Božić pokazivao je termometar 44 stupnja zime, — krasna sredina ljeta!

Konačno su prešli bregove i pred Shackletonom puče snijegom i ledom prekriveni zaravanak. No i taj se zaravanak polagano uzdizao prema južnome stožeru, pa su putnici od velike visine, na kojoj su se nalazili, osjetili strahovitu glavobolju. I opet su u snijeg zabili jedan putokaz: na bambusovu trstiku pričvršćenu zastavu!

Dne 7. i 8. siječnja 1909. počela je užasna snježna vijavica, pa nisu mogli dalje, a hladnoća je bila dosegla 56 stupnjeva! Kad na južnom stožeru

ljeto pokazuje ovakovu temperaturu, kako tek mora biti, kad udari zima!

Bez tereta i saonica krenuli su 9. siječnja dalje, te su se zaustavili kod 88° 23′ južne širine. To je bio posljednji dan napredovanja. Premda su bili od južnoga stožera udaljeni još samo 180 kilometara, morali su se vratiti natrag, jer im je ponestalo hrane. Još bi mogli stići na stožer — ali se onda ne bi moglo misliti na sretan povratak.

Visina zaravanka iznosila je ovdje preko 3000 metara nad morskom površinom. Ovdje su izvjesili englesku zastavu i u jednu limenu kutiju metnuli opis puta. Još posljednji pogled preko ledenih poljana na stožer — a onda, ma i teškoga srca, morala se izdati zapovijed za povratak.

Shackleton je sretno po obilježenom tragu stigao u svoj zimski stan, otkud ga je njegov brod odvezao natrag u domovinu. Što je na tom putu izvršio, veličajno je djelo u povijesti otkrivalačkih putovanja. Nekoliko godina kasnije je Norvežanin Amundsen istim putem odista stigao na južni stožer — ili mu se barem jako približio. No Shackleton će zauvijek ostati faktični osvojitelj Antarktika.

49. U beskrajnome prostranstvu.

Tako smo, eto, svoje zajedničko daleko putovanje od stožera do stožera, preko kopna i mora završili. Prolazili smo dane i noći preko pustinja i planina. Na ekvatoru smo osjetili žar sunca, a na stožerima smo se gotovo smrznuli od zime. Jasne noći gledali smo ukrašene zvjezdama, koje su na čas blistale poput dragoga kamenja i dijamanata, na čas kroz srebrno bijelo mjesečevo svijetlo, gdje se tek svjetlucaju kao kroz maglicu. Iza toga se naše misli izgubiše u prostranstvima svjetova i mi se sjetismo beskonačnosti prostora i vječnosti vremena.

Zemlja je kći sunca, a ima sedmero braće. Vi znate njihova imena, a znate i to, da ih zovemo planetima. U kružnim pravcima obigravaju oni svoju majku, sunce. Unutrašnji planet Merkur, prevaljuje svoj krug za manje od tri mjeseca, a najkrajniji izvanjski planet, Neptun, treba punih 165 godina! Zemlja pak prevaljuje svoj put za godinu dana i to s brzinom od trideset kilometara u sekundi; njezin povremeni položaj spram sunca stvara godišnje dobi. Osim toga se ona u dvadeset i četiri sata okrene oko svoje osi i tako nastaje promjena između dana i noći.

Tako se naša teška zemaljska kruglja kotrlja dvostrukim putem u tom prostoru. I usprkos njezinom brzom plesu, putujemo mi sasvim sigurno po zemaljskoj površini; umjesto da nas izbaci u beskrajna prostranstva, drži nas zemlja čvrsto onom istom snagom, kojom prisiljava mjesec, da nam ostane vjeran. Na svojoj svedenoj površini nosi nas ona kroz beskrajne praznine svemirskoga prostora.

Uostalom, zemlja se ne okreće po svojoj volji. Nevidljivi lanci, zakoni teže, vežu je bez njene volje na sunce, kao i sve ostale njene sestre. Čitava ta porodica juri bez mira i počinka s brzinom od dvadeset kilometara u sekundi prama svjetlucavoj Vegi u zviježdju Lire. Podjite jedne večeri u prirodu i potražite Vegu, koju se može vrlo lako naći, ali ne zaboravite, da nas svaki čas dovodi bliže k njoj. Sutra je već njezina udaljenost za 1,700.000 kilometara kraća nego danas, a za milijun godina stići ćemo do Vege same. Tada će, mislite, zacijelo čitava porodica sunca biti raspršena u same atome? Nipošto! Vega je i sama na putovanju, pa kad mi stignemo onamo, možda će nam ona i onda biti isto tako daleko, kao danas. To je sada samo njeno časovito mjesto u svemiru, kamo nas vodi sunce na svojim tajnovitim putovanjima.

50. Čovjek u mjesecu.

Zemlja ima jednoga sina, a to je mjesec. Sunce mu je zapravo djed, a on je stari momak, koji se često raspaljuje, ali i to od — tudjega svijetla. Kad mjesec nad zemljom prospe svoj srebrni sjaj, nije to ništa drugo nego odraz sunca. Mjesečina je najveći ukras noći i uvijek jednako čaroban, kad se krade kroz gusto granje snijegom prekrivenih jela u šumi, kao i kad se poput srebrnaste zmije talasa na valovima.

Nikoje nebesko tijelo nije zemlji bliže od mjeseca. Do njega imamo tek jedan skok od neznatnih 380.000 kilometara! Iza njega je naša najbliža susjeda Venera, koja kad se na svom putu najviše približi k nama, i onda je još uvijek stotinu puta tako daleko kao mjesec.

Već ste bezbroj puta vidjeli »čovjeka u mjesecu«, koji se vraća svakog punog mjeseca i nikada ne mijenja svojih crta. To dolazi od tuda, što mjesec uvijek istu stranu okreće prema zemlji. Ako i na drugoj strani mjeseca stoji takav jedan čovjek, onda on nije nikada vidio zemlju, pa i ne sluti, da naš svijet opstoji. No zato vidi sunce, kad nad nama svijetli mladi mjesec, isto tako i zvijezde, samo ne zemlju, iako mu je ona vazda jednako blizu.

Isto tako ni mi ljudi ne možemo vidjeti, kako izgleda na onoj drugoj — od nas otkrenutoj — strani mjeseca. No zato s tim bolje poznajemo ovu stranu, koja je spram nas. Najjačim dalekozorima možemo razaznavati predmete, koji u promjeru imadu sto do dvjesta metara, a površinu mjeseca poznajemo bolje, negoli izvjesne dijelove rodjene zemlje, kao primjerice goleme mase zemlje oko južnoga stožera.

Pogledajte jednoć mjesečevu mapu. Zagasitija područja, i to baš ona, koja mi nazivljemo »čovjekom u mjesecu«, ta su na karti označena kao mora. Zovu se: Tiho more, More oluja, More plodnosti.

Prije se naime mislilo, da su te tamne mrlje odista prava mora; danas pak znamo, da su to tek lavom prelivene udubine. Na mjesecu nema ni kapi vode, kao ni oblaka, a ni kiše, ni snijega, ni leda, pa zato ondje nikada dúga ne razapinje svoj divotni šareni most preko isušenih mora.

Mjesečeva mapa sadrži i neke gorske lance, Kordiljere, Apenine i Alpe. Ali su ipak brojniji krateri i okrugla brda, visoki bedemi, koji prama vani opadaju, a naprama nutrašnjoj strani strmo se ruše prema ravnici. Neka od tih okruglih brda imadu prosjek od dvjesta kilometara, a neka samo jedan kilometar. Najveća su brda 8000 metara visoka, srazmjerno dakle mnogo viša, nego na zemlji, budući da je mjesec pedeset puta manji od zemlje. Ta okrugla brda prozvana su po imenima glasovitih astronoma i prirodoslovaca; tako se jedno zove Linnés, drugo Newton i tako je mjesec u svemiru samostan sa spomen-pločama velikih pokojnika.

Hajde da malo podjemo mjesecu u pohode! To je najlakša stvar na svijetu, čim se zaputimo na jednoj svijetloj zraci, koja čarobnom brzinom napreduje, budući da svijetlo prevaljuje u jednoj sekundi 300.000 kilometara; za taj put dakle trebamo nešto malo više od jedne sekunde, da u tom trenutku budemo na mjesečevoj površini. Mi dakle lutamo izmedju okruglih brda i kratera. Malo nam je neprijatno pri duši — jer ondje nema zraka za disanje. No mi smo toliko iznenadjeni sa svime, što ondje vidimo, da se i ne usudjujemo disati. Baš je pun mjesec, a sunce pali iznad naših glava. Ovolike vrućine nema ni u Beludžistanu, pa ni u Sahari, budući da na mjesecu vlada toplina gotovo od 200 stupnjeva, a kamenje, po kojemu stupamo, gori kao u užarenoj peći.

Čudno je, kako se na mjesecu lako hoda. Čovjek se uopće ne umara, pa može bez većih napora da se uspne na najstrmije obronke. Na mjesecu je sve za šest puta lakše nego na zemlji, a to

zato, što je mjesec tako malen. Sjeverna i Južna Amerika sasvim bi pokrile njegovu površinu. Zato se i čini horizont tako blizu, pa možemo prostim okom raspoznavati mjesečev svod.

Pogledajte samo, kako se nad mjesečevim horizontom presvodjuje neobično nebo. Kod nas dolje na zemlji nebo je gotovo uvijek lijepo, čas jasno plavo, čas ovito bijelim parama ili olovno-sivim oblacima. No ovdje na mjesecu nebo je crno kao smola, a zvijezde plamsaju kao buktinje usred bijeloga dana. Pa ne može ni da bude drugačije; ondje nema atmosfere, ni zraka, nema vode, nema magle ni oblaka. Nikada nijedan oblak ne ublažuje žar sunca, a nebo je vazda iste jasnoće. Uzalud tražimo i najmanji potočić, uzalud kakovu dolinu ili prodolje, koje je nekada voda izlokala. Ovdje su brda sasvim drugoga oblika nego na zemlji, ona su tubastija, strmija i viša. Na njihovom podnožju nema kamenja, a pijesak, zemlja i prašina ovdje su nepoznate stvari. Kudagod okom svrnemo, ne vidimo ništa drugo, osim tvrdog i čvrstog kamenja. Budući da ovdje nema zraka ni vode, nema ni vjetrova na mjesečevom gorju; zrak i voda prouzrokuju na zemlji bure, a izmjena topline i hladnoće samo ih pospješuju. Prema tomu je mjesečeva površina nepromjenljiva i ostala je ista od onda, kad je on pred bezbroj tisućljeća ohladnio. Da se na rubu jednoga kraterskog prstena nadje zrno pijeska, ono bi ostalo ondje do sudnjega dana, budući da se na površini našega trabanta ne osjeća ni najneznatniji dašak uzbibanoga zraka.

No ovdje se i ne čuje ništa, pa makar koliko vikali jedan drugome u uho; bez zraka se ne mogu stvarati ni valovi sluha. S visine jednoga kratera odvalili smo golem kamen i bacili ga u dubljinu; on je šest puta veći od kamena, što bismo ga mogli odvaliti na zemlji; on se polagano kotrlja niz strmine, ali sasvim nečujno. Na rubu kratera blistaju vanredni kristali, ali na njihovoj površini nema ni

jedne ogrebine; ovdje nema ničega, što bi ih moglo ozlijediti.

Lakim korakom uspeli smo se na rub najvišega okrugloga brda. Mrtvo i tiho širi se pred nama površina mjesečeva. Zasljepljiva je jasnost svuda oko nas, a naša sjena iščezava gotovo pod našim nogama. Samo je nebo crno. Uzvisine i brda na zemlji, štogod su dalje udaljena, vidimo kako iščezavaju u sve ljepšim bojama. Ovdje na mjesecu sva su brda sve do ruba horizonta jednako jasno i oštro ocrtana.

Jedan dan na mjesecu dug je gotovo petnaest puta po dvadeset i četiri sata, pa sunce upravo očajno sporo kroči preko svoga crnoga neba. Konačno se približi horizontu. Sva okrugla brda i krateri bacaju sjene, koje polagano rastu. Ove su sjene tako crne kao kineski tuš, pa ako na našem lutanju stignemo do takove jedne sjene, zijevne ona pred nama poput crnoga bezdna. Kako su tamne sjene tih okruglih brda, možemo i sa zemlje raspoznati najobičnijim dalekozorom.

Sada već i sunce zapada. Još se najviša brda sjaju kao srebrni oblaci, ali se i taj sjaj brzo ugasi i odjedared nastupi ledena hladnoća. Studen je tako oštra, da se protiv nje ne možemo zaštititi nikakovim zemaljskim krznom, a da bi se naložila vatra, ne može se ni pomisliti; na mjesecu nema ništa, što bi moglo gorjeti, pa sve da smo i ponijeli nekoliko cjepanica, ne bi ih mogli zapaliti, jer gdje nema zraka, ne može biti ni izgaranja.

Za vrijeme mjesečeve noći, koja traje petnaest dana, poraste zima na 250 stupnjeva, a vani u dalekim svemirskim prostorima iznosi zima, prema sudu naučenjaka i 273 stupnjeva. No u toj mjesečevoj noći neopisivo je krasan prizor oko nas. Poći ćemo prema srednjoj mjesečevoj plohi, na plosnatu utolinu, koja se naziva »Zaliv sredine«. Ondje ćemo leći na ledja, da uzmognemo bolje promatrati golemo nebesko tijelo, koje je baš u zenitu iznad naših

glava. Već smo ga vidjeli, kad smo stajali na rubu mjeseca, ali se tada pokazao na horizontu. Budemo li ondje ležali dvije nedjelje dana i neprestano u nj zurili, pače, da ondje ostanemo i ležimo tisuće i milijune godina — to se nebesko tijelo ne pomiče s mjesta. Sunce dolazi i odlazi, no to drugo nebesko tijelo, koje izgleda mnogo puta veće od sunca, ostaje nepomično na istoj točki. To nebesko tijelo nije ništa drugo, nego — naša rodjena stara majka zemlja! No budući da joj mjesec uvijek okreće samo jednu istu stranu, to mora i »čovjek u mjesecu« spram zemlje ostati uvijek na istoj nebeskoj točki.

51. Zemlja.

Mi dakle ležimo na mjesečevoj površini i vidimo, kako sunce rasipa svoje zrake po zemlji. No ona se ne sija kao srebrno bijeli štit, nego se svijetlo igra na njoj u žarkim bojama. Pričinja se kao da je od tankoga porculana, koji je iznutra osvijetljen golemom električnom svjetiljkom. Tako zemlja lebdi nad nama, žarko se odbijajući od noćnoga tamnoga neba. Ona širi tako jako svijetlo, da noć na mjesecu nipošto nije tamna. Zemlja, gledana sa mjeseca, pričinja se 13½ puta tako velika kao mjesec, gledan sa zemlje. Poradi toga je svijetlo zemlje, koje pada na površinu mjeseca, tako jako, da se sa zemlje može vidjeti prostim okom, čim mjesec digne svoje rogove preko horizonta zemlje.

A zašto nije sasvim jasan i oštar kružni rub zemlje? To dolazi od lomljenja sunčanoga svijetla u zračnom oklopu, koji okružuje njenu površinu! A zašto u ovom času izgleda čitava zemlja sjajnozelena poput malahita? Zato, što je u ovaj čas okrenula spram mjeseca Tihi ocean. Jasno se razabiraju Havaji i Tahiti i bezbrojni otoci. A one bijele crte, koje opasuju ekvator? To su mase oblaka, koje pasatni vjetar goni preko mora. Gore na sjeveru raspoznaje se Beringova cesta izmedju Aljaške i istočnoga rta Azije, a još dalje na sjeveru sja se velika bijela mrlja — to je led oko sjevernoga stožera.

A kako se objašnjava ono žarko svijetlo, koje kao da dolazi iz središta zemlje, te je tako oštro, da ga ne mogu podnijeti naše oči? To je odraz sunca u Tihom oceanu. Bljeska se poput ostrva od dijamanata u moru, a odsjev je gotovo isto tako snažan kao i samo sunce.

Sati prolaze, a mi jasno vidimo, kako se zemlja kreće oko svoje osi od zapada na istok. Na njenom istočnom rubu progutao je sumrak golemu površinu Tihoga oceana; ona stupa sada u noć, koja vlada na drugoj polutki zemlje. A na njeno mjesto dolazi od zapadnoga ruba ovamo neki svjetliji pojas. Tu je Kamčatka, Japan i Koreja, a ondje veliki most Sundajskoga otočja, koji vodi na sjajno kopno Australije. Sad se uzdiže sunce nad Siamom i Malakom. U džunglama Gangesove doline sviće novi dan, a divlji slonovi, koji su prospavali cijelu noć stojeći, pozdravljaju jutarnju zvijezdu jakim rikanjem, da od te rike ozvanjaju šume od Indije do Ceylona.

Poslije sedam sati sva je Azija polagano stigla u naš vidokrug. Na sjevernoj polutki vlada ljeto. Azija se bljeska u bezbroj boja, koje su na čas živo čiste, a na čas mutne i nejasne. Indijski poluotoci, Kina i Japan prikazuju se oštro zeleno, još mnogo tamnozeleniji negoli čas prije Ocean. No veći je dio Azije svijetložut — to su pustinje u nutrašnjosti kontinenta. Izmedju zelenoga i žutoga provlači se snažan sivi pojas, gorski lanci Tibeta i Visoke Azije, koji su ovdje-ondje označeni bijelim potezima vječnoga snijega, Himalaja i moja draga Transhimalaja.

No pogledajte malo bolje Indiju! Da li vidite velike bijele pjege, koje jedre sa jugozapada? Zapadna obala Indije izgleda kao zamazana, a bijela boja polagano guta zelenu. Bijela polja izgledaju

kao dugi izdanci prama Tibetu, gdje ih pomalo nestaje, te nikako ne dosežu do pustinja u nutarnjosti. Ove bijele poljane, koje se kližu preko zemaljske površine, jesu mase oblaka, prepunih kiše jugozapadnoga monsuna.

A oštre linije u srcu Azije? To su šume Tarima i Lop-nora. Pa zašto sada polagano iščezavaju? Kao da ih sasvim prekriva žuti ton pustinje. To je zacijelo pješčana bura, koja s neizmjernom brzinom juri preko pustinje.

Izmedju Perzijskoga zaliva i Crvenoga mora vidi se žuta Arabija, a sjeverno odande ističu se tri oštre, tamnoplave mrlje: Aralsko, Kaspijsko i Crno more.

Ovako izgleda Azija, gledana sa mjeseca usred ljeta. Kako bi to bila druga slika, kad bismo imali kad da sačekamo zimu! Tada je čitava Sibirija bijela od snijega poput krede, a bijeli potezi na planinama postaju širi i veći. U jesen pak odsijeva to, prije tako zeleno šumsko lišće, žuto kao slama i crveno, a kad lišće opadne, izgledaju s mjeseca kao svijetlosivi pojas i mrlje.

I opet je prošlo nekoliko sati, pa sad čitava Evropa izlazi iz tame. Jutarnje svijetlo poput buktinje ozaruje našu zemlju od istoka do zapada. Bijeli ljudi i žene odlaze po poslu, u tvornicama se počinje lupa strojeva i čekića, a u velikim gradovima nanovo oživljuje zaglušna buka života. Točno razaznajemo našu domovinu u srcu Evrope, pa vidimo Italiju, kako se proteže u Sredozemno more poput vrška strelice, upravljene spram obale Tripolisa.

Južno odande prostire se golemo polje, žuto kao pustinja Gobi; to je Sahara, a još dalje na jugu prostire se Sudan, kao pjegava koža hijenina. Oko ekvatora pričinja se Afrika tamnozelena zbog svojih prašuma, a sve uži južni jezičac toga dijela svijeta sja se u žutim i sivim tonovima boje.

Sada je podne za Evropu i Afriku, pa se sad obadva dijela zemlje polagano naginju prema večeru, koji ju opet otimlje našim očima. Pa kad nam i opet široki zeleni pojas Atlantskoga oceana, koji se proteže preko čitave zemlje od stožera do stožera, stigne u naš vidokrug, opet nam zasljepljuje oči odraz sunca na površini morskoj.

Južno od ekvatora ističe se brazilski klin južne Amerike i za čas će se vidjeti na sjeveru Nova Fundlandija i Labrador. Još nekoliko sati i u cijeloj će Americi biti jasan dan. Tada stanovnici Novoga Svijeta jure na posao, dok u Starom Svijetu već sve drijema ili se sprema za noć.

No i u Americi približava se dan svršetku. Na krajnjem istočnom rubu zemlje žari se još večernje sunce na vršcima Andâ, ali i oni zapadaju u sumrak kao što iščezava i pećinasto gorje, pa onda opet dolazi veliko, poput malahita zeleno polje, Tihi ocean. Zemlja se okrenula jedanput oko svoje osi.

Ali mi strpljivo čekamo u Zatonu sredine. Konačno se približuje kraju i duga mjesečeva noć. U našoj se blizini pokazala mala, oštro sjajna točka svijetla, nekoliko tisuća metara nad površinom mjeseca. Ta točka polagano raste, a druge točke počinju da se svijetle srebrnobijelim sjajem. Izlazeće sunce obasjava najviše vrške okruglih brda. No još prodje neko vrijeme, dok se gornji rub sunčane plohe uzdigne nad horizont mjesečev. Jutarnja rumen ne prosipa svoju lijepu purpurnu boju po golim planinama, u prostoru svjetova nema nikakve igre boja, a na horizontu ne plovi ni najmanji zlatni oblačak. Odjednoć se ovdje sunce okrene nazad, pa nikakovi zagasitiji tonovi ne ublažuju prelaz izmedju dana i noći. I opet brda bacaju duge, poput tinte crne sjene hladnoće nestaje u tren oka i mi se topimo u usijanoj žezi. Sad se javlja granica izmedju svijetla i sjene takodjer nad Zatonom sredine — a mi na zemlji tada velimo, da je mjesec u prvoj četvrti.

Promotrimo li opet našu zemlju, to i ona pokazuje samo jednu polovicu svoje plohe, obrnute k mjesecu. Druga leži pod noćnom sjenom. Prema tomu je slična velikomu polumjesecu; no ona, gledana sa mjeseca, izgleda kao u posljednjoj četvrti. I sada vidimo još jasnije nego prije, kako dijelovi svijeta i svjetska mora redom, jedno za drugim, stupaju u tamu noći. Samo se sjeverni stožer raduje svome danu, koji traje šest mjeseci; u isto je doba na južnom stožeru noć, koja takodjer traje pola godine.

Nakon jedne nedjelje dana sunce je i opet nad nama u zenitu. Tada zemlja iščezava, budući da mjesecu okrene svoju cijelu stranu noći. Kad mi na zemlji imamo pun mjesec, tada je na mjesecu »nova zemlja«; zemlja je opet puna, kad je mjesec taman.

Ako pak rukom pred očima zastremo sunce, tako da nam ne zasljepljuje oči, možemo sasvim točno razaznavati zemlju. Dašto da ne vidimo samu kruglju i linije rubova, ali umjesto toga vidimo bezbrojne sitne točke svijetla, koje nam odaju njen položaj. Neke su žutocrvene, druge modrobijele; to su jezera lave Kilaueasa i slične crvene baklje u prstenu Vulkanâ, koji obuhvaća obale Tihoga oceana. U Sjevernoj Americi i Africi zasvijetli ovdje-ondje po koji požar prerije ili savane ili strašni požari, koji uništavaju šume Evrope, kojima svjetlost seže sve do mjeseca. Plavetni odsjev, koji se zapaža u bezbrojnim malim piknjicama, to su električna svijetla u Berlinu, Hamburgu, Parizu, Londonu, New-Yorku i ostalim velikim gradovima na zemlji.

Usijana toplina oko nas dosegla je vrhunac. Sada se pred našim očima približava sunce zemaljskoj kruglji. Već je stiglo na rub zemlje, pa se polagano smanjuje sunčana ploha, da konačno sasvim iščezne. Na mjesecu će opet biti hladno i tamno. Sjena zemlje ide preko plohe punoga mjeseca; stanovnici zemlje zovu to pomrčinom mjeseca. No to

ne traje dugo, jer sunce uskoro isplovi na protivnom rubu zemlje, pomrčina je minula, a sjena zemlje ponovno se izgubi poput šiljastoga čuna u beskrajnom prostranstvu svjetova.

52. Prvi ljudi.

Što je »čovjek u mjesecu« za svoga vijeka sve vidio! Kad bi taj mogao govoriti! No on je tih i nijem i ne odaje ništa od svega onoga, što je vidio: na tisuće tajni u svemiru. U svojim prvim početcima bila je zemlja jedna plinovita masa. Toga se doduše »čovjek u mjesecu« još jedva i sjeća, jer je baš onda i on sam poput zreloga ploda iz majke — sunca — proizašao. No zato će ipak znati, da je zemlja nekada bila poput vatrene, usijane, tekuće kruglje, kako je kasnije njena površina počela da se skrućuje i postaje sve tvrdja i kako se onda naposljetku sve to ohladnjelo u svemiru. Konačno je postala zemlja dosta hladna, da uzmogne nositi život. Isprva se pokazao taj život u vrlo primitivnim oblicima. No zašto je došao, otkuda i zašto je izmedju mirijada nebeskih tjelesa upravo zemlju odabrao za svoju domovinu — na to može dati odgovor jedini Bog! Tko poznaje one neizbrojne svjetove pod zvjezdama, koji su možda takodjer nastanjeni i na kojima je možda život još razvijeniji nego na našoj zemlji?

»Čovjek u mjesecu« takodjer znade, da je tisuću milijuna godina proteklo, otkako se prva klica života zametnula u krilu zemlje. U svom neumornom traganju za istinom ljudi su našli, da su najstariji životinjski oblici, koji su okamenjeni ostali sačuvani u unutrašnjosti bregova — koralji, puževi, školjke, morske zvijezde, korepnjaci, trakatnice i ostali — da su svi oni nekada bili stanovnici svježih valova pradavnih mora. Ta vremena nazivljemo »kambrium«. Od tih početaka život je poprimao sve više oblike.

U doba kamenoga ugljena bile su na zemlji neizmjerne, guste i prekrasne šume, a u šikarama paprati isparivale su se vlažne i zagušljive pare. U kasnijem periodu bili su ogromni reptili gospodari svijeta. Neki su od njih brstili lišće s drveta, a drugi bili grabežljiva zvjerad. Jedni su bili slični delfinima, drugi aždajama, a mnogi su bili dugački po trideset do četrdeset metara. Takav reptil s malenom glavom, dugim, labudastim vratom, kratkim tijelom i dugim perajima, bio je primjerice plesiosaurus.

Tada još nisu zemlja i more bili razdijeljeni kao danas, pa su se i granice polagano mijenjale. Te se promjene još i danas dešavaju, samo je površina mjeseca nepromjenljiva. Čitava sjeverna pola Azije, veći dio Evrope i sjeverozapadna Amerika ležali su pod vodom, dok su južna Amerika i Afrika bile spojene kao jedinstveni dio svijeta.

U tercijarno doba nastali su najveći gorski lanci na zemlji zbog neprestanoga ohladjivanja i pucanja zemaljske kore. Zato se u Tibetu, na Himalaji i u Alpama Evrope nalazi morsko kamenje, koje se još na početku tercijarnoga doba protezalo kroz Evropu i Aziju. Tada je nestalo sa zemlje divovskih zmajeva, a sisavci su se počeli brže i ljepše razvijati.

Jedan daljnji korak u noći vremenâ — i Evropa je počela cvasti tropskom vegetacijom. Palme su uspijevale u Skandinaviji i Engleskoj, a blagi morski povjetarac provijavao je šumama Grönlanda i Spitzbergena, ondje, gdje danas carstvuje snijeg i led. Iz Afrike je krenuo na put mastodon preko Evrope i Azije u Sjevernu i Južnu Ameriku. Uporedjivanjem starosti zemljinih slojeva, u kojima su se našli njegovi skeleti, možemo zaključivati na njegovo daleko putovanje po zemlji.

Iza toga se razastrlo ledeno doba nad sjevernim krajevima zemlje. Mamut i rinoceros povukli su se na jug.

Nema nikakove sumnje, da su još u ledeno doba u Evropi živjeli ljudi, pače, još pod konac tercijarnoga doba bilo je ljudskih stanovnika na zemlji. No nitko ne može dati odgovora na to, otkad su živjeli najstariji ljudi. Neki istraživači tvrde: više od dvadeset milijuna godina. Za jednoga kasnijega perioda živjeli su već prilično visoko razvijeni ljudi u Srednjoj Evropi, a od početka toga doba prošlo je ništa manje nego dvadeset i četiri tisuće godina!

Najstariji ljudi, od kojih su se sačuvali okamenjeni skeleti sve do današnjih dana, bili su stvorovi vrlo niskoga stepena. Iz oblika nebnice u ustima — morali bismo zaključiti, da su jedva znali govoriti, barem ne razgovijetnim riječima. Nisu imali drugoga orudja do kamena, što su ga našli na zemlji, pa su tek mnogo kasnije umjeli kremen oštro izbrusiti i poslužiti se njime kao nožem ili oružjem. Nemajući zgodnog orudja, štitili su se od hladnoće tako, da su se oblačili u životinjske kože, u špiljama i gudurama tražili su sklonište u noći, boreći se teško za opstanak s prirodom, s golemim životinjama u šumama, mamutom, špiljskim medvjedom, bizonom i drugim nemanima. Ali su ipak znali obarati te životinje i njihovo meso upotrebljavati za hranu. Na nepregledne čopore divljih konja poduzimali su lovačke hajke, gonili ih na strme pećine i tjerali ih odatle opet dolje u nizine. Mamute su lovili u iskopanim jamama. Meso divljači pekli su na vatri, a na razlupanim kostima, koje su se našle, razaznaje se, da su veoma rado jeli srž iz kostiju. Ljudi onih vremena znali su si i vatru upaliti, pa su pekli na plamenu puževe i školjke. Ali su oni bili i ljudožderi, koji su u bitki pale neprijatelje naprosto pojeli.

Polaganim korakom prolaze tisućljeća, a teška zemaljska kruglja vrti svoje mase neumorno oko svoje osi, privezana vječnim zakonima o svoj put. Ljudi su pošli prema boljim vremenima. Poput Robinzona Kruzoe na onom osamljenom otoku, ko-

riste se oni sa svime, što im zemlja pruža. U njihovoj se duši rodila i umjetnička potreba, pa se kite probušenim životinjskim zubima, koje navlače na tetive i vežu oko vrata. Od životinjske kože režu remenje i prave šatore; od kostiju i rogova prave orudje i posudje; koštanim iglama i tetivama uče se šivati, hvataju divlje konje, te ih pripitomljuju jašući na njima, pa mogu lakše i brže obilaziti okolicom i divljač loviti, a da se ne umore. U njihovom životu igra ulogu sob, kao ni jedna druga životinja. Sa oštro zašiljenim kamenjem urezuju oni u kosti slike sobovâ, konjâ, mamutâ i bizona, a na zidovima svojih špilja slikaju njihove slike u nadi, da će im to donijeti sreću u lovu.

Iz svoje pradomovine razgranali su se ljudi u različite dijelove svijeta, pa se razvili u bijelu, žutu, crvenu i crnu rasu. Tek kasnije su najrazvijeniji narodi stupili u period, što ga mi danas nazivljemo povjesnim vremenom, u pradavnu davninu, koja već ima isprave, pisane na kamenu i pečenoj ilovači. To doba trajalo je samo šest tisuća godina. Neznatan odlomak u poredjenju s beskrajnošću. Ali se ljudi nikada nisu tako brzo razvijali, kao za posljednjih sto godina.

53. Svršetak svijeta.

Koji je naš cilj? Kamo vodi naše putovanje po tamnim stazama budućnosti? To mi ne znamo. No »čovjek u mjesecu« u velikoj je brizi zbog naše sudbine. I on sâm je nekada bio jedna užarena masa, koja se skrutila. Čas ga zagrije sunce, čas ga prožima studen u noći svemira, pa lebdi poput kakvog gorostasnoga spomenika svoje rodjene prošlosti. On sluti, da i zemlju čeka ista sudbina, jer i ona je jednoć bila žarko topla, prije nego što joj se površina skrutila. Njezina je unutrašnjost još i

sada tako usijana, da to naš razum ne može ni shvatiti. Učenjaci su izračunali, da četiri stotine kilometara ispod zemaljske površine vlada toplina od deset tisuća stupnjeva! Nijedna stvar nije u stanju podnijeti toliku temperauru osim u obliku plina, pa se drži, da je veći dio toga zemljanoga plina — željezo. No ohladnjenje zemlje stalno napreduje kao i ohladnjenje sunca. Vrijeme je vječno, bez početka i bez svršetka, prostor je beskrajan i nema granica, a materija je nerazoriva; ona se doduše mijenja, ali se ne gubi. No zato je zemlja kao domovina ljudi, životinja i bilina prolazna. I ona mora za milijarde godina ohladnjeti, pa ne će moći podržavati nikakav život. Posljednji će ljudi poći na ekvator, da ondje umru; mora će se smrznuti do samoga dna, a čvrsta kora zemlje pretvorit će se u pješčanu pustinju. No i tada će se još teška kruglja kretati oko svoje osi, i još će uvijek obilaziti oko sunca, koje će postati tamnije i žarit će se crvenim svijetlom, koje će se pomalo gasiti.

Zemlja je dakle mrtva i tiha. Lebdi kroz svemir kao kakvo groblje. Sve su njene brige zaboravljene — čitav je život bio samo jedan san, a »čovjek u mjesecu« u čudu će se pitati, gdje su ostali sunce i zemlja, i da li su njega, trabanta, zauvijek odnemarili. Mogao bi pomisliti, da je oslijepio, kad ne bi vidio, da se zvijezde u tihoj noći još uvijek isto onako jasno blistaju, kao i nekada.

54. K vječnim zvjezdama.

Gle, mi smo preko mjesec dana ostali u gostima kod »čovjeka u mjesecu«, a da se nismo zagušili. Mogli bismo dakle produžiti svoje putovanje i zaći dublje u dubine svemira. Ali kako ćemo doći onamo? Ta to je tako beskrajno daleko, a gore je tako užasno studeno, da bismo morali zaželjeti va-

trena kola sv. Ilije, koja bi nas onamo odvezla strelovitom brzinom.

Ali ne, mi ćemo još jedanput sjesti na trak svijetla jer ćemo tako s brzinom od 300.000 kilometara u sekundi letjeti. I uz tu neizmjernu brzinu trebamo ništa manje nego četiri i pol godine, da stignemo do najbliže zvijezde, Alfe u Centauru. Kad se odande osvrnemo, naše će staro sunce biti još samo svjetlucava zvijezda; zemlju i ostale planete uopće ne ćemo više vidjeti.

Spuštamo se dakle opet na jednoj zraci svijetla i putujemo ravno dane, noći i godine, decenije, stoljeća, sve dalje s istom vrtoglavom brzinom. Sunca je odavna nestalo iza nas, ali pred nama se blješkaju neprestano novi svjetovi iz noći beskrajnoga prostranstva. Jurimo pokraj njih i opažamo, da na mnogima od njih ima živih bića i bilina, kakovih nismo nikada vidjeli na zemlji. No brzo se prestajemo čuditi. Jer zašto bi baš zemlja bila jedino nebesko tijelo, koje je obdareno životom? Ta ona je u svemiru sitnija od truna prašine, koja se nagomilava pod nogama dromedara na pustinjskim putovima Sahare; ona je neznatnija od jedne kapljice, koja se u neprestanim talasima mora razbija o pećine na obali otoka Sankt Paula. Veliki švedski istraživač, Svante Arrhenius, dokazao je godine 1900., da iz nebeskih tjelesa proizlazi jedna snaga, koja se zove »pritisak svijetla« te može materiju i mikroskopski život prenositi s jedne zvijezde na drugu. Bez takovoga prenosa u svemir teško bi se moglo shvatiti, kako je uopće mogao nastati život na našoj zemlji, koja je u početku bila usijana tekućina. Najoštrijim dalekozorima, koje smo dosad mogli načiniti, vidimo na nebeskome svodu oko milijun zvijezda. Mliječna cesta jedna je gomila od sunaca. Pa kako onda dolazi ta jadna mala zemlja do toga, da bude jedina, kojoj se na površini razbujao život?

Produljimo svoj put za tisuću godina! Iza nas leže zvijezde, koje sa zemlje možemo opaziti samo

najjačim dalekozorom. No pred nama neprestano niču novi svjetovi kao prosute zvijezde. Sunca, mnogo puta veća od našega, dvozviježdja, tamne zvijezde, koje su se već ugasile, te svijetle maglene mrlje u beskrajnoj mijeni — bogatstvo stvaranja je neiscrpno.

I sve dalje teče naše putovanje, milijardu godina, u ravnoj crti i neprestano s istom brzinom od 300.000 kilometara u sekundi! Naša bi se slaba ruka umorila, pripisujući neprestano broju godinâ nove ništice! Medjutim će se naše staro sunce ugasiti, a mi ćemo još uvijek juriti prostorom svemira — pa ipak mu ne ćemo nikada doći na kraj; prostor je beskrajan, a vrijeme vječno, pa naš zemaljski razum ne može da shvati duljinu svemira i vječnosti!

Preveo **Ivo Kršić.**

GDJE JE ŠTO

NAJNOVIJE KNJIGE „Zabavne Biblioteke“

Izbor najboljih pripovijedaka svjetske književnosti.

348. **»Imperatorov roman«.** Ljubav cara Aleksandra II. i kneginje Jurjevske; napisao Maurice Paléologue, posljednji poklisar Francuske na petrogradskom dvoru. Slika carske Rusije za posljednjih godina cara Oslobodítelja, koji je ubijen u mjesecu martu godine 1881. Ljubav vremešnog cara sa 17-godišnjom djevojkom, koja mu je rodila troje djece. Kasnija njegova morganatska žena. Stvaranje ruskog revolucionarstva. Svi atentati, koji su poduzimani protiv života careva. Balkanski rat (pad Plevne, Osman-paša), posjet na pariskoj izložbi, uloga Rusije u francusko-njemačkom sukobu i t. d. Zasluga kneginje Jurjevske u reformatorskom radu cara Aleksandra II. i njena smrt u Nizzi god. 1922. D 15.—. Uvezano D 25.—.

349. **»Pobjednica Eva«.** Roman iz amerikanskog ženskog svijeta; napisala Francuskinja, koja se krije pod pseudonimom Pierre de Coulevain. Pripovijest je to o jednoj amerikanskoj protestantkinji, koja dolazi u Evropu, u Parizu se zaljubljuje u jednog talijanskog grofa (premda je udata), prelazi na katoličku vjeru i sretno se uklanja brakolomstvu. Pobijedila je Eva, koja se krije u svakoj ženi. Umiljata i dobra duša, s nešto urodjene koketerije, ali sa čistim i otvorenim srcem, koje ne popušta časovitoj napasti. Roman je ovaj jedna od najmilijih knjiga savremene francuske dame, u kojoj ona nalazi odmjenu i zadovoljštinu za tolike lascivne prikaze ženske ćudi. Sjajno je opisan društveni život u Parizu i Rimu, kao i razlika izmedju amerikanske i evropske žene. Djelo je ovo nagradila Francuska Akademija prvom svojom književnom nagradom. D 29.—. Uvezano D 39.—.

350. **»Žena u opasnim godinama«.** Listovi i dnevni zapisi jedne rastavljene žene od danske spisateljice Karin Michaelis. Opisuju se tri žene, koje nisu htjele da ostare i u kojima senzualnost preživljava mladost. Autorica sa mnogo ukusa i bez pozledjivanja ičije osjetljivosti prikazuje žene, iznad 40. godine, koje stoje na granici patologije i duševnog doživljavanja. Starenje je za mnogu ženu gotova tragedija. U njoj se propinje snaga, koja skriva tajnu svakoga postajanja, proti početku posljednjega svršetka, i ovom se borbom često isprevrtava sav organizam. To je spisateljica majstorski opisala, prelijevajući svu pripovijest duhovitim smiješkom i na pregršti razasipljući divna opažanja, koja kritički prodiru u najskrivenije zakutke ženske duše. D 15.—. Uvezano D 25.—.

